

Dr. ERNEST BAUER

HRVATI

U TRIDESETGODIŠNJEM RATU

Dr. ERNEST BAUER

HRVATI
U TRIDESETGODIŠNJEM RATU

ZAGREB 1941

REDOVNO IZDANJE MATICE HRVATSKE

PREDGOVOR

Vrlo rijetka su razdoblja naše ratne povijesti, o kojima se kad nas tako malo znade kao o sudjelovanju Hrvata u tridesetgodišnjem ratu. Razlog tome je prilična nepristupačnost materijala, kao i činjenica, da se tu radi o jednoj epizodi, koja za političku povijest Hrvatske nije bila toliko važna. Ipak ne valja smetnuti s uma, da je tridesetgodišnji rat bio upravo prva prilika, kad se o Hrvatima i njihovu načinu borbe nešto saznalo na sjeveru i zapadu Europe, a time se i pažnja tog dijela svijeta obratila prema ovome malome narodu. Zato je i te kako potrebno, da se pojedinačna istraživanja u tome pravcu prošire i nadopune, kako bismo s vremenom bili u stanju dati potpunu sliku onoga, što su Hrvati u ono vrijeme za ostalu Europu značili i čime su se izvan svoje domovine isticali.

Prvi povjesničar, koji se tim pitanjem u nas bavio, bio je Ivan Kukuljević-Sakcinski sa svojom raspravom »Borba Hrvatah u tridesetoljetnom ratu«. Taj prikaz nije izveden na onaj način, koji bi mogao zadovoljiti modernu nauku, jer se Kukuljević previše zadržao na prepričavanju pojedinih događaja, kojih vjerodostojnost nije potpuno zajamčena, pa stoga cijela studija imade donekle diletantski karakter. Ipak se Kukuljevićeva zasluga sastoji u tome, što je dosta savjesno pregledao THEATRUM EUROPEUM, suvremenu zbirku ratnih događaja iz kraja XVII. vijeka, te smo tako mogli i gdjekoje njegove podatke upotrijebiti za našu svrhu.

Od Kukuljevića mnogo je važniji madžarski povjesničar Aladar Ballagi, koji je istraživao pitanje hrvatskih arkebuzira u Wallensteinovoj vojsci. Sve Ballagijeve radnje (madžarska izvorna studija razlikuje se donekle od njemačkog prijevoda) odlikuju se vrlo temeljitim povjesničkim istraživanjem i obiljem arhivske građe, tako da predstavljaju za povijest Hrvata u tridesetgodišnjem ratu vrlo dragocjen prilog. Šteta je jedino,

što se Ballagijeva studija ograničila na razdoblje od 1623.—1626., koje u povijesti tridesetgodišnjeg rata dakako nije bilo odlučno, jer obuhvaća samo jedan njegov maleni dio. Sve ono, što je iznio Ballagi, dopušta ipak, da možemo sebi predstaviti mnogo vjerniju sliku hrvatskog vojnika i njegovih djela iz onoga doba nego što bismo to mogli prema Kukuljeviću.

Dakako, da se i njemačka historiografija tridesetgodišnjeg rata, koja je osobito bogata, mjestimice bavila i pitanjem Hrvata, pa tako imademo klasično djelo Schillerovo, koje predstavlja prvu povijest tridesetgodišnjeg rata u ovako opširnom obliku. Ipak treba kod prosuđivanja Schillerovih prikaza biti vrlo oprezan, jer veliki pjesnik nije mogao biti i hladan povjesničar, a nije se mogao oteti ni pristranosti na korist protestantske stranke u Njemačkoj, a s time je u vezi i Gustava Adolfa idealizirao. Uz to treba primijetiti, da u Schillerovo vrijeme povjesnička pomagala i metode nisu bili tako izgrađeni, da bi se mogao očekivati sasvim egzaktan rad, pa prema tome štošta od Schillerovih tvrdnja ne će potpuno odgovarati istini. Ipak se Schiller na nekim mjestima može dosta dobro upotrijebiti.

Za naše svrhe istraživanja važnija je dakako novija njemačka historiografija, a u njoj su osobito znatne izvrsne studije Droysenove o prvoj bitci kod Breitenfelda; pogotovu valja istaknuti njegovo veliko djelo o Gustavu Adolfu, koje je napisao na osnovi suvremenih izvještaja i dokumenata. U tom djelu na nekoliko mjesta spominje pisac i borbe s Hrvatima. K tome još dolaze radovi Opitza, Curthsa, Lahnea, a osobito Ruderta, koji je među ostalim rasvijetlio i pitanje sudjelovanja Hrvata kod nekoliko velikih bitaka, koje su se vodile oko Leipziga.

Od manje je važnosti, što je slučajno ušlo u djela naših i madžarskih povjesničara, a tiče se Hrvata u tridesetgodišnjem ratu. Tako je K. Szechy donio zanimljivih podataka o Nikoli Zrinskom u posljednjoj fazi tridesetgodišnjeg rata. Istim pitanjem bavili su se i Šišić, Salamon i Wagner, koji su se većinom služili Ratkayevim bilješkama. K tome pridolazi još manje vrijedna literatura, katkada nenaučnog i lokalnog karaktera, koja se bavi pojedinim njemačkim krajevima, u kojima je tridesetgodišnji rat bjesnio, pa u savezu s time spominje i Hrvate.

Po ovome pregledu stručne literature može se prosuditi, da nije bio ni najmanje lak posao napisati studiju o Hrvatima u tridesetgodišnjem ratu, jer su se većim dijelom morali istraživati izvorni dokumenti, kojih ima u bečkom ratnom arhivu (K. K. Kriegsarchiv — Stiftskaserne), a od njih su osobito vrijedni ratni izvještaji Wallensteinovi. Wallensteinova pisma, koja se čuvaju po privatnim arhivima, istražio je vrlo marljivo Ballagi. Dakako, da svi dokumenti nisu poznati, pa prema tome i ovaj pokušaj predstavlja samo relativnu sliku hrvatskih pohoda u tridesetgodišnjem ratu, ali nam ipak može u nekim pitanjima dati stvarne i definitivne rezultate. Vrlo korisno mogli su se upotrijebiti i dokumenti nekih njemačkih gradova, koji u svojim arhivima čuvaju suvremene opise opsada ili sukoba, koji su se u njihovoj blizini odigrali. Budući da se za vrijeme tridesetgodišnjeg rata po prvi put u europskoj povijesti razmahala propaganda s pomoću letaka, posve je jasno, da se i iz te građe mnogo toga moglo naučiti.

Kod priprema građe i sastavljanja ove knjige pomogao mi je svojim savjetom Dr. Friedrich Schultze, ravnatelj Muzeja za gradsku povijest u Leipzigu, te moj danas već pokojni profesor Dr. Ferdo Šišić. Korisne izvatke iz madžarske literature omogućila mi je Dr. Eva Dienes. Svima njima pripada hvala, što su pomogli ispuniti veliku prazninu u našoj ratnoj povijesti.

Zagreb, u svibnju 1940.

Dr. Ernest Bauer

I.

OPĆE PRILIKE U VRIJEME TRIDESETGODIŠNJEG RATA

Tragično doba, koje je gotovo čitava Europa provodila od 1618. do 1648., a koje je u svjetsku povijest unišlo kao tridesetgodišnji rat, spada među najbolnije doživljaje svekolikog čovječanstva. Kao da su se povratila mutna vremena seobe naroda, vodio se opet rat sviju protiv svakoga, ali je cijelo to komešanje bilo još mnogo pojačano nevjerojatnim fanatizmom, koji gotovo podsjeća na prve križarske vojne. Sukob, koji je isprva izgledao kao neki lokalni događaj, proširio se tokom godina na cijeli kontinenat, te je zahvatio i takve krajeve, na koje ispočetka nitko ne bi bio ni pomislio. Veličanstvena pozornica, na kojoj se to ratovanje zbivalo, obuhvaća nekoliko tisuća četvornih kilometara područja raznih naroda i jezika, raznih vjerskih osvjedočenja i političkih interesa. Slično je također s glavnim predstavnicima i sporednim licima, koja su se ma kako isticala u tom najdužem europskom ratu: čitav kaleidoskop preraznih karaktera ukazuje nam se ovdje izmiješan čarobnim štapićem sudbine. Imade čistih predstavnika vjerskih i filozofskih ideja, koji su se zalagali za oživotvorenje novih nazora o životu, imade surovih ratnika, kojima je samo osobna korist bila pred očima, imade spretnih diplomata, koji su svoje niti znali raspredati po cijeloj Europi, a imade konačno i vojskovođa, koji su vjerno služili svojoj zastavi, vojnika od glave do pete, koji su slušali zapovijedi i izvršivali ih.

Svi ti glavni protagonisti dali su doduše ratu neki smisao i smjer, ali većinom nisu bili oni, koji su podnosili njegove tegobe. Ovu najtamniju stranu rata osjećalo je veliko bezimeno mnoštvo, koje je u ono vrijeme predstavljao seljak. Nisu doduše mnogo bolje prolazili ni novačeni vojnici, koji su, da uzmognu živjeti, prodavali i sam svoj život, ali vojnik je u doba, kad oružje govori, ipak bio gospodar, i njegov je položaj bio mnogo povoljniji od nezaštićenog seljaka. Na taj

je način razumljiva mržnja, koja vlada kod potlačenih slojeva u tridesetgodišnjem ratu protiv ugnjetavača, plemstva, časnika i vojnika. Budući da nacionalni momenat uopće nikada nije bio jako naglašen, ističe se sve više ta socijalna strana, pa su nekoji događaji u toku tridesetgodišnjeg rata uopće razumljivi tek onda, kad se uzme u obzir i taj socijalni faktor.

U tridesetgodišnjem ratu je uopće posvuda vladao sistem novačenja. Kod toga nije bila odlučna narodna ili vjerska pripadnost, nego samo novac, koji je odlučivao kod novaka, za kojom će zastavom poći. Ako je kome knezu zaprijetila ratna opasnost, pokušavao je u prvom redu da se domogne vojskovođe, koji bi mu svojim imenom privukao što veći broj novaka. Taj vojskovođa (u Njemačkoj zvan »Feldmaršal«) sklopio bi u takvom slučaju ugovor s dotičnim knezom, a zatim se sporazumijevao s pojedinim imućnijim velikašima, koji su obično bili pripravni da se sa stanovitim četama pješaka i konjanika priključe njegovoj vojsci. Ti su velikaši onda ovako stvorenim »pukovnijama« (»Regimenter«) dali svoje ime i postali njihovim »pukovnicima« (»Oberster«). U svrhu novačenja dobili su ti »pukovnici« od kneza neku svotu novaca (»ein Stück Geldes«), koja je obično bila tako velika, da je pukovniku, vlasniku pukovnije, poslije izvršenog novačenja još preostao neki dobitak.

Pukovnici sami nisu dakako neposredno novačili »vojnike« (Knechte), nego su dio novca dali »kapetanima«, kojima je onda tek bila povjerena prava dužnost da sakupe »banderije« (Fähnlein) ili »kornete« (Kornetts). Svaka pukovnija imala je svoje vlastito područje, u kome je smjela novačiti, a unutar toga imali su i banderiji doznačeno svoje mjesto. Svaki kapetan morao je prema tome gledati, da dobiveni nalog što prije izvrši. Svoj glavni stan udario bi obično u kakvom većem mjestu, pa bi poslao bubnjara po okolišnim selima, da pročita kneževsku odluku o novačenju. Zatim bi namjestio spretne govornike i agitatore, koji su nerijetko bili isluženi vojnici, a imali su zadaću, da mlade, snažne i smjele ljude nagovore (»persuadieren«) na službu u vojsci.

Ovakvi pojedinci, kojima je bilo povjereno snubljenje novaka, primali su za svakog novog vojnika određenu svotu, »gratifikaciju«, pa bi zato upotrijebili sva sredstva, da dođu tome cilju. U tom poslu bila je svaka prijevara dopuštena; vino, kocke i žene: sve se to upotrebljavalo u tu svrhu. Nekoji mladići odvedeni su čak grubom silom, ako baš nikako drukčije nije išlo. Bilo je doduše mnogo pustolova, koji nisu imali mnogo da izgube, pa su se radi toga rado dali pod zastavu. U takvom slučaju nitko nije pitao za podrijetlo ili predživot; jedini uvjet bila je sposobnost i smjelost. Ako ni na sve te načine ne bi uspjelo skupiti dovoljan broj vojnika, onda bi »vojvoda« pozvao mjesne vlasti u pomoć s molbom, da mu se stave na raspolaganje svi kažnjenici, lupeži, čak i zločinci i ubojice. Kad je ovako broj vojnika bio ispunjen, primio je svaki vojnik svoju plaću (Handgeld), od koje je opet kapetan zadržao neki dio. Iza toga započela je obuka vojnika.

Pod tom obukom ne smijemo razumijevati neki smišljeni posao, koji se danas vrši čak i za najveće ratne opasnosti, nego samo kratki naputak za baratanje oružjem. Uostalom svaki je novak bio prepušten sam sebi i utjecaju svojih vještijih drugova. Sam vojnički život bio je neopisivo surov, tako da je svatko gledao, da ga se što prije riješi. Ovakav čin »dezertiranje« kažnjavao se doduše smrću, ali i to zdvojne vojnike katkad nije moglo zadržati od bijega. Osim ovakovog bijega iz vojske nije se u ratno vrijeme kažnjavalo nikakvo nedjelo. Vojnik je mogao bjesniti, paliti i ubijati, pa mučiti čak i podanike svog vlastitog vladara, samo je morao biti vjeran zastavi. Zanimljiva je pojava, da čak »insolvencija« (t. j. nepokornost prema časnicima) nije bila uvijek kažnjiva, osobito, ako je plaća ili opskrba vojske bila loša. Događalo se, da su takovom prilikom kapetanima ili pukovnicima razbijeni prozori, ili da su bili na koji drugi način napadnuti. Njihova briga sastojala se zapravo samo u tome, da im ljudi pojedince ili u stroju ne prebjegnu neprijatelju ili ne pobjegnu kući. Bilo je doduše i tu iznimaka, ali samo kod takvih vojskovođa, koji su u drugim stvarima svojim vojnicima gledali kroz prste. Tako je na pr. Wallensteinu bilo moguće katkad staviti u pokret »željeznu metlu«, jer se mogao pouzdati u svoju tjelesnu gardu njemu slijepo odanih starih vojnika, koji bi ga štitili protiv svakoga.

Pojedine vrste oružja (Armada) ovakve vojske u ratnom sastavu sastojale su se od pješadije i lakog i teškog konjaništva. U pješadiji su zauzimali glavno mjesto mušketiri, oboružani »musketom« (koja je bila lakša od arkebuze) i hladnim oružjem, zatim t. zv. »pikeniri«, koji su bili oboružani kopljem (Landsknechtspiesz) i mačem. Konjica se smatrala mnogo odličnijom vrstom od pješadije, a sastojala se pretežno od teško oboružanih konjanika. Najviše su se od njih cijenili kirasiri, koji su bili sasvim oklopljeni, a glavno su im oružje bili teška pištolja na bubanj i bojni mač. Poluoklopljena konjica bili su t. zv. arkebuziri, koji su bili oboružani arkebuzom, pa su tek poslije vatre pristupili upotrebi hladnog oružja. Ovako je bio oboružan najveći dio hrvatskih četa. Laka konjica sastojala se iz kopljanika, obično Madžara, Hrvata ili Poljaka, ali njih je u prvom redu bilo u Liginoj vojsci i uopće na katoličkoj strani. Protestanti uskoro uvidješe korist ovakovih četa, pa su nastojali, da se povedu za carskom vojskom, ali ih u tome nije uvijek pratio uspjeh.

Neka sredina između konjanika i pješaka bio je dragun (Dragoner). Službeni izvještaji ne broje ga ni u pješadiju ni

u konjicu, već ga smatraju nečim trećim. Rudert[1]) navodi u tom pogledu poznatu pjesmu o »tri pukovnije«, gdje se izričito kaže:

»Es zogen drei Regimenter wohl über den Rhein:
Ein Regiment zu Fusz, ein Regiment zu Pferd
Und ein Regiment Dragoner.« (I)

Draguni su se borili uspješno kao pješaci i kao konjanici, pa su prema tome mnogo sličili engleskoj »pješadiji na konju« ili francuskim predratnim dragunima. Nisu nosili oklopa, nego velike kožnate rukavice i pusteni šešir. Neke ovakove konjaničke odjele zvali su također »lovcima«, tako na pr. pukovniju grofa Holcka, koja je kasnije postala čuvena.

Topništvo je raspolagalo teškim topovima (grobe Stücke), koji su bili u vrlo maloj mjeri pokretljivi. Lakše su se premještali manji topovi (Feldschlangen), koji su stoga bili spretniji, ali njihovo djelovanje bilo je mnogo slabije. Neki od tih topova mogli su ispaliti neku vrst šrapnele, t. j. više kugala, koje su međusobno bile povezane lancima, ali njihova upotreba smatrala se zapravo prekršajem ratnog prava. Najvažnija osoba kod topa bio je t. zv. Konstabel, t. j. tobdžija, koji je davao smjer topu. Ostala posluga topa nije u ono vrijeme uživala dobar glas, a isto tako ni bojna komora, jer one nisu dolazile u neposredan dodir s neprijateljem. Sve do 18. stoljeća smatralo se topništvo prostim zanatom, koji s vojskom imade tek posrednu vezu.

S najvećim prezirom govorilo se uvijek o trupnoj komori (Tross), a tome su dali najviše razloga baš sami vojnici tog odjela. Sav najgori ološ tražio je ovdje utočišta, jer je dobro znao, da se ne će morati boriti. »Trossknecht« se doduše nije htio boriti, ali zato je jedva čekao čas, da poslije pobjede može plijeniti, pa se tu isticao osobitom okrutnošću. Ako je pak pobjeda bila na protivničkoj strani, a vlastita je vojska pretrpjela poraz, onda se s najvećom sigurnošću moglo računati, da će ovakav vojnik pljeniti prtljagu svojih vlastitih časnika, te konje brže bolje opremiti, kako bi s njima stigao na sigurno mjesto. Iz svih tih razloga smatralo se zvanje »Trossknechta« jednakim građanskoj i vojničkoj smrti: ni jedan pošten čovjek nije se našao za to.

Iza komore slijedile su vojsku i žene vojnika sa svojom djecom, a osim toga i velik broj djevojaka. Zapovjednici su sve to svrstali u neku vrstu stalnog vojničkog odjela, kome se na čelu nalazila

[1]) Rudert op. cit. 9.

t. zv. »Hurenweibel«. Najžalosnije su kod takvog stanja prolazila mnoga zakonita i nezakonita vojnička djeca, koja su se vrzla svuda po logorima. O njima nam daje vjernu sliku Chr. v. Grimmelshausen u svome znamenitom romanu »Simplicius Simplicissimus«. Sav taj privjesak svake velike vojske slijedio je kao oblak skakavaca glavninu naoružanih četa, pa je plijenio i uništavao sve ono, što je ostalo iza glavne vojske. Bilo je i »hijena bojnog polja«, koje su pljačkale mrtve i ranjenike. Vojne vlasti protiv svega toga nisu bile u stanju provesti neke mjere, jer se vojnik bez svoje ovakve »komore« nije htio boriti. U osobito strašnim slučajevima vješali bi po nekoliko članova komore, pa bi to na kratko vrijeme nešto i pomoglo.

Zdravstvena služba nije u tridesetgodišnjem ratu takoreći uopće ni postojala. Svaka pukovnija imala je doduše svog ranarnika (Feldscherr), koji je opet imao svojih pomoćnika. Ali šta je to sve moglo pomoći kod tolike nevolje? Istini za volju treba ipak kazati, da ti ranarnici nisu bili nesposobni, već da su savjesno vršili svoj posao, ali budući da se do ranjenika uopće vrlo teško dolazilo, zadovoljavali su se svi, da se liječe jedino ranjeni časnici. Momčad se morala sama pobrinuti, kako će se izvući sa bojišta i kako će naći njege. Najgore je prošao vojnik, koji je duže vremena ostao ležati; njega bi pljačkaši ubili, ili bi ga pronašli seljaci, pa bi ga iz mržnje na vojsku polako mučili do smrti. Ako je u najboljem slučaju prijateljima ovako unesrećenog vojnika uspjelo da ga sklone u koji susjedni grad, bila je njegova sudbina još uvijek vrlo nesigurna. Ni jedan građanin nije se našao, da takvog vojnika primi pod svoj krov, osim ako je za to dobio nagradu, ali i onda bi ga obično nakon nekog vremena opet izbacio napolje — vrlo često u pravom smislu riječi! Bolnica ili previjališta u današnjem smislu nije naravno bilo, a ukoliko su postojale neke ustanove sa sličnim ciljem, izmiješali su se tamo bolesnici s priljepčivim bolestima sa svima ostalima, pa je dakako pomor bio još veći. Katkada je kakova veća pošast, kuga ili što slično, ispraznila i te privremene »bolnice«, pa su se za dezinfekciju palile ogromne vatre, na koje se bacalo lovorovo lišće ili sumpor. Ranarnici nisu bili izučeni liječnici, nego ponajčešće nesvršeni slušači medicine ili brijači. U osvojenim gradovima bio je običaj svake vojske, da potraži sve brijače za svoju sanitarnu službu.

Najobičnije sredstvo i posljednja mudrost čitave te medicine bio je veliki nož. Bez ikakvog ustručavanja sakatili su se tako i najlakši ranjenici, a kod toga naravno nitko nije mislio na

aseptičnu upotrebu instrumenata. Taneta i kugle su se jednostavno izrezale iz tijela, a rane su se na bilo koji način zatvorile. Ranjeni vojnik morao se vući za vojskom u komori, ali se smatralo, da je za svoju zastavu bez vrijednosti, jednako kao i polomljeno oružje. Opisi bojnih polja iz onoga vremena toliko su užasni, da ni pero Edgara Allana Poea nije moglo nešto slično opisati.

Svaka bitka bi se započela na približno sličan način: konjaništvo s obiju krila izvelo je juriš jedno prema drugome, arkebuziri opalili su svoje arkebuze, a kirasiri obje svoje pištolje, koje su inače bile smještene s lijeve i desne strane sedla. Tek poslije toga je konjica u galopu pošla na pravi juriš. Ako je uspjelo neprijatelja već prvim puščanim salvama uznemiriti, onda je stvar išla dobrim putem, t. j. trebalo je onda izvršiti još samo oštar konjički napadaj, da se neprijateljske taktičke jedinice (Kornetti) razbiju (zertrennen). Ako to nije u prvom naletu uspjelo, onda se razvio ogorčen konjički dvoboj prsa o prsa. U takvom slučaju pobijedilo je u većini slučajeva ono odjeljenje, koje je sačuvalo nešto municije. Pištolja se upotrebljavala na veliku blizinu, tako da se prislonila uz tijelo napadnutoga. Vrlo često dogodilo se, da pištolja nije opalila, pa ju je trebalo okrenuti i njome udarati protivnika. Ovakav način ratovanja upotrebljavao se osobito protiv Hrvata, jer se smatralo, da su oni »schoszfrey«, t. j. da im zrno ne može naškoditi.[2]) O toj neranjivosti Hrvata pričala su se čitava čuda. Tako je poslije bitke kod Breitenfelda-Podelwitza pričao mušketir Melchior Dietrich, da se nije uopće usudio na Hrvate pucati, budući da ih i onako ne bi mogao raniti. Hrvati da su mu zbog toga jednostavno uzeli pušku iz ruke (»Die Crabaten hätten ihme seine Musquette aus der Hand genommen«).[3])

Časnici neprijateljskih četa znali su često dati primjer svojoj vojsci time, što su pred vojskom izveli prave dvoboje među sobom. Osobito je taj običaj vladao kod konjaniká, pa su i sami pukovnici po turnirskom običaju izašli na megdan, i time se tumači, da su gotovo svi bili ubijeni, ranjeni ili zarobljeni. Slike ovakvih dvoboja možemo naći kod Wouwermanna, osobito u primjercima dresdenske galerije.

---

[2]) Rudert 10.

[3]) Originalni rukopis u Gradskom muzeju u Leipzigu loc: 9225. 104.

Kad je konjica svršila svoj posao, preostalo je pobjedničkoj strani da se uhvati u koštac s neprijateljskom pješadijom. Pješaci su se obično skupili u velike četvorine (Carré), gdje su pikeniri stali u prve redove, pa su prema neprijatelju ispružili svoja koplja, tako da je cijelo odjeljenje izgledalo kao veliki jež s bodljikama uperenim prema neprijateljskoj strani. Na četiri ugla ovakove formacije stali su mušketiri, kojih je zadaća bila, da što više taneta opale među neprijatelje. Ako su to izvršili, onda im se mogla ukazati prilika, da svojom vatrom progone konjicu, kad je uzmicala, ili su sami stradali pod kopitom pobjedonosnog neprijateljskog konjanika. U posljednjem slučaju bila je njihova sudbina to teža, što ih je teška puška priječila, da poduzmu djelotvornu obranu. Porazom mušketira bili su i pikeniri izgubljeni, pogotovo ako je konjici uspjelo da ih zahvati s boka. Konjica uopće nikada nije djelovala ravno s čela, nego uvijek sa strane, t. j. s boka. Dosta nespretni i nepokretni red, koji je zauzimala pješadija, nije se mogao brzo mijenjati, pa je konjica u takvom slučaju lako mogla redom pobijediti cijelo odjeljenje, te je bez samilosti sasjekla svakoga, tko joj se našao na putu. Pojedinci su se mogli predati, ako su odbacili oružje, a gdjekoji se odlučio i na bijeg, ali bijeg se uvijek slabo isplatio. Budući da se bježati moralo bez oružja, to je neprijateljskoj konjici bilo lako ovakove bjegunce stići i sasjeći ih. Pješadija poražene vojske imala je stoga tako silne gubitke, da ti gubitci čak danas, kraj strojničke i šrapnelske vatre, nisu veći.

Poraženo konjaništvo imalo je još najbolje izglede da pobjegne, osobito u slučaju, ako mu konji nisu bili previše umorni. Pješak je naprotiv bio bespomoćan, čim je izašao iz svog »reda«, t. j. taktičkog sastava. Po pravilu: »Zarobljenika ne treba!« nije se u tridesetgodišnjem ratu gotovo nikada dogodilo, da bi koja vojska zarobila veći broj neprijateljskih vojnika. Čak u modernom ratu biva mnogo puta teško vojnike zadržati, da ne pokolju golorukog neprijatelja, a u tridesetgodišnjem ratu to se pogotovo nikada nije moglo spriječiti. Predati mogla se samo čitava vojska ili velike jedinice ili skupine. Obično to nije bila predaja u pravom smislu riječi, nego su takve jedinice jednostavno prebjegle, t. j. promijenile svog gospodara i borile se na protivnoj strani dalje. Imade slučajeva, da su čitave pukovnije ovako radile. Pojedinac mogao je biti pošteđen samo onda, ako je pružio dokaz, da će platiti otkupninu (Ranzion), a takvi su se vojnici poznavali već po odijelu. No ni na ovakav način nije se svatko mogao spasiti, jer je kod pobjednika katkad krvološtvo prevladalo gramzljivost. Otkup-

nina iznosila je obično 2000 talira, dakle čitav imetak prema računu onoga vremena.

Sa zarobljenicima nije se dobro postupalo. Ako su ti zarobljenici bili viši časnici, onda se iz obzira na visoku otkupninu, koja se od njih očekivala, njihovo stanje malo poboljšalo. Obični vojnici svrstavali su se odmah u bojne redove neprijateljske vojske, a to ih nije nimalo smetalo, jer je plaća bila uglavnom ista kao i u njihovoj vlastitoj vojsci.

Vrlo čudna uloga u boju pripala je topništvu. Topovi su se na početku sukoba doveli u prve bojne redove, pa su se tamo ukopali, jer bi inače njihov odbojni udarac bio opasan za poslugu. Zatim je započela topovska paljba prema neprijatelju, koja se izmjenjivala često satima, dok je tek pravi sukob počeo. Svrha toj paljbi bila je, da unese nered u protivničke redove, pa da se tako neprijateleju nanese osjetljiva šteta. Budući da su se viši časnici uvijek nalazili na čelu svojih jedinica, dogodilo se više puta, da su oni prvi stradali od tog oružja. Uza sve to ne može se djelovanje ovih topova usporediti s djelovanjem današnjeg topništva, jer su topovi mogli izbaciti samo pune kugle, a osim toga su radili vanredno polagano. Brza paljba mogla se očekivati jedino od malih topova (»Schlangen«) ili t. zv. »Falkoneta« (Wallbüchse). Ako je vojska bila opasno napadnuta od neprijateljskog konjaništva, postavilo se topništvo tek iza pješadije, a ako je neprijatelj uspio pregaziti prve redove pješaka, onda je redovito topništvo bilo posvema izgubljeno. Vojska, koja je pretrpjela poraz, nije nikada mogla spasiti svoje topove, jer su oni bili ukopani u zemlju, pa nije bilo vremena, da se stave u pokret. Posluga topova je to sve dobro znala, pa kad je položaj postao kritičnim, nije dugo čekala, nego je uzjahala konje i pobjegla, prepuštajući topove njihovoj sudbini.

Cijeli sukob između dvije veće vojske odvijao se tako, da su pojedine pukovnije zasebno vodile borbu. Naročiti taktički pokreti nisu se gotovo nikada izvršivali. Cijela vještina sastojala se u tome, da se pronađe slaba strana protivnika i njegova položaja, pa da se onda svom raspoloživom silom na ono mjesto udari. Dakako, da se u svakom slučaju moralo gledati na to, da se protivnička krila što brže slome i njihovo djelovanje učini neškodljivim. Tek genijalni vojskovođa Gustav Adolf promijenio je nešto svoju taktiku, pa je u tu svrhu promijenio i čitav sastav svoje »Armade«.[4]) Kako se i školo-

[4]) Rudert 12.

vanje švedske vojske razlikovalo od drugih suvremenih vojska, nije ni čudo, da je Gustav Adolf redom pobjeđivao svoje protivnike, o čemu će u prikazu tih borba biti još govora.

Švedska vojska razlikovala se od svih ostalih u prvom redu po tome, što je bila sastavljena po načelu narodnosti, t. j. u njoj su služili sami Švedi. To vrijedi osobito za ono vrijeme, kad se ona iskrcala u Njemačkoj i započela voditi svoje prve borbe. Ovakav sastav švedske vojske bio je neobično povoljan, a ta se prednost naročito osjećala prema Liginoj vojsci, koja je u narodnom pogledu bila pravi konglomerat. Ovako čist sastav kao Švedi imale su samo nacionalne španjolske čete, koje su se također smatrale elitnim trupama. Švedi su dobro znali, kome služe, a nisu bili nikakve protuhe ni razbojnici. Gustav Adolf je bio u pravom smislu riječi njihov idol; švedske čete su ga upravo obožavale.[5]) Jedino što se švedskom kralju moglo prigovoriti, bio je i razlog njegove prerane smrti: on, naime, nije čuvao svoj život i pokazivao se pred neprijateljem tamo, gdje je to trebalo i gdje baš nije trebalo. Gustav Adolf je često s izvučenim mačem na čelu svoje vojske jurišao na neprijatelja, a to je bilo doduše smjelo, ali s gledišta vojnog vodstva neoprezno. Wallenstein je bio u tom pogledu mnogo oprezniji, pa se može usporediti s hladnokrvnim igračem pred šahovskom daskom; a ovakvo držanje bilo je za vojskovođu, koji je imao toliku odgovornost, najpovoljnije.

Švedska vojska bila je na naročit način spremljena za bojne akcije. Bojni red bio je tako sastavljen, da je bio sličan pravoj tvrđavi, gdje je ipak svaki pojedini vojnik zadržao potpuno slobodne ruke, tako da je mogao razviti svoje individualne sposobnosti. Ovakova tvrđava — bojni red (gleich einer ordinari fortificierten Vestung) sastojala se zapravo iz tri bojna reda, od kojih je jedan vršio paljbu stojeći, drugi u klečećem položaju, a treći u ležećem. U suvremenim izvještajima postoje za ove položaje posebni izrazi, tako »stehend«, »knieend« i »gebucket«. Nama je danas potpuno jasno, zašto je sastav ovakvog bojnog reda morao imati svojih prednosti. Razvoj ratnog umijeća doveo je dotle, da je vojnik od prostog objekta postao samostalnim i misaonim pojedincem, kome su se mogli povjeriti razni zadatci. U španjolskom bojnom redu bio je vojnik toliko skučen, da je predstavljao samo neku masu, s kojom je vojskovođa morao raspolagati, a ako se ta masa jednom razbježala, nije ju više nitko mogao skupiti. Kod Švеđana je naprotiv u slučaju neke pometnje ipak svaki vojnik s lakoćom opet mogao naći svoje mjesto, kao što to tumači i suvremeni letak: »Die Soldatesca war in obbemelter Batagli so abgerichtet, dass wenn sie schon melirt, doch von sich selber in kurtzer eyl ihre Placen wider finden, vnd die Ordnung zu ergentzen wissen, bevoraus weil fast der dritte Teil der Armee aus den Officirern, auff welche alle force gesetzet wird bestehet.« (II)

[5]) Rudert 13.

II.

IZGLED HRVATSKIH VOJNIKA I VOJNIČKIH FORMACIJA

Madžarska i njoj susjedne zemlje bile su u početku XVII. stoljeća zbog turske opasnosti podijeljene na zapovjedništva, koja su austrijske provincije snabdijevale novcem (osim u naturi s godišnje 150.000—200.000 for.)[1]) U svemu bilo je god. 1625. u Madžarskoj i Hrvatskoj 7680 pješaka i 5408 konjanika. Sve su to bili graničari (végbeli vitézek). Ove čete bile su u ratnoj vještini najobrazovanije u tadašnjoj Europi, tako da se nadvojvoda od Albe tužio, što mu nije bilo suđeno da s njima u tridesetgodišnjem ratu ne postigne »punu ratnu slavu«.

U XVII. stoljeću bile su prilike u Hrvatskoj vrlo povoljne za razvitak konjice, jer je cijela zemlja bila jedno ogromno ratište, uznemirivano neprestanim iznenadnim napadajima. Kako se više nisu upotrebljavale strjelice, došla je na njihovo mjesto arkebuza. Neprestana pogranična služba dovela je do toga, da je doskora sve, što jaši konja, postalo arkebuzirima, pa čak i jedan dio husara. Hrvati su se morali držati defenzivno, a to je također formiralo njihov tip konjice. Prava konjica nije se tu mogla toliko razviti, jer je njena jakost baš u ofenzivi, a tamo, gdje mora biti defenzivna, njena je najslabija točka. Morala se dakle stvoriti konjica, koja će jednako napadati, kao što će služiti za obranu. Toj činjenici zahvaljuju svoje postanje hrvatski arkebuziri, koji su zaista u obrambenim i napadačkim formacijama jednako dobro služili. Montecuculi je o njima jednom prilikom rekao: »Ovi

---

[1]) Relazione di Mr. Pietro Duodo. Državni arhiv u Torinu. Rel d. Amb. Venet. Austr. Mazzo 3, Br. 3 — Ballagi op. cit. 1.

vojnici imadu konje samo zato, da prije stignu onamo, gdje će kao pješaci služiti!«[2])

Na taj način došlo je do toga, da su se počele sastavljati vojničke jedinice pretežno od Hrvata, ali je u njima bilo i Madžara, kao i pripadnika drugih susjednih narodnosti. Po zapovjednicima tih četa i njihovim raznim imenima možemo vidjeti, da se tu radilo ipak uvijek o hrvatskim arkebuzirima, ma da osim naziva »Kroaten« susrećemo razna druga imena (Wallachen, Uskocken, Raitzen, Ratzen, Granitscharen, Insulaner, Wenden, Polen, Türken, Zigeuner).[3]) U tridesetgodišnjm ratu vlada naime na svim područjima u pogledu imena ovakva konfuzija. »Wallachen« nije značilo »ljudi iz Vlaške« (Rumunji), nego iz dijela Slavonije od Virovitice do Lonje, gdje su stanovali i grčkoistočnjaci. Naziv »Uskoci« osim kod nas opće poznatog značenja znači »I popoli chiamati Vscochi, o Vallachi di rito Greco scismatico che uiueuano sotto il Dominio Turchescho« (III).[4]) Wenden ili rjeđe »Slawonen« zvali su se Hrvati na području između Kupe i Drave. Ratz je zajednički naziv za sve grčkoistočne graničare. Hrvate su u tridesetgodišnjem ratu nazivali i Turcima, zato jer je među njima moralo biti mnogo prebjega iz Turske Hrvatske, koji su se nosili kao Turci, t. j. na glavi su imali fes, a kao oružje handžar. Ciganima zvali su ih zabunom radi njihove nošnje, koja bijaše šarena i po istočnjačkom ukusu, a usto je valjda mnogo značila tamna put lica mnogih balkanskih prebjega u Hrvatskoj. Izraz »Graničar« (Granitschar) pripada Hrvatima kao i Madžarima s Granice. Izraz »Insulani« upotrebljavao se za vojnike iz Međimurja (Muraköz) iz vojske Zrinskih. Sva ta imena označuju uvijek h r v a t s k o k o n j a n i š t v o, a ne označuju nikakovu narodnost. Manje je poznato, zašto Hrvate nazivaju također Poljacima i Madžarima. To se dogodilo valjda zato, što su se Madžari rado zamjenjivali s Poljacima, a Wallenstein je 1625. novačio od Stettina sve do Bukarešta, pa i ti nazivi znače manje neku narodnost, nego vrstu naoružanja.[5])

---

[2]) Ballagi 4.
[3]) Ballagi 5.
[4]) Relazione dello stato della Congregazione di Propaganda fide. Fatta alla P. P. Innocento XI. da Mons Urbano Cerri. — Original u Biblioteca Corsiniana — Rim Cod. 283 t. 92, 93.
[5]) Ballagi 8—9.

Neuređena laka konjica, koja bijaše oboružana kopljem, zvala se obično »Poljacima« ili »kozacima«, a njezino oružje bio je t. zv. »Panzerstecher«. Nasuprot tome su »Ungarn«, »Huszaren« i »Kroaten« bili svi oni, koji su se služili arkebuzom (karabinkom), i koje su kasnije nazivali arkebuzirima. Prema Ballagiju[6]) dolaze u posebnim trupnim popisima čak madžarske pukovnije Nikole Forgacha, Barona Révaya i t. d. kao »Kroaten«. Kao primjer ovakve zbrke u nazivima navodi Ballagi slijedeće: Balthasar Lengyel de Lengyeltót, kapetan u Papi, poduzimao je novačenje »hrvatskih arkebuzira« (»ich hab... mit dem lengyel Balthasar, so oberhauptmann zu pappa gewöst, tractiert wegen bestalling vom 1000 Croatischer archibusier pferdt, der ist in h u n g a r n gewist, sich zue erkundigen, ob darmit sey aufzukommen... (IV)[7]) Čini se, da su od 1627. u Wallensteinovoj vojsci također svi Madžari služili kao »Kroaten«. Upravo je nemoguće zamisliti, da je Hrvatska, u ono vrijeme opustošena i nenapučena zemlja od 210 kvadratnih milja, mogla dati tako značajno konjaništvo za rat u inozemstvu, a to tim više, što je i kod kuće morao ostati bar najpotrebniji broj konjanika. Prema tome je po svoj prilici od hrvatskih arkebuzirskih četa bila samo srž hrvatska, a sve drugo se sastojalo iz raznih drugih narodnosti.[8])

Ta srž je kasnije dala ime načinu naoružanja, koje se upotrebljavalo u ratnoj vještini cijele Europe. Važnost ovog konjaništva, koje se nazivalo hrvatskim, pokazala se najjasnije prilikom vojne protiv Bethlena, 1623., kad je njegovo konjaništvo bilo više nego za polovinu jače od carskog. Odmah na početku, kad je Bethlenova laka konjica pod Kornisom i Stephanom Horvathom preplavila pozadinu Wallensteinovu, vidio je ovaj, da je izgubljen, ako ne dobavi laku konjicu. Već 1619.—21. mogao se Wallenstein od Bethlena uvjeriti, da ovaj nije carsku armeju pobjeđivao snagom mača, nego smetanjem pozadinskih linija time, što je robio transporte. Wallenstein je došao u nepriliku, gdje da pribavi toliku laku konjicu.

U XVII. stolj. bila su takva područja, otkuda se mogla u slučaju potrebe novačiti ovakva konjica: Madžarska i Poljska,

[6]) Ballagi 9.
[7]) Ballagi 10.
[8]) Pismo Wallensteina Grofu Harrachu, Gf. Harmachsches Archiv, Wien J. i 74/194 — Ballagi, 10.

a u rijetkim slučajevima Moldavska i Albanija. Wallenstein je poznavao madžarsku i hrvatsku konjicu vrlo točno, jer je svoju karijeru započeo u turskim ratovima, a Hrvate je naročito upoznao u nedavnom uskočkom ratu. K tome je još došlo, da su Madžari morali biti nepouzdani, kad su se borili protiv Bethlena. Wallenstein piše u tom pogledu: »Meine Vngern seindt schwach — vnd ich kann sie niergendts hinbringen« (V).[9]) Wallenstein uopće u mnogim svojim pismima dvoji o vjernosti Madžara, jer je na svoje vlastite oči morao vidjeti, kako u cijelim odjelima prelaze k Bethlenu. »Wieder andere Vngern und Türcken seindt sie tante galine, ich kann sie durchaus auf kein Tschata fortbringen«. (VI)[10])

Moldavija nije mogla doći u obzir, jer tamo carsko novačenje zbog prevelike udaljenosti nije bilo moguće, a s istog razloga nije se moglo ići ni u Albaniju ni Grčku, jer su tamo i Mletci bili protiv toga. U Poljsku se doduše moglo ići, ali tamo je novačenje vrlo sporo napredovalo. Stoga je Wallenstein svu svoju nadu stavio u Hrvate, i od njega potječe zamisao, da se Hrvati u velikim množinama bace u borbu kao laka konjica. O vjernosti Hrvata nije se moglo sumnjati. I sam Ballagi,[11]) čije mišljenje ne ide uvijek u prilog Hrvatima, kaže o tome: »Die Treue dieses Volkes war tadellos«. (VII) Oprema hrvatske konjice i njen način borbe bili su slični kao kod madžarskih husara. Radi toga su se Hrvati brzo izmiješali s njima, što je Wallensteinu iz vojnih obzira dobro došlo. Osobita prednost Hrvata bila je, što nisu bili teški i nepokretni kao Poljaci ili Nijemci, a nisu se kao Poljaci raštrkali za plijenom, nego su složno i snažno udarili tamo, gdje je bilo najopasnije. Od osobitog značenja za Wallensteina bilo je, što mu je pomoć hrvatskih arkebuzira došla upravo u času, kada je njegov glas stajao na kocki. To je ujedno bilo razlogom, da je Wallenstein uvijek poslije ovu vrstu vojske mnogo više cijenio nego što je bila stvarna njezina pomoć i njezino značenje. Wallenstein je svojoj vojsci htio dati što univerzalnije obilježje, jer je i sam izašao iz nacionalne češke crkve, budući da mu je bila previše narodna, a priključio se katolicizmu,

[9]) ibid.
[10]) ibid.
[11]) Ballagi 12.

koji mu se sviđao radi njegove univerzalnosti. Zato je u svojoj vojsci i trebao vojnike sviju narodnosti i krajeva.[12])

Njegove čete sačinjavali su vojnici skupljeni na području od Stettina do Odese. I to je bio jedan od razloga, što mu je 1623. bilo stalo do hrvatskih arkebuzira.[13]) U svijetu se doonda znalo vrlo malo o tim hrvatskim arkebuzirima. Kod Francuza i Nijemaca bilo je poznato njihovo ime i činjenica, da su služili pod Wallensteinom, a Englezima bili su tako nepoznati, da ni sam Macaulay o njima ništa ne zna, nego samo kaže, da su strašna imena »pandur«, »Kroat« i »huszar« u zapadnoj Europi poznata tek iz god. 1771. Unutrašnje uređenje hrvatskih četa bilo je prema tome još nepoznatije. Suvremeni opisi većinom su ratni izvještaji i kronike, a društvenim odnosima nije se poklanjala pažnja.

U Wallensteinovo vrijeme proživljava europski način ratovanja krizu. S jedne strane još sve počiva na feudalnom sustavu, a s druge već vidimo početke stajaće vojske, ali ih zemlje i gradovi zbog prevelikih troškova ne mogu uzdržavati. Pojedini odjeli, dakle, nisu više vezani feudalnim vezama, a ne osjećaju se još ni kao nacionalna vojska. Novačene čete išle su samo za plijenom, pa je rat prema tome bio dobar ili loš posao za vojnika.[14])

Oni, koji su se dali unovačiti, morali su se podvrći »rekrutaciji« pred povjerenstvom, koje se sastojalo od jednog dvorskog povjerenika (koji je u tu svrhu obično došao ravno iz Beča), činovnika komore ili županije. To povjerenstvo uzelo je u carsku službu samo onoga, koji je preda nj došao u propisanoj opremi, izvježban u ratu, sposoban i jak, razvijen muškarac. Konjanik je usto morao biti plemenitog roda. Ugovori s Hrvatima traže, da vojnici budu »muškarci, a ne nezreli mladići (dječaci).[15]) Tko je ovako bio primljen, zvao se »upisanim.« (»eingeschrieben« — »irátos« — soldato, Söldner). O takovom novaku nastala je u ono vrijeme vrlo karakteristična poslovica, koja ga obilježuje ovako » qui doit mourir pour avoir de quoi vivre«. (VIII) Plaća je bila uopće vrlo nejednaka. Tako je na pr. Bethlen istom svotom, za koju su carevci dobili 6000 vojnika, dobio njih 12.000. Arkebuziri su primali mjesečno 3 for., a kod Wallensteinove vojske 5 for. God. 1625. još ni redovite čete nisu nosile uniforme, a prema tome nisu ih nosili ni njima dodijeljeni Hrvati.[16]) Njihova odjeća bila je tako groteskna, da su Isolanove Hrvate mjestimice držali za cigane ili Turke, jer nisu poznavali njihovu narodnu nošnju.

Hrvati su voljeli crvenu boju isto kao i Wallenstein, jer je ona bila u njihovu grbu, pa se može s dosta razloga držati, da je osnovna boja njihove nošnje bila crvena. Sigurno je, da se oni Hrvati, koji su novačeni 1623.—1626., nisu mogli nositi plavo ili zeleno, jer se onda ne bi mogli razlikovati od Turaka, s kojima su neprestano boj vodili. Radi toga nosili su i crne čizme, a ne kao Turci žute. O njihovoj nošnji ima samo jedan suvremeni izvještaj u »Theatrum-u Europaeum-u«:[17]) »Anno 1631 — Die Crabathen — hatten teils Gürtel von Gold und Silber umb den Leib, auch ganze Blatten von Gold und Silber geschlagen vor der Brust, auff den Stirnen, an dem Gezäum der Pferde, auch an den Sätteln, Pistolen und Säbeln«. (IX). O samoj uniformi tu nema ništa, jer je to zlato i srebro samo potjecalo od plijena. Važan je pojas kao čisto hrvatski odjeveni predmet, koji madžarski husari nisu poznavali.[18])

Kad je Wallenstein po drugi put novačio vojsku, onda je to po ondašnjim pojmovima bila već uniformirana vojska. Stoga je Wallenstein pismeno pregovarao s hrvatskim generalom Isolanom o uniformi hrvatskih časnika (u proljeće 1632.) i naložio im, da se pod prijetnjom »kasiranja« obuku jednolično. Ballagi kaže, da je vidio 9 slika hrvatskih vojskovođa, pa da su, prema tim slikama, nosili šiljatu kapu iz vučjeg krzna, ukrašenu agrafama, slično kao kozaci. Dolama im je bila gusto optočena pucetima, a gajtana našlo se samo, ako su puceta bila prišita u velikim razmacima.[19]) Vojnici hrvatskih arkebuzirskih četa nisu ni onda, a ni poslije nosili jednake uniforme. U tridesetgodišnjem ratu nije bila važna uniforma, nego »oznaka«, po kojoj se mogla jedna četa razli-

---

[12]) ibid. 14.
[13]) ibid. 25.
[14]) K. K. Kriegsarchiv 1626 B 2/1 — Ballagi 26.
[15]) Ballagi, 26.
[16]) Ballagi, 27.
[17]) II, 342.
[18]) Ballagi, 28.
[19]) Ballagi, 28.

kovati od druge. Za Wallensteina se zna, da je sam nosio crvenu traku na svojoj uniformi i da je to tražio od svojih trupa, kako bi se mogle raspoznavati od drugih.[20]) Prema tome Kukuljevićev opis nije dobar,[21]) jer za nj nema dokaza, drugih Hrvata iz sedmogodišnjeg rata.

Glavno oružje Hrvata bila je uz koplje arkebuza (arquebuse), ili po njemačkom nazivu: Stutzgewehr, a jedan je dio vojnika bio oboružan samo kopljem. Nije poznato, u kakvom su omjeru te dvije vrsti naoružanja bile raspodijeljene. Hrvate je prema ugovoru snabdijevao pukovnik oružjem, koje je bilo slično kao kod ugarske graničarske konjice, a potjecalo je iz tvornica u Brescii, Mletcima i Cremoni. Zrinski je svojim vojnicima dao mletačke arkebuze, jer je onda najbolje oružje bilo talijansko, pa je prema tome dobivalo i talijanski naziv. Madžarski se arkebuza nazivala »fél puska«, a inače svuda »archibuso«, »archibugio«. Madžarska i hrvatska arkebuza morala je biti još manja od talijanske, koja je tada bila bar tri stope duga. Arkebuza je visjela na remenu, koji je jahač prebacio s lijeve na desnu stranu. Sablje (madžarske savijene ili prave) visjele su o sedlu. Koplje protiv oklopa (Panzerstecher), koje su voljeli madžarski husari, nalazimo kod Hrvata rijetko, a češće se događa, da oni iz turskih krajeva nose i handžar. Koplje je bilo dugo, slično poljskome. U hrvatskoj konjici bio je svaki peti vojnik »kopljaš«. Spomen na ovakve hrvatske vojnike sačuvao se u pjesmi ustaških seljaka u kraju ob der Ems:

»Hascha wen sieht man dort reiten?
Was muss doch dieses bedeuten?
Haben alle lange Stangen,
Was werden sie nun damit anfangen?
Krumme Degen an der Seiten,
Wollt auf mein Aid rathen,
Das sind die Krabathen!« (X).

---

[20]) Pismo Wallensteina pukovniku St. Julienu. Kopija u K. u. K. Kriegsarchivu, 1626, 13/1 F 22 — Ballagi 29.

[21]) Borba Hrvata u tridesetgodišnjem ratu. Arhiv XII, str. 2—9.

nego se njegov opis slaže s izgledom Trenkovih pandura i

Redoslijed marša[22]) *hrvatskih četa:*

P — poručnik
D — dočasnik
R — razvodnik (kapr.)
A — arkebuzir
K — kopljanik
T — trubač

```
     A
     T
  AA   AA
  AA   AA
  AA   AA
  AA   AA
     K
    K K
    K K
    K K
    K K
    K K
    K K
     P
    A A
  AA   AA
  AA   AA
  AA   AA
  AA   AA
     A
    T T
  AA   AA
KKAA   AAKK
KKAA   AAKK
  AA   AA
  AA   AA
  AA   AA
     D
  AA   AA
  AA   AA
  AA   AA
  AA   AA
     K
    K K
    K K
    K K
    K K
    K K
    K K
     R
  AA   AA
  AA   AA
  AA   AA
  AA   AA
     A
```

Ovi seljaci ratovali su s Hrvatima, koji su bili poslani, da taj ustanak uguše, pa su nam također dali vrlo dragocjene podatke o njihovoj borbenoj taktici. Za obranu nosili su Hrvati samo prsni oklop (Brustharnisch). Kaciga je bila madžarska, otvorena,[23]) a katkada se nosio i na Zapadu omiljeli morion. Barut se nosio u kesi, a naboji i patrone poslije švedskog rata u posebnim tobolcima na remenu naslagane.

U defenzivi bili su hrvatski arkebuziri sami za sebe nemogući, a to su pokazala dosta jasno iskustva iz prošlih ratova. Tako su već 1525. u bitci kod Pavie, pa 1544. kod Cerisollesa i u schmalkaldenskom ratu bili mušketiri pomiješani među konjanike. To je isto radio u tridesetgodišnjem ratu i Gustav Adolf. Marechal de Brisac je prvi upotrijebio izraz »gens de pied a cheval«. Odmah uz ove čete stoje Wallensteinovi arkebuziri. Obično su kopljanici započeli borbu, a kopljanici tvore rezervu, dok konjanici teže, da opkole neprijateljska krila. Konjanici su napredovali najprije diagonalno, onda lijevo s namjerom, da se posluže samokresom, Kad su to izvršili, učinili su pokret u desno, da isprazne svoju arkebuzu. Poslije takve »arkebuzade« napredovali su u carée-u i uzeli u lijevu ruku pušku, a u desnu kesu s barutom.[24]) Osobita vještina bila je potrebna, da se u kasu napuni puška barutom i potisne tane u cijev s pomoću palice za nabijanje. Kad je arkebuzirima ovako uspjelo izvršiti sve

---

[22]) Ballagi, 29.

[23]) Ballagi: Wallenstein horvat korabelyosai, 250.

[24]) Ballagi: Wallensteins kroatische Kürassiere, 30.

ove pokrete, nastojali su da opet dojaše do glavnine vojske. Ako su na svom putu sastali protivničku konjicu, sjahali su svi s konja, a arkebuziri stali u prvi red i pucali klečeći, dok je drugi i treći red ostao stajati. Iza ovih redova dočekivali su kopljanici neprijateljsku konjicu »en garde«, t. j. s kopljem u lijevoj, a sabljom u desnoj ruci.

Ballagi[25] tvrdi, da je u svom istraživanju došao do zaključka, da su Hrvati samo u prvoj periodi tridesetgodišnjeg rata (od 1618. do 1631.) igrali ulogu Brissacovih pješaka, koji su ujedno bili i konjanici, a sjahali su samo kod obrane tvrđave, prosjeka i proviantskih transporta. Za Žigmunda Erdödyja se znade, da se borio sa svojim Hrvatima protiv Turaka sasvim jednako na konju ili kao pješak. Kod opsade Wolfenbüttela, 1627., jurišali su Isolanovi Hrvati pješke s ostalim na tvrđu, a najčudnije je to, da ih službeni ratni izvještaj tom prilikom zamjenjuje s dragunima,[26]) jer je njihova taktika bila vrlo slična. Godine 1634. vodio je Johann von Werth Hrvate i na konju protiv konjice. Za ovakav način vojevanja bilo je više razloga. Poslije prvog novačenja Wallensteinova umnožili su se izvanredno valonski i talijanski draguni, a Poljake Wallenstein nije trpio, nego ih je posprdno zvao »canaglie«.[27]) Zbog toga su svi poslovi lake konjice bili dodijeljeni Hrvatima, pa je zato i njihov broj doskora dosegao impozantnu množinu od 35.000 konjanika.[28]) O tome govori nam jedan list Questenberga Wallensteinu: »Nun aber sein bis anhero die Kroaten ausm Land sehr entfüert, wasz noch vorhanden, so manns gleich durch neue Werbungen bekomt, nit verbleiblich vnd also schlechte reittung darauf zue mache«. (XI)

Kad Hrvatska ovako više nije mogla dati konjanika, došli su na njihovo mjesto Madžari, koji su također služili u lakoj konjici. Otada su Hrvati služili samo kao predstraže, pobočno osiguranje i zalaznice; oni se uopće brinu za sigurnosnu službu, pri čemu im je zadatak neprijatelja što češće uznemirivati. U Wallensteinovim zapovijedima nalazimo često slijedeće riječi: »Den Feind durch die Kroaten unnachlässig travaglieren«. Osim toga Hrvati služe kao ordonansi, vrše službe

[25]) Ballagi, 36.
[26]) Ballagi, 36.
[27]) Ballagi, 37.
[28]) Ballagi 37.

rekognosciranja i t. zv. »pigliar lingua«, t. j. love špijune, koji govore neprijatelju o ratnoj spremi. Osobita prednost Hrvata, dapače njihov glavni elemenat je njihova pokretljivost i okretnost. Njihovu brzinu spominje također pjesma seljačkog ustanka ob der Ems:

»Hascha, hier müssen wir weichen,
Wir wollens drum nit verzeichen,
Dem Pappenheim und den Krabathen,
Das seind die rechten Teufelsbraten,
Die wir wöllen erreichen.
Ja, alles vergeben,
Die wütigen Löwen,
Die seindt schon unter ihnen,
Die unsern verzagen,
Die ihren nachjagen
Kein Teufel kann ihnen entrinnen!«[29]) (XII)

Kod taktičke podjele Hrvata bila je taktička jedinica jedna satnija (Kompagnie) od 100 konja, a tih satnija bilo je u svakoj pukovniji bar pet, a najviše deset. Bilo je i gardijskih satnija, tako na pr. oko generala Isolana 300 vojnika.[30])

Broj vojnika u pojedinim pukovnijama morao je biti vrlo različit. Tako postoji na primjer Wallensteinova dispozicija prije njegova odlaska iz logora u Ascherslebenu:[31])

Il Conte di Sdrino XII comp. di Croati	1200
Il Coll-o Isolano comp. sei	600
Il Coll-o Pietro Gallo	600

Prema tome vidimo, da su se u ovom slučaju hrvatske pukovnije sastojale od okruglo 600 vojnika (jer je pukovnija Zrinskoga zapravo bila sastavljena iz dvije pukovnije: Zrinskoga i Orehovačkoga, pa je zapravo imala jakost jedne brigade). Sasvim drugi pojam o jačini hrvatskih satnija dobivamo, kad spomenute brojke usporedimo s dispozicijom, koju je Tilly izvršio prije bitke kod Breitenfelda (Podelwitza) 1631. Tu se najprije spominje Isolanova skupina, koja se sastojala

[29]) Ballagi, 38.
[30]) ibid.
[21]) Venecijanski leg. izvj. Geh. Staatsarchiv, Wien Seu III (secreta) N. 67 — Ballagi, 20.

od 7 satnija, a brojila je, kako se čini, samo 400 konjanika.[32]) Kao predstraža služila su još dva druga hrvatska »pulka«, Forgač i Saradetzky, koje spominju svi suvremeni izvještaji, ali se opet slažu u tome, da su te dvije pukovnije zajedno imale samo 500 konjanika. Isto tako prije bitke kod Lützena nalazimo opet Isolana s četiri pukovnije (s 20 četa), a sve to zajedno iznosilo je samo 1000 vojnika. Valjda te razlike proizlaze također otuda, što su Hrvati imali većih gubitaka, pa su često pojedine pukovnije bile spojene s drugima, a da su kod toga ipak zadržale svoje vlastito ime.

Konačno treba još kazati nekoliko riječi o onom lošem glasu, koji prati Hrvate kroz cijeli tridesetgodišnji rat. Wallensteinovi hrvatski vojnici prošli su tu veoma slabo, Istina je, da su po običaju suvremenoga ratovanja hrvatski vojskovođe, osobito Hrastovački, počinili pljačke, pa je Hrastovački radi toga izgubio i pukovnički čin, ali za tridesetgodišnjeg rata vrijedila je više nego ikada Zinkgreffova riječ: »Gibt es Krieg, so macht der Teufel die Hölle weiter«. Čete su se tada i onako teško izdržavale, ali u prvom redu zadovoljavalo se teško konjaništvo, a svima drugima služio je ostatak. Laka konjica išla je pred vojskom i došla bi uvijek u nove, svježe predjele, pa je prema tome bila prisiljena, da se sama za sebe brine; ali je ujedno bila izložena najgorim prigovorima.[33]) Ovo je čak Schiller već opazio, kad u svojoj drami »Wallensteins Lager« kaže:

»Der Kroat es noch ganz anders trieb,
Uns nur die Nachles überig blieb!« (XIII)

Laka konjica morala je ovako raditi, jer su ceste bile loše, i nitko je nije mogao opskrbljivati, kad se nalazila daleko pred vojskom. Hrvati i svi drugi narodi, koji su služili u lakoj konjici, bili su jednaki u tome. Tako Wallenstein u jednom svome pismu poručuje Arnimu: »Waen am Brennen etwas gelagen — so viel Kroaten, Hungern vund Polen an der Handt haben, die... ein gantzes Land... in die Aschen setzen werden.« (XIV)

Ovakvim izvještajima pridružuju se dakako još i drugi, koji također ne govore u prilog Hrvatima, kao na pr. suvremeno veliko povijesno djelo »Theatrum Europaeum«. Naročito su nepovoljni za Hrvate u tom pogledu razni opisi požara i zauzeća grada Magdeburga, kao i suvremeni letci o požaru Magdeburga, kojih imade velik broj, a naročito su zanimljivi, jer su prvi zametci današnjih novina. Slično nam javlja jedan drugi »Bericht«.[34])

Uspomene na magdeburšku katastrofu su očito ponukale Schillera,[35]) da Hrvate tom prilikom okrivi i za druga nasilja. Naravno, da taj prigovor Hrvate, zbog slabog poznavanja njihovih četa uopće, preteško pogađa, pogotovo, kad se uzme u obzir, da je danas već potpuno dokazano, da požar Magdeburga treba svesti na katastrofu, a ne toliko na djelatnost Ligine vojske. A uveličavanja u izvještajima onoga vremena sasvim su razumljiva, jer se opisuju ratne nevolje u vlastitoj zemlji, u kojoj su se posvuda viđale brze hrvatske čete, pa je lako pojmljivo, da su se mnoga zla pripisivala Hrvatima i ondje, gdje ih nije ni bilo.

Osim događaja za vrijeme juriša na Magdeburg spominju se Hrvati još na jednak način g. 1634., kad su s Kardinalom Infantom prolazili krajeve Wetterau i Taunus prema Andernachu na Rajni.[36])

Isto tako imademo iz okolišnih sela iz god. 1634. opise raznih strahota, koje su tobože »Hrvati« počinili. Schiller je dakako te prikaze upotrijebio, i to je još u većoj mjeri odredilo njegovu nepovoljnu sliku o Hrvatima. No s druge strane morao je i Schiller hrvatskim četama priznati vrlo veliku borbenu sposobnost, naročito u iznenadnim napadajima, kao što nam pokazuje početak prvoga čina drame »Die Piccolomini«, gdje grof Isolano kaže generalu Illu:

»Wir kommen auch mit leeren Händen nicht!
Es ward uns angesagt bei Donauwörth
Ein schwedischer Transport sei unterwegs
Mit Proviant, an die sechshundert Wagen. —
Den griffen die Kroaten mir noch auf,
Wir bringen ihn. (XV)

---

32) Rudert, 43, 93.
33) Ballagi, 40.

34) Lahne: Magdeburgs Zerstörung in der zeitgenössischen Publizistik, str. 96.
35) Schiller, 345.
36) Bauer: Tragom Hrvata u 30-godišnjem ratu, Hrvatsko kolo 1939.

III.

GROF ISOLANO — NOVAČENJE HRVATSKIH ČETA I POLAZAK U RAT

Među svim hrvatskim vojskovođama u tridesetgodišnjem ratu bez sumnje je najzanimljivija ličnost grofa Ivana Ludviga Hektora Isolana. O njemu je dosta teško naći točne podatke, ali je vrlo zanimljivo, što su o njemu mislili razni pisci i povjesničari, koji su se bavili njegovom osobom.

Prema Kukuljeviću[1]) potječe Isolanova porodica od plemena Lusignana, koja je na otoku Cipru i na levantinskoj obali zauzimala jedan od najvidnijih položaja. Iz Cipra došla je ta porodica u Italiju i nastanila se u gradu Bologni. Iz tog vremena potječe vjerojatno i njezino ime, jer su ih tamo zvali »onima, koji su došli s otoka«, dakle »Isolanima«. Za vlade pape Klementa VII. morali su se Isolani seliti iz Bologne, pa su našli utočišta u Gorici (1532). Otac Ivana Ljudevita Isolana, Ivan Marko barun Isolano, bio je isto tako carski oficir, kao što je uopće sva porodica imala izrazito vojničku tradiciju. Ivan Marko borio se u carskoj vojsci protiv Turaka, tako da je bio kod opsade Kisega (1595.), a isto tako istakao se u vojni 1601. Godine 1602. zapovijedao je tvrđavom u Stolnom Biogradu (Székesféhérvár), pa je 29. kolovoza zbog turske premoći bio prisiljen tu tvrđavu predati Turcima, koji su ga nato kao zarobljenika odveli u Beograd. Iz tog zarobljeništva nije se više povratio, nego se misli, da je umro u Carigradu.

Sin Ivana Marka, Ivan Ljudevit, stupio je također rano u carsku vojsku. O godini njegova rođenja vladaju neke nesuglasice. Kukuljević smatra, da se rodio 1586., ali na nekim njegovim slikama, koje se mogu smatrati suvremenima, zabilježena je godina 1584. Svakako je sigurno, da je svoju vojničku karijeru započeo baš u Hrvatskoj, gdje je 1603. pao u tursko ropstvo. U tom ropstvu bijaše ipak bolje sreće nego njegov otac, jer se iz njega opet izbavio, te je u Sedmogradskoj nastavio vojevati protiv Turaka. Budući da je u tim svim bojevima dosta osiromašio, zamolio je Požunski sabor, 1607. godine, da mu se kao kapetanu carske

---

[1]) Kukuljević, 4.

vojske, a k tome još odvjetku zaslužne časničke porodice, podijeli neko imanje na hrvatskoj granici. U tu svrhu preporučio ga je i biskup lavantinski, inače njegov prijatelj, zagrebačkom biskupu Šimunu Bratuliću.[2]) Čini se, da mu je molbi udovoljeno, a usto je 1615., pred uskočki rat, dobio zapovjedništvo nad jednom satnijom Hrvata, pa je odsada sve do svoje smrti zapovijedao uvijek nad hrvatskim vojnicima, tako da su ga kasnije prozvali »Croatarum omnium generalis«.

Kad je buknuo t. zv. »uskočki rat« između Austrije i mletačke republike, sudjelovao je u njemu i Ivan Ljudevit Isolano. Nani[3]) spominje u svojoj povijesti mletačke republike, da se Isolano naročito istakao u bitci na rijeci Soči, gdje je Mlečane sa svojim lakim konjanicima spriječio, da izgrade svoje utvrde (fortezze). Zanimljivo je, da su se prilikom uskočkog rata upoznali također i kasniji ratni drugovi Isolano i grof Wallenstein (Waldstein — poslije »vojvoda friedlandski«). Waldstein je preuzeo zapovjedništvo nad tvrđavom Gradiškom 1617. god. i branio je sa svojim češkim četama. Kasnija služba Isolanova u tridesetgodišnjem ratu i njegov odnos prema vojskovođi Waldsteinu dade se vrlo lijepo razumjeti, ako se uoči njihovo poznanstvo još iz uskočkog rata. Kad je 1618. svršio uskočki rat mirom u Madridu, nije se Isolano sa svojim četama dugo zadržavao u Hrvatskoj, nego je odmah na poziv carev pohrlio u tridesetgodišnji rat, a kad je 1623. Waldstein započeo svoje veliko novačenje, priključio se odmah njegovoj vojsci. 1635. nagradio je car Ferdinand II. vjernu službu Isolanovu time, što mu je podijelio grofovsku čast i naslov, te mu darovao dva velika imanja u Češkoj i imanje Tribuswinkel u Donjoj Austriji. 1640. umro je Ivan Ljudevit Isolano u Beču kao carski general. Iza njega ostale su još dvije kćeri i jedinac sin Ljudevit, koji je četiri godine prije smrti svog oca isto tako kao vojnik pao u Francuskoj.

---

[2]) Kukuljević za potvrdu svojih tvrdnja citira djelo: Georgii Stoboei de Palmaburgo Epistolae ad diversos. Viennae 1758. O Isolanu kaže pisac slijedeće: Isolanus capitaneus isthic non ignobilis et probitate vitae et virtute militari tam est mihi carus, ut fortunas illius adaugeri cumularique percupiam. — Commendo igitur tibi, quanto possum studio, hominum et de finibus istis bene moritum, et de tuoque judicio praeclare sentientem.

[3]) Nani: Historia della republica Veneta, Venezia 1663., 98.

Kukuljević[4]) je vidio nekoliko slika tog hrvatskog vojvode, pa stoga smatra, da je Isolano bio »jur za mlada ćelav, brade i brkovah nije nikad nosio. Imao je veliku glavu i na licu bradavku, koja ga baš nije resila. Rado je pio, kartao se i dugove pravio, kao svi cesarski časnici onoga vremena i uprav zato malo je mario za svoj život bivši nemilosrdan i prema drugima...« Ostali autori, koji su se Isolanom bavili, ne slažu se sasvim s Kukuljevićem, ali ipak i Ballagi smatra, da je »Isolano bio čovjek, koji je sav svoj vijek igrao »va banque«. Schiller je na vrlo osebujan način shvatio ličnost Isolanovu i vjerojatno je, da njegov prikaz nije nikako ispravan u povijesnom smislu, a morao je nastati pod utjecajem Schillerova mišljenja o Hrvatima, koje on nikako nije poznavao. Ovakav primjer nalazimo u drami »Piccolomini« (Čin IV., prizor 1.), kada Piccolomini čita Isolanu latinske riječi:

»Ingratis servire nefas!« (XVI)
a Isolano odgovara nato:
»Das klingt wie ein latein'scher Spruch,
Herr Bruder, wie heists auf deutsch?« (XVII)

Međutim Isolano kao sin carskog generala sigurno nije bio tako nenaobražen, kako misli Schiller; dapače po njegovim pismima znademo, da je govorio talijanski, njemački i hrvatski. Osim toga Schiller pogrješno piše njegovo porodično ime »Isolani« (za njim su se poveli i drugi povjesničari, kao kod nas Kukuljević), jer se on do 1623. obično potpisuje »Isulano«, a odonda najčešće »Lodovico Isolano«.[5])

Schillerovo slabo mišljenje o inteligenciji Isolanovoj posljedica je njegova općeg mišljenja o Hrvatima, koje na mnogim mjestima njegovih djela dolazi do izražaja, osobito u dramskoj trilogiji »Wallenstein«.

Ne može se dakako danas naći nikakav razlog, koji bi tada nagnao velikog njemačkog pjesnika, da na ovako nepovoljan način izrazi svoje mišljenje o Hrvatima, osim potpunog nepoznavanja tog naroda kao i protestantske tendencije svih njegovih djela. Hrvati su Schilleru u njegovim pjesničkim prikazima služili samo kao maleni detalji u izgradnji pozadine, koja mu je služila za prikaz tragične ličnosti Wallensteinove.

Među ostalim časnicima, koji su zapovijedali hrvatskim četama u tridesetgodišnjem ratu, ističu se osobito pukovnici i vlasnici pukovnija Nikola Forgač (Forgach), Nikola Zaradecki, Luka Hrastovački i još nekoliko drugih. Kukuljević je pro-

[4]) Kukuljević, 6.
[5]) Ballagi, 16.

našao, da su slike nekih od tih časnika sačuvane u Vidmanovu djelu »Comicum Gloriae« (Augsburg 1646., tako da se tu nalazi slika Jurja Erdödyja, Ladislava Forgača, Marka Mirkovića, Ivana Paraminskog, Andrije Palfyja i Petra Raikovića. Svakako je najpoznatija ona Isolanova slika, koju je načinio Gašpar de Crayer, a u bakar ju je rezao Petar de Jode. Čini se, da se još neka vrlo dobra slika (ulje) nalazi u zbirci grofa Rohana u Pragu.

O ostalim časnicima, koji su u tridesetgodišnjem ratu vodili Hrvate, imade dosta malo podataka, a osobito nezgodno je to, što su neki vojnički odjeli bili sastavljeni od sasvim raznih narodnosti, pa se neki od tih časnika u pravom smislu ne mogu nazvati vođama Hrvata. Svakako se u neku ruku može nazvati »hrvatskim generalom« i slavni carski vojskovođa Johann von Werth, koji je zapovijedao konjanicima, pa je svoje lake odjele, a osobito predstraže, sastavljao većim dijelom od Hrvata. Slično ovako postupali su i neki drugi carski vojskovođe, kao na pr. grof Holck, Colaldo i još neki drugi. No u svim ovakvim slučajevima radilo se uvijek o višim zapovjednicima, dok se Hrvate po narodnosti moglo naći među nižim, a pogotovo među najnižim časnicima. Tu se susrećemo s ovakvim imenima: Blašković, Petrović, Konjski, Orehovački (Orehoci), Hrastovački, Mrnjavčić i t. d., ali su mnogi od njih morali biti i Madžari, kao na pr. Földvary, Palfy, Batthyany i t. d.

Sva ta struktura hrvatskih četa i njenih zapovjednika odgovara tadanjoj šarolikosti u nacionalnom pogledu, koja se upravo za čete austrijskog dvora može smatrati karakterističnom. Reformacija, koja se početkom 17. stolj. počela smatrati prvorazrednim političkim događajem, još je pojačala ono shvaćanje, prema kojemu je vjerski momenat bio u prvome redu odlučan, a nacionalni je za njim daleko zaostajao. Religija je bila povod cijelom tom europskom sukobu, ali bilo bi pogrješno reći, da se sve, što se u tih trideset godina u Europi događalo, zbivalo samo zbog religije. Privatni interesi i dinastičke nesuglasice vrlo su brzo postali glavnim motivima sukoba, a vjersko stajalište služilo je samo kao maska.

Prilike u svim prostranim zemljama austrijske krune bile su u ono vrijeme zrele za temeljite reforme. Dinastičke prepirke između Rudolfa i nadvojvode Matije Habsburškog do-

vele su dotle, da je zemlja bila na pragu revolucije, a izvana su se počeli pojavljivati opasni neprijatelji. Jedino politička moć španjolskog dvora, koja je svom snagom podržavala reakciju i bila principijelno protiv svake nove vjere ili nauke, bila je u to vrijeme na pomoć Austriji, te je dozvolila, da ovakvo stanje potraje.

IV.

PRVI DECENIJ RATA

Kada je na carsko prijestolje stupio Ferdinand II., smatrao je, da mora obračunati s unutrašnjim vjerskim svađama i urediti prilike u svojoj državi, a to se dogodilo upravo u ono vrijeme, kad su mu Madžari savjetovali, da iskoristi mirovanje Turaka i udari na njih. Turska je u ono vrijeme dosta slaba i počiva na lovorikama svojih ugarskih pobjeda. Nastojanjem Ferdinanda II. oko unutrašnjeg uređenja vlastite države prenijelo se ratno područje s Ugarske i Hrvatske u Njemačku, a organizacija hrvatskih i ugarskih krajiških vojnika tražila je sama po sebi, da se oni upotrijebe i na tim bojištima. Austrijski dvor mogao je osim na svoje čete računati samo na španjolsku pomoć, a kako se u Krajini na najjeftiniji način mogla podići »insurekcija«, to je već 1619. godine hrvatski ban Nikola Frankopan dobio zapovijed, da od svakog »dima« (t. j. kuće, u kojoj je obitavala obitelj ili cijela zadruga) podigne po dva momka, a osim toga još 400 haramija u Krajini.[1]) Ove čete su se kasnije priključile madžarskima od 6.500 momaka, pa su onda zajedno s njima u ljetu 1619. sudjelovale u vojni carskog genarala Boucqoia u Moravskoj.[2])

Prema Kukuljeviću[3]) ponovilo se isto slijedeće, 1620. godine, kada se u mjesecu kolovozu »odluči sabor hrvatski iz nova podići obćeniti ustanak (insurekciju) proti svim neprijateljima carskim, odredivši, da se od svakog dimnjaka ne jedan, nego dva pješaka staviti imadu (pixadarii pedites). U skrajnjoj potrebi odluči plemstvo: da će svekoliko ustati na oružje, ustanovivši novčane globe za one velmože i plemiće,

---

[1]) Kukuljević, 6.
[2]) Ballagi, 31.
[3]) Kukuljević, 7.

koji se vojsci ne bi pridružiti htjeli. Načiniše dapače zakon, da svaki poveljani plemić (armalista), koj bi se ustezao poći u vojsku, imade odmah izgubiti svoju plemenštinu.«[4]) Dio ove nove hrvatske vojske sjedinio se po svoj prilici s četama carskog generala Dampierrea, a drugi dio s četama grofa Isolana, koje su iz uskočkog rata valjda izravno pošle u tridesetgodišnji rat. Koliko je Habsburzima bilo tada stalo do hrvatskih vojnika, vidi se već po tome, što su tada na hrvatski sabor došla tri carska povjerenika: Leonard, biskup od Lavanta (u Koruškoj), krajiški general Gottfried Stadler i Juraj Galler s molbom, da hrvatski sabor odobri nove vojnike, kao i s uputom, da u tom pitanju usko surađuje sa staležima Koruške, Štajerske i Kranjske. Te molbe ponovile su se još i kasnije. 27. listopada 1620. moli Ferdinand II. opet Hrvate, sakupljene na saboru u Šemovcu ,da mu pomognu u borbi protiv Bethlena. Hrvatima je taj zahtjev dobro došao, jer su se na taj način htjeli riješiti raznih njemačkih zapovjednika u Krajini, ponajviše njemačke narodnosti. Ovaj hrvatski prosvjed ostao je bez uspjeha, jer štajerski staleži nisu takovo što dopustili.[5])

Krajiške čete bile su u ono vrijeme upravo u pokretu prema štajerskoj granici i nisu se smjesta mogle upotrijebiti u Madžarskoj, pa su Hrvati caru htjeli pomoći s jednim slabim odjelom iz provincijalne Hrvatske, ali o tome pokušaju nam dalje nije više ništa poznato. Isto tako nije nam dosada uspjelo mnogo saznati o vojevanju hrvatskih četa u sastavu vojske Boucqoia i Dampierrea, koja je zapravo započela akciju bečkoga dvora protiv nepokornog češkog protestantskog plemstva. Carski generali našli su doduše put u Prag težim nego što su ga očekivali, a to poglavito zbog toga, što je češkim protestantima došla pomoć u osobi grofa Petra Ernesta Mansfelda. Taj vojskovođa, koji je svojom odlučnošću i smjelošću katoličkoj stranci zadao dosta jada, pojavio se sada u Češkoj i smjesta zauzeo carski tvrdi grad Plzenj, koji mu je zatim služio kao čvrsta točka i uporište, s kog je mogao dalje napredovati. Mansfelda su u njegovu pothvatu pomagali svi članovi protestantskog saveza »Unije«, a čini se, da je u tom

[4]) Kukuljević, 7.

[5]) Spisi u Arhivu K. u. K. Kriegsministerium-a u Beču (Vindica, 1620.).

svom pohodu raspolagao s 4.000 vojnika. Budući da je car na ovakav način izgubio grad Plzenj, ostalo je u samoj Češkoj vrlo malo tvrdih gradova, koji su mu ostali vjerni (Budjejovice i Krumlov), a inače se cijela zemlja otvoreno protivila carskim četama. Osim toga čini se, da Boucquoi i Dampierre nisu uživali kod pučanstva nikakve simpatije zbog toga, što su njihovi vojnici bili slabo disciplinirani, pa su svuda, kud su prolazili, robili i plijenili stanovništvo. Spominje se, da su se tom prilikom osobito isticali Madžari i Valoni, a Hrvati se izričito nigdje ne spominju, iako možemo smatrati, da se oni u suvremenim izvještajima često skrivaju pod imenom Madžara.

Jedino mjesto, gdje se prigodom Boucqoiove vojne u južnoj Češkoj spominju Hrvati, bitka je kod Zablátha (1619.), u kojoj je Boucqoi ametom porazio Mansfelda, i to upravo s pomoću svojih hrvatskih konjanika.[6]) Ti isti Hrvati opustošili su zatim u toku daljnje vojne Ružomberg (1619.). Uspjesi protiv Mansfelda nisu ipak sami po sebi za carske vojskovođe dostajali, jer im je u isti mah pozadinu smetao Gabor Bethlen. Ovaj sedmogradski knez, ogorčeni protivnik bečkog dvora, ugrozio je za neko vrijeme samu prijestolnicu, tako da je car bio prisiljen da privremeno obustavi sve operacije u Češkoj te da Boucqoia pozove natrag, da sa svojim četama obrani Beč. Ovaj strah pokazao se kasnije ipak neopravdanim, jer se Bethlen iznenada vratio u Sedmogradsku, budući da je tamo imao nekih neprilika.

Poslije toga nenadanog obrata nastojao je Beč sada mnogo energičnije oko toga, da vojnu u Češkoj privede kraju. Boucquoiove čete sakupile su se u Donjoj Austriji, gdje su se združile s bavarskom vojskom Maksimilijana Bavarskog, glavnog predstavnika katoličke »Lige«. Ova sjedinjena carsko-bavarska vojska brojila je oko 50.000 momaka, pa je bez većeg napora mogla napredovati u Češkoj. Češko pješaštvo povlačilo se svuda pred tom silom, a k tome je još nesloga među njegovim zapovjednicima učinila, da je taj uzmak bio definitivan. U to vrijeme vladao je u Pragu već »zimski kralj« Fridrik Falački, čiji neodlučan i mekan karakter nije bio pogodan, da u ovako opasnom času stvori potrebne odluke. Fridrik je mogao u najboljem slučaju da carsko-bavarskim četama su-

[6]) Ballagi, 6.

protstavi oko 30.000 vojnika. Neprijateljsko držanje kneza izbornika od Saske lišilo ga je svake pomoći, koju je sa sjevera (Šlezije) mogao očekivati, a osim toga mu u slučaju neuspjeha ni s te strane nije ostao nikakav prolaz. Od svih protestantskih knezova jedino mu je knez anhaltski doveo 8.000 vojnika, a Bethlen mu je poslao u pomoć 12.000 Madžara, koji su bili vrlo sumnjive vrijednosti, kao što se kasnije pokazalo u bitci na Bijeloj gori. Budući da se Bethlen inače nikako nije pokazao na pomoći, nije Fridriku ostalo drugo, nego da se u prvom redu uzda u svoje Čehe, ali ni kod njih nije bilo dobre volje ni jednodušnosti. Češki velikaši smatrali su se zapostavljenima prema njemačkim generalima, a Mansfeld je ostao hotimice po strani, jer nije htio služiti pod knezom anhaltskim ili Fridrikovim generalom knezom Hohenlohe. Vojnici su bili osim toga slabo opremljeni i gladni, prema tome i nezadovoljni i nepouzdani.

Ovakav je bio položaj u Češkoj, kad se cijela oružana moć Bavarske i carskih četa podigla protiv njena plemstva. Fridrik Falački se, kažu, toliko malo brinuo za svoje čete, da kad je došlo do odlučnog sukoba u bitci na Bijeloj gori (8. studenog 1620.) uopće nije znao za to, nego je upravo ručao u svom dvoru u Pragu. Knez anhaltski uspio je doduše, da na početku bitke postigne neke male prednosti sa svojom konjicom, ali sve to postalo je skoro vrlo malo vrijedno, jer je premoć bavarsko-carskih četa bila sve očitija. Bethlenovi vojnici bili su naročito slabi, pa su se odmah kod prvog okršaja dali u bijeg. Češka pješadija slijedila je doskora njihov primjer, pa se konačno ni njemačko-falačke čete Fridrikove nisu više mogle održati, tako da je katastrofa postala potpunom. Deset topova, koji su sačinjavali cijelo Fridrikovo topništvo, pali su neprijatelju u ruke, a 4.000 Fridrikovih vojnika, najviše Čeha, prekrilo je bojno polje što mrtvo a što ranjeno. Carsko-bavarska vojska izgubila je u toj istoj bitci tek nekoliko stotina momaka, a njen uspjeh bio je još veći poradi toga, što je cijela pobjeda bila izvojevana u vremenu od nekoliko sati.[7])

Fridrik se konačno morao trgnuti iz svoje letargije, ali je već tada za sve bilo prekasno. S praških zidina, na koje se uspeo, ukazala mu se strašna slika rasula njegove vojske.

[7]) Schiller 247.

Budući da mu je bilo stalo, da u tom, po njega vrlo nepovoljnom položaju, poduzme bilo kakve mjere, zamolio je Maksimilijana Bavarskoga za primirje od 24 sata. Ali Maksimilijan mu ga je dao samo na 8 sati. Fridrik je to kratko vrijeme upotrijebio za to, da zajedno sa začetnikom pobune češkog plemstva, grofom Turnskim, pobjegne iz Praga u Moravsku, a zatim u Breslau.[8]) Ovaj bijeg morao se izvršiti u tako kratko vrijeme, da je Fridrik u Pragu ostavio ne samo svoj tajni arhiv, nego čak i svoju krunu. Već Schiller[9]) spominje, da je tom prilikom Fridrik izgovorio poznate riječi: »Sada bar znadem, tko sam. Imade krjeposti, kojima nas samo nesreća može naučiti, pa tako mi knezovi samo u nepovoljnim prilikama zapravo saznajemo, što značimo i koga predstavljamo!«

Zapravo, ako se uzmu sve činjenice u obzir, nije tada bilo razloga toliko brzoj i sudbonosnoj odluci češkog kralja Fridrika Falačkog. Prag bi se možda još dao spasiti, ili bar održati, jer je Mansfeld sa svojim svježim četama stajao kod Plzenja, te bi bio svakako u stanju, da carskim i bavarskim četama zada dosta neprilika, a dotle je i Gabor Bethlen mogao još stići na bojište, te bitku odlučiti u svoju korist. No ovako, kad je malodušnost Fridrikova sve prerano napustila, nije se više dalo ništa učiniti, i Prag se na milost i nemilost morao predati caru i katoličkoj Ligi, a to je ujedno značilo kraj samostalnosti češke države. Bitka na Bijeloj gori postala je tako odsudnom, a i inače znači ona prvi veliki sukob u tridesetgodišnjem ratu, kojim je odlučena sudbina cijele jedne zemlje. Češki staleži morali su se bezuvjetno pokoriti, a za njima slijedili su moravski i šleski velikaši. Carska je pravda na vrlo okrutan način kaznila sve buntovnike, od kojih je velik broj svršio svoje živote na stratištima usred Praga.

Jedno od najvažnijih pitanja, koje je nastalo u toku našeg istraživanja oko sudjelovanja Hrvata u tridesetgodišnjem ratu, glasi: Da li su hrvatske čete sudjelovale u bitci na Bijeloj gori 1620. godine? Kukuljević[10]), koji se prvi tim pitanjem bavio, veli o tome slijedeće:

8) Grof Turnski zajedno sa svojim prijateljima krenuo je u Sedmogradsku.

[9]) Schiller, 247.

[10]) Kukuljević: Borba Hrvatah u tridesetoljetnom ratu, str. 7.

»Dali u bitki bjelogorskoj vojevaše i Hrvati, to se nezna niti se igdje spominju ovi kao svjedoci grozovitih činah, što ih počiniše cesarevci u nesretnom Pragu, pljeneći crkve, kuće i dvorove, paleći i uništavajući češke knjige i knjižnice, ubijajući groznom smrću najplemenitije sinove češke...«

Prema mojim istraživanjima čini se ipak, da Kukuljević nije imao pravo, makar da svojoj primjedbi, koju smo gore citirali, dodaje slijedeću bilješku: »Suvremeni pisci spominju samo Bavarce, pod Maximilianom vojvodom i Tillijem, Vallone pod Boucquoi-om, Talijane i napokon Poljake, koje saski vojvoda u pomoć posla.« Istina je doduše, da se po suvremenim izvještajima, kao i po THEATRUM-u EUROPAEUM-u, ne može steći uvjerenje, da su tu i Hrvati bili, ali nas ipak na obratno mišljenje upućuje Merianov bakrorez, u kome je prikazana postava carske i bavarske vojske prije bitke na Bijeloj gori. Ovaj bakrorez izašao je uz izdanje THEATRUM-a EUROPAEUM-a u Frankfurtu na Majni 1635. god. Po priloženom faksimilu vidi se, da su konjičku predstražu Maksimilijanovu sačinjavale slijedeće čete: »3.000 Cossacken, 1.000 Italienische reuter, 1.000 C r o a t e n und Vngaren i 3.000 Vngarische reuter«. (XVIII) Ova slika nije samo važna po tome, što spominje hrvatske konjanike, nego pogotovu, jer ih strogo dijeli od posebne skupine »madžarskih konjanika«, koji su se valjda razlikovali od one druge »hrvatsko-madžarske« skupine. Budući da su Merianovi prikazi inače dosta točni, a s druge strane nam je poznato, da su Hrvati bili u Boucquoiovoj vojsci, te ne znamo, gdje bi u to vrijeme inače mogli boraviti, to smatram, da su ipak neke hrvatske čete sudjelovale i u bitci na Bijeloj gori.

Car Ferdinand II. mogao se sada privremeno zadovoljiti svojom pobjedom u Češkoj, ali budući da je u vjerskom pogledu htio u svojoj državi raščistiti sva pitanja, nastao je iz lokalnog češkog zapletaja doskora sukob između neprijateljskih tabora u njemačkom carstvu, a konačno i opći europski rat. Katolička Liga i protestantska Unija, dva moćna saveza, bila su spremna da zavojšte jedan na drugoga, oba podržavana od jakih i bogatih knezova, koji su u tu raspru unijeli štošta od svojih dinastičkih računa i međusobnih razmirica. Nesretni Fridrik Falački, nesuđeni kralj Češke, Moravske i Šlezije, smatrao je prema tome, da mu je Unija na svaki način dužna

pomoći, a u skrajnjem slučaju računao je i na pomoć izvana, jer je po svojoj ženi bio u najtjesnijim rodbinskim vezama s engleskim kraljem. Protestantska stranka u Njemačkoj uzdala se osim toga u Kristijana IV., kralja danskog, i Gustava Adolfa, kralja švedskog, koji je upravo tada kao mladić stupio na prijestolje. Katolička stranka imala je opet jake pobornike u samoj državi, kao što je na pr. bio Maksimilijan Bavarski i knezovi izbornici na Rajni, zatim se mogla pouzdati u pomoć Ugarske i Hrvatske, a u slučaju potrebe moglo se računati i sa španjolskom vojskom zbog dinastičke povezanosti između Austrije i Španjolske. Ne smije se zaboraviti, da je tada Holandija bila španjolska, pa je s te strane španjolska vojska uvijek mogla pomoći carevce, osobito ako bi se borba prenijela na Rajnu.

Od svih njemačkih knezova i njihovih vojskovođa, koji su se smatrali pristašama Unije, jedini je Mansfeld imao toliko smjelosti, da se u gradu Plznju suprotstavi cijeloj carskoj vojsci, kada je ona nastojala da Češku očisti od protestanata. Dakako, da je to bila stvar njegove lične hrabrosti, jer od Fridrika Falačkog sigurno nije više mogao očekivati nikakve pomoći, a bilo je i veliko pitanje, da li će Unija biti skoro pripravna da mu pomogne. Kada je Mansfeld nastojao da tu pomoć što prije dobije, pa je u tu svrhu došao na sastanak Unije u grad Heilbronn, dočuo je kratko iza toga, da su njegove čete, budući da već davno nisu dobile svoju plaću, prodale grad Plzenj carevcima i tako same dokrajčile sve daljnje pregovore o tome pitanju. Mansfelda taj udarac nije pogodio onoliko, kako bi se moglo očekivati, nego mu je sada glavna misao bila da se domogne domovine Fridrikove, Falačke, te da tamo stvori novu vojsku, koja će njegovom bivšem gospodaru obraniti taj kraj od katoličke, carske stranke. I zaista, starom pustolovu, Ernestu grofu Mansfeldu, uspjelo je za kratko vrijeme stvoriti oružanu silu od nekih 20.000 momaka u Gornjoj Falačkoj, koja se uglavnom sastojala iz otpuštenih vojnika Unije. Među katoličkim knezovima, osobito onima duhovnog staleža, u onome kraju Njemačke zavladao je užas, jer je bilo poznato, da se Mansfeld svuda snabdijevao na licu mjesta, a nije bilo jasno, na koju će stranu njegova gladna vojska poći. Ove bojazni riješio je te knezove bavarski genarl Tilly, kojega je car Ferdinand imenovao izvršite-

ljem svoje odluke o tome, da se Fridrik Falački stavi izvan zakona (Reichsacht). Tilly je odmah iz Češke pošao prema Falačkoj, a u sastavu njegove vojske bili su, kako se pouzdano znade, i Hrvati, i to Isolano sa svojim vojnicima. Dio hrvatskih četa svakako je ostao u Češkoj, jer vidimo, da se gotovo istodobno s njihovim drugovima na Rajni bore Hrvati i protiv Bethlena u Ugarskoj.

Kada je Tilly prodro u Gornju Falačku, izbjegao je Mansfeld sukobu na vrlo spretan način, te se najednom pojavio u Donjoj Falačkoj, gdje je tamošnjim katoličkim biskupijama zadao mnogo jada. Međutim dalje niz Rajnu bio je Mansfeldu najednom zapriječen put, jer je španjolski vojskovođa Spinola, dolazeći iz Nizozemske, redom zaposjedao važne gradove na Rajni. Kada je španjolski general Corduba krenuo protiv Mansfelda u Donju Falačku, skrenuo je ovaj u Elsas, da tamo svojim četama pruži opskrbu i odmor. Čim su se Španjolci opet povukli, pokazao se Mansfeld sa svježim četama opet na Rajni. Na taj način podržavao je izvrstan vojnički talenat Mansfeldov Fridrikovu, a po njoj i protestantsku stvar u tim krajevima, pa dok se on s tolikim uspjehom borio, nije bilo za Fridrika još sve izgubljeno.

Dok se na Rajni ovako s izmjeničnom srećom borilo, bilo je i na istoku teških okršaja. Gabor Bethlen, taj nepomirljivi protivnik Habsburgovaca, postao je najednom aktivniji. Brzim marševima uspjelo mu je čak doći do Požuna, te tamo upriličiti neku krunidbenu ceremoniju, tako da je i Beč bio teško ugrožen. Carski general Dampierre, koji je sa svojim četama (u kojima je bilo i nešto Hrvata) priječio Bethlena, da pođe prema prijestolnici, platio je taj svoj naum glavom, tako da je iz Češke brzo morao doći Bouquoi, čija se vojska tamo nalazila još od bitke na Bijeloj gori. S Bouquoiom došle su u Ugarsku još preostale hrvatske čete, tako da su se osim Isolanovih odjela sada svi hrvatski vojnici borili protiv Bethlena.

Protiv Bethlena borili su se ovog puta i neki od čeških zavjerenika, a među njima i stari grof Turnski, pa je njegov prodor ispočetka imao dosta uspjeha. Mnogi povjesničari, a i Schiller,[11]) smatraju, da su tada njemački protestanti promašili zgodnu priliku, da sami sa svoje strane napadnu cara, pa bi on u tom slučaju došao u vrlo nezgodan položaj, i rat bi

[11]) Schiller, 258.

skoro bio odlučen. Ovako je carevcima uspjelo da ipak uz teške žrtve potuku Bethlena, ali je kod toga životom stradao i Bouquoi prigodom opsade tvrđave Novigrad (Neuhäusel), pa su tako dvije najmarkantnije vojničke figure na carskoj strani u početku tridesetgodišnjeg rata nestale iste 1621. godine.

Razumljivo je, da su svi ti pokreti hrvatskih četa u stranome svijetu morali zabaviti i hrvatski sabor i hrvatske velikaše, jer je bilo potrebno, da se stvore zaključci radi njihove opreme, nadopune i t. d. Hrvatski je sabor 1622. u Zagrebu zaključio, da se radi velikih vojnih potreba (prema Turcima i u tridesetgodišnjem ratu) pozovu svi plemići, a u prvom redu duhovni i svjetovni velikaši, da svoje sile stave u službu carske vojske. Ban grof Juraj Zrinski zalagao se naročito za to, da Hrvatska podigne što veću vojsku, koja će braniti cara.[12]) Osim toga bi zaključeno, da se od svakoga »dima« imade uzeti po jedan pješak, a od četiri »dima« po jedan konjanik, kojega će plemići biti dužni opremiti. Sve se te pripreme nisu ticale Krajine, gdje je vojno vodstvo poduzelo posebne mjere.

U godini 1622. prenijelo se težište borbe opet na Njemačku, gdje su se Isolanovi Hrvati nekoliko puta istakli. U Falačkoj je naime Mansfeld i nadalje nastojao, da Fridriku pribavi opet svu vlast u njegovim zemljama. Osim toga pojavilo se sada još nekoliko knezova bivše Unije, koji su bili spremni, da se bore za restauraciju Fridrikovu. Najvažniji od njih bio je markgrof Georg Fridrik Badenski, kome je uspjelo na neprimjetan način skupiti dosta jake vojničke kontingente, da ih konačno sjedini s Mansfeldom. Bojna sreća se ovako okrenula od Tillyja, te je on brže bolje morao tražiti pomoć od Španjolaca, koja mu je zaista na vrijeme stigla. Cijela njemačka javnost čekala je sada odsudnu bitku, ali do nje nije odmah došlo, jer se Mansfeld iz nerazumljivih razloga opet odvojio od markgrofa badenskog, pa je Tilly smatrao zgodnim, da napadne samog markgrofa badenskog.

Na taj način došlo je do bitke kod Wimpfena, u kojoj su po mnogim svjedočanstvima sudjelovali i Hrvati.[13]) Bit će da

[12]) Kukuljević, 8.

[13]) Kukuljević, 8 — Šumarski (Hronologija priključenija istoričeski na Jugu Evropeiskom um smotrenju na Slavene), koga citira Kukuljević, kaže ovo:« 1622. 8-og Apr. pod generalom grof Tilly·

se ta uloga Hrvata sastojala u onim brzim pokretima, po kojima su oni uopće u Europi bili znameniti, tako da su oni sigurno sudjelovali kod prvih dodira s neprijateljem, a zatim i u toku bitke, kad je neprijatelja trebalo naglo uznemirivati. Markgrof badenski bio je u bitci kod Wipfena osjetljivo poražen, pa se tako pokazalo, da je svoj položaj vladajućeg kneza u njemačkom Reichu stavio na kocku za volju propalog kralja Fridrika i avanturiste Mansfelda.

Međutim dogodila se čudnovata stvar, da markgrof badenski nije ostao jedini, koji se zalagao za sudbinu Fridrikovu. Doskora se naime pojavio Kristijan od Braunschweiga, administrator biskupije u Halberstadtu, koji je od Mansfelda naučio način, kako se može bez novčanih sredstava sakupiti veća vojska. Njegovo geslo bilo je: »Prijatelj Boga, a neprijatelj popova!« (Gottes Freund und der Pfaffen Feind), ali time ni kod protestanata nije stekao prijatelja, tako da je Tilly uspio, da ga kod prijelaza Majne nedaleko grada Höchst (ispod Frankfurta) odlučno pobijedi, te njegove čete na sve strane raspršI. Time je i posljednji neprijatelj carske stranke bio uništen. Ono, što je još ostalo od Kristijanovih četa, složilo se s Mansfeldom, koji je, sada već preslab, da se takmi s Tillyjem, umakao opet u Elsas. Fridrik je kao prosjak išao svuda sa svojom razbijenom vojskom, ali su međutim njegovi prijatelji nastojali, da ga izmire s carem, na što je Ferdinand naoko i pristao, pa se Fridrik konačno odvojio od svojih vojskovođa i u Holandiji čekao, šta će iz tih pregovora biti. Mansfeld i Kristijan borili su se još neko vrijeme protiv Španjolaca (bitka kod Fleurusa), a zatim su se oba povukla prema sjeveru, da svojim četama dadu zasluženi odmor.

U Tillyjevim borbama protiv tih raznih neprijatelja, kojima su se često znali pridružiti i manji vladari i slobodni gradovi, istakli su se na mnogo mjesta Hrvati. Po THEATRUM-u EUROPAEUM-u nalazimo Hrvate u naročito važnoj ulozi kod opsade kalvinskog grada Heidelberga, koji je bio vlasništvo markgrofa badenskog. Grad je branio holandijski general Van der Merven vrlo spretno i hrabro, tako da carske

kod varoši Vimpfen bili su Horvati pervi koji su neprijateljske Švede(?) rušili i njihovom generalu markgrofu Fridriku mnogo straha zadali«.

čete usprkos opetovanih juriša nisu mogle ništa učiniti. Tada su, kažu, Hrvati na svojim konjima preplivali rijeku Neckar, te na taj način prvi provalili najprije u predgrađe, a onda i u sam Heidelberg. U samom gradu nastavila se borba, te je potrajala više sati, dok su Hrvati slomili otpor posade tako da je mogla unići i ostala carska vojska.[14]) Njemački pisci, koji su skloni protestantskoj stranci, govore opet i na ovom mjestu o raznim divljaštvima Hrvata. Zanimljiva je Merianova slika uz THEATRUM EUROPAEUM, gdje se vrlo jasno mogu razaznavati Hrvati, kako na svojim konjima prelaze Neckar, i važnost, koju je ova operacija imala s obzirom na opsadu grada. Po Kukuljeviću su Hrvati sudjelovali još kod opsade tvrđava Mannheim i Frankental.

Pregovori između cara i Fridrikovih prijatelja, osobito njegova tasta, engleskog kralja Jakova I., tekli su međutim dalje, ali se sve više pokazalo, da Ferdinand nije voljan Fridriku povratiti Falačku, što je po ustavu značilo, da Fridrik ne može biti više ni izborni knez (Kurfürst). Sve se konačno svršilo tako, da je car Ferdinand Falačku i ostale Fridrikove zemlje predao Maksimilijanu Bavarskom, a time i na njega prenio čast izbornog kneza falačkog. Ova je odluka bila kod svih njemačkih protestantskih staleža i knezova vrlo loše primljena, a ujedno je uznemirila i one europske vladare, koji su imali bilo kakvog razloga, da se zanimaju za njemačke prilike. Budući da Tillyjeva vojska sada na daleko i široko nije vidjela neprijatelja, pobojali su se protestantski staleži Donje Saksonske, da bi Tilly moguće krenuo i na njih, pa su se počeli brzo naoružavati. Kod toga je sudjelovao i Kristijan IV., danski kralj, koji je kao knez hollsteinski imao neposrednog učešća u dogovorima donjosaksonskog plemstva. Kao branitelj protestantskih staleža u sjevernoj Njemačkoj smatrao se i švedski kralj Gustav Adolf, no budući da je bilo suparništva između ova dva skandinavska vladara, to je samo jedan od njih mogao preuzeti tu ulogu. U pregovorima s engleskim dvorom, koji se tek sada odlučio da aktivno pomogne Fridriku, uspjelo je danskom kralju da pretekne svog glasovitijeg švedskog druga, te da uglavi savez protiv cara i katoličke Lige. Budući da se Engleska tada nalazila u uskom savezu s Francuskom (poradi ženidbe princa walleskog s Hen-

[14]) Keym: Geschichte des dreissigjährigen Krieges I, 85.

riettom Francuskom), a osim toga s Holandijom, Danskom i nekim državama Italije, složili su se svi u tome, da u Španiji traže neke revizije, a u Njemačkoj restauraciju Fridrika.

U tom času našao se bečki dvor donekle u nevolji. Njegovo oružje bilo je doduše sve dosada pobjedonosno, no radilo se samo o domaćim ratovima s raznim nepokornim knezovima, a sada se protiv njega spremala međunarodna akcija. Osim toga je Ferdinand poslije pogibije svojih vojskovođa Boucquoia i Dampierrea mogao računati samo s bojnom silom Lige, a ova je opet potpuno ovisila o Maksimilijanu Bavarskom i njegovom vojskovodji Tillyju. Ferdinand I. mogao je doduše očekivati, da će ga Liga potpomagati, no samo u granicama Njemačke i njenih interesa, a čim bi se rat proširio, trebalo je imati vlastitu vojsku, u koju bi se car mogao pouzdati.

Bečki je dvor smatrao, da mu je potrebno pronaći ličnost, koja bi bila u stanju da stvori bez većih troškova veliku vojnu silu, te da s njome preuzme zaštitu carskih interesa. Dvor je mislio tu ličnost naći u grofu Waldsteinu (Wallensteinu), iskušanom ratniku i najbogatijem velikašu Češke. Zanimljiv karakter Wallensteinov bio je već bezbroj puta predmetom pjesničkih i dramatskih prikaza, budući da se gotovo nigdje nije toliko, koliko u njemu očitovala slava i tragika jedne neočekivane karijere. Wallenstein se istakao već kao mladi časnik u uskočkome ratu (vidi st. 31.), a u bitci na Bijeloj gori bio je već pukovnikom. Protiv Bethlena borio se Wallenstein kao generalmajor odmah poslije češke vojne, i njegova vjernost i privrženost caru nije tada nikako predstavljala pitanje.

Čim je Wallenstein dobio nalog, da novači carsku vojsku, učinio je to s takvom spremom, da je zaista svakoga morao zadiviti. Njegova ratna slava bila je poznata nadaleko i široko, i mnogi od njegovih starih ratnih drugova bili su sretni, da pod njegovim zapovjedništvom mogu opet pohrliti u boj. Među tim starim drugovima nalazio se sa svojim odjelima i Isolano, koji se s Wallensteinom poznavao još iz uskočkog rata. Walenstein se obavezao, da će skupiti do 50.000 momaka, ali je svatko u Beču mislio, da je to u tadanjim prilikama nemoguće. Uza sve to je Wallensteinu uspjelo, da s 20.000 o svom trošku opremljenih vojnika krene iz Češke, a kad je stigao na njemačku granicu, već se taj broj povećao na 30.000. Wallenstein je usto imao privilegij da svoje časnike

sve do pukovnika sam imenuje, pa se moglo smatrati, da je ta vojska uz svoju brojčanu jakost bila također i pouzdana.

Sada se dakle prvi puta (1623.) dogodilo, da se u Njemačkoj pojavila velika carska vojska, i protestantski knezovi su poradi toga zapali u teške brige. Wallensteinu je bilo naloženo, da svoje čete sjedini s Tillyjevim, pa da onda zajedno krenu protiv Kristijana IV. na sjever Njemačke. Cijela ta osnova ispala je ipak drugačije, nego što su je u Beču zamišljali. Wallensteina je smetala ratna slava Tillyjeva, da se složi s njime, pa je operirao sasvim nezavisno od njega, tako da je brzo prošao prema sjeveru i kod Dessaua izbio na Labu.

Za danskog kralja Kristijana IV. značila je Wallensteinova vojska veliku opasnost, jer se mogao preko noći naći između Ligine i carske vojske, dakle između dva neprijatelja, kojima nije po vlastitim snagama bio dorastao. Stoga je Kristijan tada svom silom stao potpomagati grofa Mansfelda, a taj mu se odužio time, što je sasvim sam zadržavao ogromnu silu Wallensteinove vojske na obalama Labe. Kada mu je to na neko vrijeme uspjelo, mislio je, da može poduzeti naročito smjeli manevar. Stoga je krenuo ususret neprijatelju i ušančio se nasuprot njemu na mostobranu dessauskog mosta. No čini se, da je tu ipak previše precijenio svoje snage. Wallenstein je Mansfelda napao s čitavom svojom premoćnom snagom, te ga natjerao u bijeg, nanijevši mu teške gubitke. Ova bitka kod dessauskog mostobrana, koja je kao odlučan sukob ušla u povijest tridesetgodišnjeg rata, stajala je Mansfelda, kažu, 3.000 vojnika, a osim toga mu je toliko raspršila vojsku, da je kasnije gotovo nigdje više nije mogao sakupiti. Mnogi suvremeni dokumenti, a po njima i neki njemački povjesničari,[15]) pa i naš Kukuljević,[16]) govore o tome, kako su se Hrvati u ovoj bitci naročito istakli, ali ni jedan ne kaže, u čemu se to isticanje zapravo sastojalo. Prema onome, što nam je poznato o borbenoj tehnici Hrvata, možemo kazati, da se vjerojatno radilo o iznenadnim jurišima na neprijateljsku glavninu, kao i na smetanje neprijateljskih komunikacija i o borbi predstraža. Čini se, da su nešto o tome znali i stari neki povjesničari, koje citira Kukuljević, tako na pr. Šumarski.[17])

[15]) Keym I, 150.

[16]) Kukuljević, 9.

[17]) Šumarski: Hronologija priključenija istoričeski na Jugu Evropeiskom ot c. k. majora Stanislava ot Šumarski.

Spominjući, kako je 5. travnja 1626. Wallenstein razbio lutetransku vojsku pod generalom Mansfeldom kod Desave, Šumarski veli, da su među prvima bili mnogi Hrvati.

Posve je sigurno, da su u bitci kod desauskog mostobrana morali sudjelovati svi oni hrvatski vojnički odjeli, koje su doonda bili unovačili Wallensteinovi komesari.

Međutim, čini se, da je u svim tim sukobima vrijednost lakoj konjici sve više rasla, tako da je njen broj skoro postao premalen. Wallenstein je svuda tražio priliku, da svoju konjicu upotpuni, pa je opet nastojao da za nju dobije što veći broj Hrvata. To mu nije moglo odmah uspjeti, jer je Hrvatska dugotrajnim borbama s Turcima bila prilično izmorena, ali se dvorskim naredbama željelo ispraviti ono, što se inače ne bi dalo. Zgodna ličnost za novačenje hrvatskih konjanika bio je general Isolano, pa ga je Wallenstein u svakom takovom slučaju upotrebljavao.

27. lipnja 1625. učinio je Wallenstein grofa Isolana zapovijedajućim pukovnikom nad 600 Hrvata, a ujedno ga je ovlastio, da unovači još nekoliko stotina hrvatskih konjanika. (Patent auf etlich 100 Pferdt ausz Hungarn abzufürn ...[18]). Ovo novačenje je uspjelo, i u kolovozu 1625. već vidimo Isolana s 433 hrvatska arkebuzira na putu u Eger (Cheb), gdje se imao sjediniti s Wallensteinom. Na putu su ti Hrvati haračili po svim krajevima, kojima su prošli, pa je zbog toga Wallenstein pozvao Isolana na odgovornost. 25. studenog 1625. dobije Isolano ponovnu zapovijed, da unovači još 1.500 Hrvata.

Ovo novo novačenje završilo se doskora, pa je zapovjednikom nad ovim novim četama bio imenovan Petar Gál. Taj Gál je onda u ožujku 1626. mogao stići glavnu vojsku na liniji Labe, a k tome su došli u travnju još Juraj Zrinski i Franjo Orehoci sa svojim pukovnijama, o kojima govorimo na drugom mjestu. Orehoci se u izvorima obično spominje kao »Strozzi«, ali se tu radi o zamjeni s drugim grofom Strozzijem, koji nije zapovijedao hrvatskom pukovnijom.

Zanimljivo je, da se novačenje »hrvatskih« četa nije uvijek obavljalo u Hrvatskoj, pa stoga imamo dosta razloga vjerovati, da je u Gálovoj pukovniji bilo uz nešto Hrvata vrlo mnogo

---

18) Concept, K. u. K. Kriegsarchiv ddo. 27. jun. 1625.

Madžara. Ballagi, kome je naravno stalo, da dokaže, kako se tu radilo o Madžarima, navodi više razloga za to, tako na pr., da je Gál nakon dovršenog novačenja iz Madžarske prešao u Moravsku, a onda u Češku, što bi za Hrvate bio zaobilazan put; zatim, što se Gál kao povjerenik palatina, grofa Eszterhazyja, za cijelog trajanja novačenja zadržavao u Komoranu. Najjači dokaz Ballagijev[20]) u ovoj stvari je neko pismo K. K. Hofkriegsrata od 17. travnja 1626., gdje se ne govori o Gálovim vojnicima kao o Hrvatima, nego »huszarima«. Nema sumnje, da su ti dokazi dosta vjerodostojni, ali oni ne isključuju činjenicu, da je srž tih četa ipak morala biti hrvatska i u nacionalnom pogledu, pogotovo kada znamo, da se tako uvijek postupalo.

Kad je Gál dovršio novačenje, potvrdio mu je na svečan način kralj Ferdinand II. zapovjedništvo nad njegovom pukovnijom, koja se isprva sastojala od 500, a poslije od 600 konjanika. S ovom svojom vojskom otišao je na bojište.

U isto vrijeme, kad je Gálu bilo povjereno novačenje hrvatskih konjanika, označilo je dvorsko vijeće (Hofkriegsrat) 3. veljače 1626. štajerskoj »ekspediciji«, da se izda nalog za novačenje Jurju Zrinskome i Franji Orehovačkome (Orehoczy) de Kusarovec.[21]) Juraj Zrinski dao se takvim marom na novačenje, da je njegova brigada (2 hrvatska »pulka«) bila već početkom ožujka spremna za polazak. U Zrinskoga vlastitoj pukovniji bili su podzapovjednici: Vuk Bakač, Grga Dovolić, Žigmund Eörsi i Ladislav Mikulicz. Zapovjednici kumpanija u pukovniji Orehovačkoga bili su: Ladislav i Gašpar Orehovački i Ivan Patačić. Već po imenima može se vidjeti, da su to bile čisto hrvatske pukovnije arkebuzira, što priznaje i Ballagi.[22])

Pukovnija Jurja Zrinskoga novačila se u Međimurju, a Orehovačkoga u Zagrebu. Cijela brigada predvedena je 15. travnja u Szombáthelyju pred carskog komesara i poslije pregleda uvrštena je u carsku vojsku. U kulturno-povijesnom pogledu zanimljiv je taj put hrvatskih četa, jer se tu pokazalo, da Hrvatska nije s Bečom saobraćala preko Semmeringa (kao

---

20) Ballagi, 16.

21) Arh. K. u. K. Kriegs Registratur. Parthey Sachen 1626 Reg Nr 3.

22) Fürstl. Eszterhazysches Hauptarchiv. Einsenstadt. Fasc. 14 Rep. 71, Ballagi, 19.

ni gornja Ugarska), nego preko madžarske nizine, jer su tamo ceste zbog pješčanog tla bile bolje, a osim toga su još postojale ceste iz rimskog vremena, koje su obje hrvatske pukovnije nesmetano mogle upotrijebiti sve do Beča.

Zrinski je svoju brigadu poveo od Beča kroz Njemačku i Češku sve do Ascherslebena, a čini se, da je kod toga upotrijebio slijedeći put: Inzersdorf an der Laa (kod Beča)—Eger—Kronach (u bamberškoj biskupiji)—Eschwegen—Saalfeld (Tiringija)—Erfurt—Aschersleben. Ne zna se sigurno, koji je bio razlog, da je Zrinski izabrao toliko zaobilazan put.[23]) U Wallensteinov tabor prispio je Zrinski sa svojim četama 8. srpnja. Tamo su se čete odmarale do 29. srpnja, te su se hrvatske arkebuzirske pukovnije upotpunile s nanovo pridošlim pojedincima svaka na 6000 momaka.[24]) U Ascherslebenu je Wallenstein sjedinio sve hrvatske čete: Zrinskoga s vlastitom i Orehocijevom pukovnijom, pukovnije Isolanove i Petra Gála, u svemu oko 2.400 Hrvata. O tome postoji dokument: Bojni red Wallensteinov prije njegova odlaska iz logora (Disposizione dell'Armata di S. Mta. Ces. fatta dal S. Ducá di Fridland auvanti la sua partenza uerso Zerbst). Iz tog popisa doznajemo, da je po prilici svaka hrvatska pukovnija imala 600 vojnika.

29. srpnja krenuo je Wallenstein sa cijelom svojom vojskom u Zerbst. Tamo je ostao neko vrijeme, dok nije primio točne naloge, što mu je činiti s obzirom na Mansfelda. Ovaj smjeli vojskovođa je naime poslije nekoliko izgubljenih bitaka, od kojih je za njega najnepovoljnija bila bitka kod mosta preko Labe kod Dessaua, ipak bio u stanju da carskoj stranci nanese ozbiljnu štetu. U ono vrijeme on se doduše privremeno povukao u pokrajinu Brandenburg, da tamo sredi i odmori svoje čete, ali onda je iznenada krenuo prema Šleziji s namjerom, da preko te zemlje prodre u srce austrijskih zemalja. Bečkom dvoru bilo je stoga u prvom redu stalo, da to spriječi, a osobito da se pobrine za to, kako Mansfeldu ne bi uspjelo da se združi s Bethlenom. Wallensteinova zadaća bila je prema tome, da što snažnije progoni Mansfelda, i to po mogućnosti paralelnim

[23]) Ballagi: Wallenstein horvát korabelyosai (1623—1626), 113 ff.
[24]) Kgl. sächsisches Staatsarchiv, Dresden 9007, Buch 55, fol. 35 i 36, Ballagi 19.

pravcem prema Austriji, a ujedno da mu prepriječi put prema Bethlenu. Daljnji otpor prema danskom kralju Kristijanu IV. prepustio je car potpuno bavarskom generalu Tillyju.

Wallenstein je 28. kolovoza 1626. započeo progon Mansfelda, a u tom progonu imale su slavnog udjela hrvatske jedinice. Carska se vojska zadržavala u Coswigu (Anhalt), Dahme (Magdeburška biskupija), Cottbusu, Forstadenu, Koselu, Salzi, Sorauu, Saganu, Sprotauu, Bunzlauu, Goldbergu, Jaueru, Striegauu, Schweidnitzu, Langen-Olsu, Strehlenu, Grottkauu, Neisse, Neustadtu, Olomoucu, Kremsieru i Billowitzu, sve do Magyar-Bróda. Prema tome znači, da je Wallenstein u kratko vrijeme prevalio ogroman put kroz Anhalt, Brandenburg, Šlesku i Moravsku sve do madžarske granice. U tom progonu dopala je glavna uloga carskoj lakoj konjici, dakle Hrvatima. 5. rujna stigao je Wallenstein na madžarsku granicu, i tu je progon prestao, jer je Wallenstein doznao, da se Mansfeldu uspjelo sjediniti s Bethlenom.[25])

Wallenstein je zatim otišao u Vág-Ujheli, a otud 9. rujna u Gálgocz, dok su Hrvati kao zalaznica ostali u Vág-Ujheliju. Time je Wallenstein opet jednom učinio veliku pogrješku, jer je time svoju vojsku lišio lake konjice, koja mu je proti Bethlenu bila prijeko potrebna. Ova pogrješka u velikoj je mjeri ozlovoljila Madžare. Tadanji kancelar Stjepan Szemenyei piše o tom palatinu Eszterházyju: »Nikad nisam vidio ovakve stvari, naime da knez (misli se Wallenstein) pušta čete g. Zrinskoga, da idu posljednje, jer upravo ove bi morale loviti špijune i skrbiti za provijant i slično. Vjerujte mi, da se tog čovjeka jednako bojim kao Mansfelda ili još 10 puta više!«[26])

Wallensteinovo ratovanje u Ugarskoj bilo je uopće loše, o čemu govore i suvremeni povjesničari, Rattkay i Pethö, a i tadanji palatin Kémény. To je dovodilo do čestih sukoba, osobito između Jurja Zrinskog i palatina s jedne i Wallensteina s druge strane. 26. rujna već je Wallenstein prodro u unutrašnjost, pa je doskora morao uvidjeti svoju pogrješku. On ju je nastojao ispraviti time, što je Hrvate brže bolje dozvao glavnoj vojsci. Mansfeld je u isto vrijeme već prešao Karpate, a Bethlen i Turci logorovali su sasvim u blizini. Za

[25]) Ballagi 20 ff.
[26]) Ballagi 21.

Wallensteina je time nastao sasvim nov položaj, jer je sada bilo jasno, da mu nije uspjelo Mansfeldu presjeći put, štoviše, da je njegova vojska bila izgubljena, ako bi svoj trojici njegovih neprijatelja uspjelo da se slože. Bethlena je zato trebalo napasti što prije, a u svakom slučaju prije nego što bi mu uspjelo vojsku pojačati.

Zrinski je stoga u prvi mah dobio zapovijed, da štiti liniju rijeke Vág kod Vág-Ujhelija i Gálgocza, pa se time tumači Wallensteinova odluka, da hrvatske čete ostavi kao zalaznicu. Poslije svoje odluke, da napadne odmah Bethlena, promijenio je Wallenstein svoju osnovu, i tada dakako nije mogao izaći bez Hrvata, pa su Hrvati usiljenim hodom morali tu njegovu pogrješku ispraviti. Kako bi se cijeloj vojsci omogućilo da što prije stigne Bethlena, uzeli su Hrvati na svoje konje i pješake, jer se tako brže napredovalo. 30. rujna stigli su tako u Dregely-Palanku, Wallensteinovu najistočniju točku u Ugarskoj. Hrvati su se, koliko je danas poznato, na tom putu zadržavali u Ersekújváru i Lévi.[27]) Kod Nagy-Oroszija naišao je Zrinski kao predstraža carske vojske prvi na Turke, pa se s njima upustio u boj, u kome je izgubio oko 150 vojnika, a usto je i sam bio lakše ranjen u ruku, ali ga je spasila pomoć ostale vojske. Wallensteinu je svakako bilo krivo, što je do tog boja uopće došlo, jer njegova namjera nije bila, da se tada Turci izazovu, budući da je morao računati s ostalim neprijateljima.

30. rujna dobio je Zrinski nalog, da se povuče u logor i da se te noći uzdrži od svake akcije. Uzrok toj čudnovatoj naredbi bio je u tome, što je sam palatin iste te noći otišao u Bethlenov logor, da započne pregovore. Wallensteinovo izvorno pismo o tome nalazi se u kneževskom glavnom arhivu porodice Eszterhazy u Željeznom (Eisenstadt) u Gradišću.[28]) Wallensteinu samom bilo je najviše stalo do toga, da se neprijateljstvom protiv Turaka ne započne opći turski rat, a Madžarima i Hrvatima bio je naprotiv glavni interes baš u tome, da Turcima zadadu što više udaraca. Posve je prirodno, da su zbog toga u austrijskom taboru morale nastati nesuglasice. 1. listopada pozvao je Wallenstein svoje časnike u ratno vijeće i za-

[27]) Ballagi: Wallenstein horvat korabelyosai 160 ff.
[28]) Acta Palatini, fasc. 41 Rep. 71 Nr. 96.

grozio se Zrinskom vješalima, ako se još dalje bude borio protiv Turaka. Poslije toga poslao je krivi izvještaj u Beč, u kome je javio, da su se Turci tobože sami povukli, te da su svi njegovi podzapovjednici mnijenja, da treba poći natrag.[29])

Još istoga dana carska je vojska napustila svoje položaje, iako su Turci stajali na svome mjestu i podsjedali tvrđavu Nógrad. Wallenstein je 2. listopada prošao Lévu, a 4. Ersekújvár. Hrvati su sačinjavali zalaznicu pod zapovjedništvom pukovnika Schlicka sa zadaćom, da zadrže Bethlena i Turke tako dugo, dok loše vrijeme ne onemogući njihove napadaje. Dakako, da su upravo Hrvati opet morali izdržati najžešće borbe, dok je ostala vojska prolazila u relativnom miru. Tako je 15. listopada Bethlen napao zalaznicu kod Kemenda i potpuno je raspršio. Pretjeravajući veli u nekom svom izvještaju u Carigrad, da je tom prilikom palo 10.000 carevaca, što već po samom sastavu zalaznice nije bilo moguće. Zrinski se s ostatkom svoje vojske povukao u Deáki, zatim u Trnovu i Beregszeg, na desnoj obali Vága, gdje je učinio logor i dao vojsci, da se poslije napora odmori. Sam se zaputio u Bratislavu (Požun), gdje se nastanio u palači grofova Pazmannyja. Čini se, da je u Požun već došao bolestan, jer je kratko vrijeme nakon toga (18. XII. 1626.) umro u dobi od 28 godina.

Već odmah poslije smrti Jurja Zrinskog nastala je legenda o njegovoj bolesti i njenom katastrofalnom svršetku, pa se tako stalo svašta pričati i nagađati. Svima je bila poznata protivnost Zrinskoga i Wallensteina, pa se zato među Hrvatima i Madžarima skoro raširio glas, da je Wallenstein dao Zrinskoga otrovati, kako bi ga se riješio. Ovo mišljenje nastalo je najviše zbog toga, što se poslije pročulo, da je Zrinski zajedno s madžarskim palatinom izvijestio bečki dvor, da Wallenstein ne razumije svoj posao, pa je to moralo uzbuditi silovitu ćud glavnog vojskovođe, o kojoj su se pričala čitava čuda.[30]) Tako su na pr. u Madžarskoj Wallensteina zvali »horer herczeg« ili njemački »Galgensteiner«, budući da je bio poznat po tome, što je svaku krivicu u pogledu stege najoštrije kažnjavao. Stoga je i Vitezović u svome pjesničkom djelu »Plorantis

[29]) Ballagi 22.
[30]) Lenkerov izvještaj Kurfürstu Maxu od 23. prosinca 1626. u Bayerisches Staatsarchiv 425/8 — Khevenhiller: Conterfeit Kupferstich II, 286.

Croatiae saecula duo« (Graecomonti, 1703.[31]) na slijedeći način opisao smrt Zrinskoga:

»Et sed quod doleam multa inter funera primum
Proregem Zrinius funus, qui fortis ad Hunnos
Pugnavit pro Rege suo, victorque triumphos
Saepe tulit: tandem dapibus cum pace fruentem
Lethali manus extinguit scelerata venere«. (XIX)

Sve ostalo, što pričaju o smrti Jurja Zrinskoga naši i strani povjesničari, potječe valjda iz Rattkajeva prikaza,[32]) ali Šišić drži, da to nije ispravno.[33]) Po Šišićevim istraživanjima kazao je doduše Wallenstein jednom prilikom Zrinskom: »Ako me ne ćeš slušati, objesit ću te na prvoj grani«, ali po tome se još ne može suditi, da je Wallenstein zaista dao Zrinskog otrovati, ma da suvremenik i ratni drug Jurja Zrinskog izrijekom kaže, da se to zbilo rotkvom. Vjerojatnije je ipak, da tome nije bilo tako, jer se Wallenstein u doba banove smrti nalazio u Moravskoj. Tijelo rano preminulog hrvatskog bana bilo je prenijeto u Čakovec i pokopano u obiteljskoj grobnici u samostanu sv. Jelene.

Zanimljivo je, da Juraj Zrinski nije ostavio nikakove oporuke, ali je zato još prije polaska u tridesetgodišnji rat, 21. veljače 1626., pisao svom prijatelju, nadbiskupu ostrogonskome, Petru Pozmanyju, da se brine za njegovu djecu, ako bi mu se u ratu što dogodilo. Ovaj isti biskup obratio je Jurja Zrinskoga 1619. s protestantizma na katolicizam, budući da je poznato, da je Juraj Zrinski još godinu dana prije toga slavio stogodišnjicu reformacije u Čakovcu.

U Njemačkoj se međutim rat nastavljao poslije odlaska Wallensteinova na taj način, što je Tilly nastojao danskom kralju nanijeti što većih gubitaka, kako bi ga prisilio na uzmak iz sjeverne Njemačke. Diverzija Wallensteinovih četa, koje su progonile Mansfelda, dozvolila je doduše Kristijanu IV. da privremeno zauzme neke važnije položaje, ali je Tilly spriječio,

[31]) Strana 61.
[32]) Rattkay: Memoria Regum et Banorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae 1652., p. 199.
[33]) Posljednji Zrinski i Frankopani na braniku domovine, Spomenica Matice Hrvatske str. 9.

da se njegova vojna sila sjedini s četama Kristijana Anhaltskog. U tu svrhu domogao se Tilly brzo sviju utvrđenih mjesta između rijeka Werre i Fulde, te je usto naumio da napadne grad Göttingen, kako bi u svoje ruke dobio ključ pokrajina Braunschweig i Hessen. Imademo razna svjedočanstva, od kojih su najvrednija ona u THEATRUM-u EUROPAENUM-u, da su i u tim svim operacijama u Njemačkoj, koje su se djelomično događale u isto vrijeme, kad je Wallenstein s Isolanom otišao u sjevernu Ugarsku, sudjelovali i neki Hrvati. Postavlja se sada pitanje: koji su to Hrvati mogli biti?

Čini se po svemu, da se tu moglo jedino raditi o bivšoj Gálovoj pukovniji (vidi str. 41.), koja je doduše također pošla za Wallensteinom, ali je kasnije dobila nalog, da se opet vrati u Njemačku. Pukovnik Petar Gál je naime malo poslije bitke kod Luthera am Barrenberge umro od kuge, pa su se poslije njegove smrti mnogi carski časnici natjecali, tko će dobiti njegovu pukovniju. Najviše ambicija u tom pogledu pokazivao je pukovnik Desfour, pa zato Wallenstein piše: »Der de Fuhr begehrt (des Gal Petern) Reiter, solches wird ihm gewiss nicht angehen, denn ich hab kein grössern Rauber als ihn und wegen der Rauberey hette ers gern«.[34]) (XX) Ovu pukovniju je konačno dobio pukovnik Luka Hrastovački ili Hrastovski, obično zvan »Oberst Lucas« ili »Lukatsch«. Poslije njegove smrti bio je zapovjednik nekoć Gálove pukovnije Johann Karl Prichovsky von Prichovitz (1633.).

Prema Kukuljeviću[35]) poslao je Wallenstein 1626. iz Ugarske Tillyju u pomoć dvije hrvatske pukovnije pod vodstvom pukovnika Dosfoura, pa prema tome se čini, da je ovome ipak uspjelo, da se makar i privremeno domogne zapovjedništva nad Hrvatima. Ovi Hrvati dostigli su Tillyja u njegovu taboru kod Göttingena, pa su oni tako sudjelovali kod općeg juriša na taj grad i kod njegova osvojenja. Tilly je poslije toga naumio da brzo osvoji grad i tvrđavu Nordheim, ali je privremeno morao ostati u Göttingenu, da taj grad osigura od svakog iznenađenja. Stoga je poslao svoje lake hrvatske čete (prema Kukuljeviću 6 satnija) sa Serbellinovom pješačkom pukovnijom prema Nordheimu, ali ta akcija nije uspjela, jer

[34]) Ballagi, 18.
[35]) Kukuljević 11.

se u blizini grada pojavio danski kralj s čitavom svojom glavnom silom. Hrvatima prema tome nije preostalo ništa drugo, nego da se povrate Tillyju i da se opet s njime sjedine.

Danski kralj je tada mislio, pošto je Nordheim osigurao, da kroz Tiringiju potraži novi put, koji bi ga vodio u Ligine zemlje. U tom svom naumu isprva je i uspio, ali je Tilly usiljenim hodom slijedio Kristijana IV., kod čega su mu opet naročito pomogla pojačanja, koja mu je poslao Wallenstein, dakle Hrvati. Budući da su hrvatske lake konjaničke čete Dakako, da su upravo Hrvati opet morali izdržati najžešće je Tillyjeva vojska bila nadmoćna danskoj, krenuo je Kristijan IV. opet prema Braunschweigu s namjerom, da izbjegne odlučnu bitku. No Tillyjeva brzina je opet odlučila. Kod sela Luttera am Barenberge bila se tri dana za redom velika bitka, u kojoj su Danci tri puta za redom jurišali na carske opkope, jer su se htjeli domoći carskih topova, ali su uvijek bili suzbijeni. Hrvatska konjica pod vodstvom pukovnika Desfoura razbila je najprije dansku konjicu, a u odlučnom času, kad se sam danski kralj stavio na čelo svojih četa, udarili su Hrvati zajedno s vallonskom konjicom na Dance, tako da je carskoj vojsci bio osiguran uspjeh. Tom prilikom pretrpjeli su Danci vrlo osjetljive gubitke; izgubili su oko 60 zastava, sve topove i čitavu municiju.[36])

Danci su se poslije izgubljene bitke kod Luttera am Barenberge doskora opet oporavili, ali se boj s njima prometnuo u čitav niz pojedinačnih akcija, tako da se o nekoj sustavnoj osnovi više nije dalo govoriti. Budući da je danski kralj sa svojom konjicom pobjegao u Wolfenbüttel, nastojao je Tilly da iskoristi svoju pobjedu, te je zavladao krajem oko Wesere i Braunschweigom, prisilivši kralja, da se skloni u bremensku pokrajinu. Kad je to izvršio, nastojao se Tilly domoći gospodstva nad krajem oko Labe i Havela, pa mu je i to u nizu pojedinačnih napadaja uspjelo. Možemo lako zamisliti, kolika važnost je kod ovih brzih akcija spojenih s guerillskim borbama zapala prethodnice carskih četa, koje su se ponajviše

[36]) Schiller, 264 — Kukuljević (Borba, 12) priča nam vrlo opširno tok bitke kod Luttera am Barenberge prema Keymu (Geschichte I, 188), ali što se tamo kaže o Hrvatima, izgleda ipak pomalo pretjerano.

sastojale iz hrvatskih konjanika.[37]) Taj rat protegao se sve do konca 1626., pa u novu 1627. godinu, kad se i Wallenstein s ostalim hrvatskim četama povratio iz Ugarske, gdje je konačno obračunao s Mansfeldom.[38]) Sada su Tilly i Wallenstein zajednički prenijeli rat u vlastitu zemlju danskog kralja, pa su tako i hrvatski konjanici došli daleko na sjever. Borili su se u Hollsteinu i na Jütlandu, a odlikovali su se kod Hamburga, Pinneberga, Flensburga i još na nekim mjestima.

Dolazak Wallensteina u Njemačku i njegov povratak iz Ugarske sile nas, da razmotrimo prilike na južnom bojištu, kako su se razvijale poslije smrti bana Jurja Zrinskog. Tamo se Mansfeld najednom našao na cjedilu, jer je njegov glavni saveznik i sva njegova nada, Gabor Bethlen, sa carem zaključio poseban mir. Čini se, naime, da se sam Bethlen želio riješiti tog opasnog prijateljstva, pa prema tome Mansfeldu nije preostalo ništa drugo, nego da sa svojim preostalim četama krene prema jugu, kako bi se domogao mletačkih krajeva. Taj njegov put vodio ga je preko hrvatskih krajeva, valjda granicom Bosne i Like. Bivša pukovnija Jurja Zrinskog, a s njome i Orehocijeva hrvatska pukovnija, dobile su zbog toga nalog, da se kreću paralelno s Mansfeldom, kako bi se spriječio njegov eventualni pothvat protiv hrvatskih granica. Međutim, smrću zapovjednika pukovnije izgubila je pukovnija Zrinskoga svaku stegu, pa su je morali, još prije nego je stigla kući, raspustiti. Prije nego se to izvršilo, oplijenili su njeni vojnici još nekoliko panonskih županija.[39]) Slično se dogodilo i s Orehocijevom pukovnijom, koja duže vremena nije dobivala ni novaca ni hrane, pa su se vojnici pobunili i razišli. O obim ovim pukovnijama ne čujemo u daljnjem toku tridesetgodišnjeg rata više ništa.

Mansfeld je radi prehrane i isplate svojih vojnika također zapao u velike neprilike, pa je zato već u Ugarskoj prodao sve svoje topove ,ali je uza sve to smatrao, da ga njegova sreća, koja mu je dosad uvijek bila sklona, ne će ostaviti. No sudbina je htjela drukčije: Grof Ernest Mansfeld nije nikada ugledao mletačkih krajeva, jer je na svom putu kroz Bosnu i Liku

[37]) Kukuljević, 12.
[38]) Bethlen je tada upravo zamolio za mir.
[39]) Ballagi: Wallenstein horvat korabelyosai, 167—8.

umro u nekom selu Rakovici. Već je Kukuljević[40]) opazio, da je vrlo teško odrediti, gdje se zapravo to mjesto nalazilo. Nijemci pišu ime tog sela različito: Urakovitz, Wrakovitz i Rakovitz, a madžarski povjesničar Istavanfi piše Rákova. Po Kukuljevićevu mišljenju moglo bi se raditi o ogulinskoj Rakovici, ali budući da imade više mjesta s tim imenom, mora se u tom pitanju vrlo oprezno postupati. Svakako je sigurno, da je Mansfeld pokopan u Splitu, a ne blizu Zadra, kako je mislio Schiller.[41])

Na sjeveru nastavljale su se dotle borbe, osobito otkada je Wallenstein naumio, da potpuno očisti Njemačku od četa danskog kralja. Tilly je u isto vrijeme upravio svoju silu prema Holandiji, da tamo promatra držanje Holanđana, pa je u daljnjim akcijama carske vojske ostao prilično neaktivan, ali je Wallensteinova vojska sasvim dostajala, da odlučno potisne Dance i njihove saveznike, ukoliko već nisu i ti otpali od protestantske stranke. S Wallensteinom su prema tome Hrvati poplavili cijelo Vojvodstvo Mecklenburško; hrvatske odjele susrećemo u gradovima Wismaru i Rostocku, na otoku Rügenu i Danholmu, te kod opsade grada i tvrđave Stralsunda. Ova mjesta, kao i prije spomenuta u Hollsteinu i na danskoj granici, spadaju među najsjevernije točke, dokle su Hrvati u tridesetgodišnjem ratu uopće doprli.[42]) U to je carskoj vojsci ujedno uspjelo da potpuno likvidira ostatak vojske vojvode Kristijana Anhaltskoga, tako da se moglo smatrati, da sada carskoj egzekuciji više ništa nije stajalo na putu.

Wallenstein se u to vrijeme nalazio na vrhuncu svog prvog uspona. Car ga je zbog njegovih zasluga odlikovao naslovom vojvode friedlandskoga, a kao vrhovni zapovjednik svoje vojske imao je Wallenstein gotovo neograničenu moć. Ipak je njegov prvi stvarni neuspjeh bio, što opsada važnog lučkog hanzeatskog grada Stralsunda nije sasvim uspjela, štoviše, da je radi toga došlo do saveza između Stralsunda i švedskog kralja, a to je ujedno značilo prvu švedsku intervenciju na njemačkom tlu u tridesetgodišnjem ratu.

---

[40]) Kukuljević, 11.

[41]) Schiller, 266 — Das Schicksal, das ihn im Leben so unstät herumwarf, hatte ihm ein Grab in Dalmatien bereitet. Nicht weit von Zara übereilte ihn der Tod (1626.).

[42]) Kukuljević 12.

O Hrvatima se tada čuje malo sve do godine 1629. Tada je došlo do t. zv. kongresa u Lübecku, gdje je car s danskim kraljem sklopio mir pod pogodbom, da se ovaj ni na koji način više ne miješa u njemačke unutrašnje prilike, a za uzvrat je Ferdinand II. danskom kralju vratio sva njegova imanja u Njemačkoj. O nesretnom Fridriku Falačkom, zbog koga su Danci uopće i poveli cijeli rat, nije u lübeškom miru bilo ni spomena. Iste godine, kad je došlo do ovih pogodaba, potpisao je car Ferdinand poznati Edikt o restituciji (Restitutionsedikt), u kojem proglašuje svoje pravo, da posreduje i sudi između obih zavađenih vjerskih stranaka, a zatim poziva protestante, da katolicima povrate upravu svih onih biskupija, nadbiskupija i opatija, koje su tokom rata sebi prisvojili. Protestanti su smatrali, da je ovaj carski proglas uperen izravno protiv njihovih interesa, jer su mnogi knezovi u pravom smislu riječi živjeli od dohodaka tih biskupija i opatija, a dalekovidniji od njih držali su, da je time car otvoreno pokazao, da se kao sudac potpuno priklonio katoličkoj stranci, pa su zato strahovali za svoju budućnost. K tome je još dolazilo pitanje Wallensteinove vojske, koja je nemilo pritisla sve pokrajine, u kojima je boravila, tako da su se mnogi knezovi tužili, kako to više ne mogu izdržati. K tome su dolazile i razne druge spletke proti Wallensteina od svih onih, koji su mu zavidali, pa se carska milost polako počela odvraćati od njega. Car Ferdinand je uvidio, da knezovi u mnogočemu imadu pravo, a ujedno mu je bilo sasvim jasno, da je odnos između Lige i njega upravo zbog pojave Wallensteinove mnogo stradao. Stoga je kao privremenu mjeru protiv Wallensteina odredio, da se pošalje svojim kućama 18.000 konjanika, s kojima je Wallenstein dosada raspolagao.

Wallenstein sam nije tada mnogo od toga znao, što se o njemu raspravljalo, nego je dalje ratovao po sjeverozapadnoj Njemačkoj. Njegove Hrvate opažamo u više navrata pred Madgeburgom, koji su opsjedali, ali kod toga i sami dosta stradavali od gradskih topova.[43]) Konačno se Wallenstein odluči, da prekine bezuspješno podsjedanje Magdeburga, koje ga je stajalo dosta žrtava, pa da krene drugim smjerom. Ipak

---

[43]) THEATR. EUROP. II 43 i 45 .

je pred gradom ostavio nešto Hrvata, koji su trebali uznemirivati gradsku posadu i smetati njenom dovozu hrane (1629.).

Car Ferdinand se dugo opirao sveopćem mnijenju, da bi Wallensteina trebalo skinuti sa zapovjedništva carske vojske. Činio je to zato, jer je dobro znao, da sav svoj tadanji prestiž zahvaljuje u prvom redu tom čovjeku, a s druge strane dolazile su već prve vijesti o namjeri Šveđana, da se iskrcaju u sjevernoj Njemačkoj. Međutim, upravo u ono vrijeme bili su mu vrlo potrebni Maksimilijan Bavarski i sva njegova stranka u Njemačkoj, pa je to među ostalim bio jedan od razloga, da se s Wallensteinovim svrgnućem počeo ozbiljnije baviti. Francuska diplomacija na čelu s Richelieuom uvidjela je odmah prednost, koja bi joj se pružila, kad bi carsku vojsku u času, kad se Šveđani spremaju na navalu, lišila jedinog sposobnog generala, pa je na svoj način znala utjecati na odluke Ferdinandove, tako da je opoziv Wallensteina s glavnog zapovjedništva bio pomalo već gotova stvar.

Wallenstein je zbog te carske odluke bio dakako silno uvrijeđen, ali to nije ni na koji način pokazao, nego je odlučio, da se osveti, kad mu za to dođe zgodan čas, a privremeno, da se povuče u privatan život. Njegova vojska, koja mu se slijepo pokoravala, razišla se većim dijelom onog istoga časa, kad je on odstupio sa svog položaja tako, da je te silne vojske nestalo baš onako brzo kao što je i nastala. Hrvatske čete, vjerne caru, ostale su pol Isolanom i drugim zapovjednicima, da i dalje vojuju protiv Šveđana.

Izgledi Gustava Adolfa, kad se odlučio da pođe na svoju vojnu protiv cara i Lige u Njemačku, bili su na svaki način vrlo povoljni. Iza neuspjelog pokušaja Kristijana IV., da sa svojim silama zaustavi napredovanje carske stranke u Njemačkoj, bio je Gustav Adolf jedini vladar u Europi, koji je mogao učiniti slični pokušaj i koji se mogao nadati, da će mu taj s obzirom na njegovu sposobnost i uspjeti. Razlozi, koji su švedskog kralja ponukali na taj korak, bili su političkog i osobnog karaktera. Od političkih razloga najvažniji su oni, koji su se ticali Ferdinandovih odnosa s poljskim kraljem Sigismundom, što je Šveđane vrlo smetalo, zatim švedski i protestantski interesi u sjevernoj Njemačkoj, koji su se očitovali već kod opsade Stralsunda i za vrijeme kongresa u Lübecku. Osobni razlozi sastojali su se uglavnom u tome, što

je Gustav Adolf bio vrlo osjetljiv, ako mu tko ne bi priznao punu kraljevsku moć, a upravo bečki dvor ga je često podcjenjivao. K tome mu je vjerojatno godilo, da se proglasi zaštitnikom evangeličke vjere i protektorom cijelog protestantizma u Njemačkoj.

Još povoljnije za švedskog kralja bilo je to, što mu se s carske strane mogao suprotstaviti jedino stari Tilly, kome je tada već bilo sedamdeset godina, pa nije mogao nadomjestiti sav onaj žar, kojim je Wallenstein vodio svoju vojsku. Gustav Adolf imao je pak sa svoje strane iskusnu vojsku, koja je svoje kvalitete pokazala već u poljskom ratu, a osim toga bio je on sam jedan od najboljih stratega svoga vremena. Njegova je zamisao bila, da s malom, ali vanredno discipliniranom vojskom dođe u Njemačku i tamo se sjedini s ostalim protestantskim silama. Tako mu je prije svega uspjelo, da zastraši kneza Bogislava od Pommerna, te da ubrzo zaposjedne Stettin, prije nego su ga carevci u tome mogli spriječiti. Torquato Conti, carski general, koji je zapovijedao vojskom u Pommernu, nastojao je doduše svim silama da švedskom kralju prepriječi put, ali mu je to vrlo slabo uspijevalo. Hrvati su u tim prvim čarkanjima imali zadaću, da neprijatelja što duže zadrže, kako bi Tilly mogao što prije stići s glavnom carskom vojskom. Izgleda prema tome, da su se Hrvati tada borili na otoku Usedomu i da su pod Isolanom kasnije uzmaknuli prema pokrajini Brandenburg, gdje ih vidimo kod Treptowa i Neubrandenburga. Međutim se već i Tilly spremao da zaštiti Brandenburg od Šveđana, pa se moglo očekivati, da će doskora doći do sukoba. Uspjesi Šveđana u Pommernu i Brandenburgu nisu mu ostavili mnogo vremena za razmišljanje, pa je brže bolje pokupio sve carske snage, koje su se na raznim mjestima nalazile raštrkane po Njemačkoj i pohitao s njima pred Frankfurt na Odri, gdje je smjestio jaku posadu, a zatim je namjeravao poći u pomoć gradovima Kolbergu i Demminu, ali budući da su se ti ubrzo predali Šveđanima, vratio se prema Labi, da započne opsadu Magdeburga. Hrvati su se za to cijelo vrijeme opirali Švedima u Brandenburgu, a THEATRUM EUROPAEUM znade nam dapače o tome pričati cijelu jednu zgodu, gdje je, kažu, jednom švedskom zastavniku uspjelo da napadne manju četu Hrvata, dok su spavali u svojim stanovima, te

da ubije jednog časnika (Corneta) i ugrabi neku bijelu zastavu. Radi toga čina bio je osobno od švedskog kralja odlikovan.[44]) Do većeg sukoba između Hrvata i Šveđana došlo je kod Selaua, nedaleko Wriezena.[45]) Raspršeni Hrvati bježali su prema Frankfurtu, a neke od njih pohvatali su Švedi i, kako kažu, poslali u svoje bakrene rudnike.[46])

Kako se sada švedska sila približavala Saskoj, bilo je vrlo važno, kako će se držati prema tome njen knez Johann Georg. Taj knez imao je dosta razloga, da se prikloni Gustavu Adolfu, ali se s druge strane kao stari ratni drug Wallensteinov nije htio zamjeriti ni caru, pa je stoga izabrao neko dvolično držanje, koje se opažalo za vrijeme opsade Magdeburga, a pogotovo prigodom bitke kod Breitenfelda-Podelwitza. Johann Georg imao je također dosta interesa u pitanju magdeburške biskupije, koja se Ediktom o restituciji imala opet povratiti katolicima, ali se tome nije pokorila, pa je zato Magdeburg bio stalan cilj carske vojske. Protestantski administrator Magdeburga, koji se previše uzdao u švedsku pomoć, započeo je i sada neprijateljstva prerano, dok je još Gustav Adolf bio daleko. Iza nekih manjih uspjeha prisilila je ipak jaka carska vojska Magdeburžane, da se zatvore u svoj grad, kamo im je švedski kralj poslao iskusnog časnika von Falckenberga za zapovjednika. Uto se gradu približio i Pappenheim s velikim vojnim snagama, tako da su građani doskora uvidjeli, da njihov spas ovisi samo o slučaju. U ožujku 1631. bile su i hrvatske čete pod Magdeburgom, te su 10. svibnja s Pappenheimom prve prodrle u grad. Hrvati su tu postupali kao nekoć 1623. kod Heidelberga, jer su na svojim konjima pregazili Labu na jednom plićaku, pa su navalili u Magdeburg kroz ribarsko naselje, gdje su slučajno ostala vrata otvorena.[47]) Ostala carska vojska jurišala je u isti mah svom silom na sve gradske bedeme, tako da su hrabri branitelji bili prisiljeni, da uzmaknu te tako grad prepuste carevcima.

O grozotama, koje je carska vojska počinila u osvojenom Magdeburgu, pričaju se čitava čudesa, kojih su puni suvremeni izvještaji o tom događaju. Ne treba ipak zaboraviti, da

[44]) Theatr. Europ. II 330.
[45]) Droysen: Gustav Adolf 282 ff.
[46]) Theatr. Europ. II 337.
[47]) Schiller 238.

su skoro svi ti izvještaji i opisi imali služiti i propagandi, pa je stoga sasvim razumljivo, da se u njima carski vojnici, a osobito Hrvati, prikazuju i gorim nego što su bili, odnosno što su onda vojnici bili.[48]) Već smo prije imali prilike razmotriti pristranost tih opisa, pa je i Kukuljević[49]) na vrlo zgodan način upotrijebio svjedočanstvo Keymovo,[50]) da očisti Hrvate od neopravdanih prigovora: »... das auch andere deutsche Glaubensgenossen, ja sogar etliche Vaterlandskinder, d. h. geborene Magdeburger, ganz ebenso gehaust haben, wie die Kroaten«. (XXI) Prema svemu tome bit će da ono što Schiller zove »der Kroaten fürchterliche Banden« (XXII) nije bilo gore od onoga, što su suvremenici bili naučeni gledati kod vojnika.[51])

Općenito se s protestantske strane prigovaralo Gustavu Adolfu, što nije Magdeburg spasio, što je bilo u njegovoj mogućnosti, a osim toga bi i za daljnje njegove pothvate bilo važno. Švedski kralj se branio time, da mu položaj, u kome se nalazio, nije dopuštao da krene naprijed, a da sebi nije osigurao leđa. K tome su Šveđani imali još donekle posla s preostalim carskim posadama u Pommernu i Mecklenburgu. Tamo se nalazilo još nešto Hrvata; tako je jedna satnija bila u Gustrowu, a nešto i u Rostocku i Wismaru. Najjača carska posada bila je u Greifswaldu, ali je i ona skoro morala kapitulirati.

Tilly je dotle nastojao, da sve protestantske knezove što više zastraši groznom sudbinom Magdeburga, pa je u tu svrhu poduzeo nekoliko pohoda sa svojom vojskom, u kojoj se javljaju Hrvati kod Tangermündea i na nekim drugim mjestima. Najveći ovakav pohod spremao je Tilly na Hessen, ali je od njega morao odustati, kad je saznao za pokrete švedskog kralja, koji je iz Berlina krenuo prema jugu. Na to se Tilly zaputio prema Leipzigu, koji je osvojio, a zatim je došlo do bitke kod Breitenfelda-Podelwitza.

[48]) Ibid.
[49]) Op. cit. 15.
[50]) Keym 224.
[51]) Schiller 239.

V.

BITKA KOD BREITENFELDA-PODELWITZA

(1631.)

Prije samog opisa bitke kod Breitenfelda, koja bi se zapravo bolje mogla označiti bitkom kod sela Podelwitza (jer je tamo pala odluka o ishodu), treba podati malen pregled Tillyjeve Ligine vojske, u sastavu koje su se nalazili i Hrvati. O toj vojsci vladale su dugo vremena različite predrasude, koje su svoj uzrok osobito imale u protestantskoj propagandi kao i u događajima, koji su se odigravali za vrijeme zauzeća Magdeburga (vidi str. 55.). Danas, kada se točno znade, da je požar Magdeburga bio više nesretan slučaj, nego palež Ligine vojske, i kad su strasti prošlih stoljeća nestale, može se o Tillyjevoj vojsci također mirnije suditi.

Svaka vojska, pa tako i Ligina, sastojala se u ono vrijeme iz više odjeljenja, koja su se pred početak kakve odsudne bitke sjedinila u t. zv. »armadu«, t. j. glavninu. Tillyjeva »armada« sastojala se ponajviše iz pješadije, zatim iz teških oklopljenih jahača grofa v. Pappenheima, konjice grofa v. Fürstenberga i konjaničkog odjela grofa Holcka, u kojem su bili laki konjanici, draguni i »Hrvati«. Zanimljiva je ličnost zapovjednik hrvatskih četa u tom okršaju grof Holck, koji je inače poznat kao vrlo hrabar, ali i prevrtljiv i ćudljiv časnik i vojskovođa. Grof Holck potvrđuje među ostalim i tu, inače poznatu činjenicu, da se Ligina vojska nije sastojala iz samih katolika, kako bi tko možda mislio, nego je upravo među višim zapovjednicima bilo i Luterovih pristaša, kao na pr. Holck, koji je to svoje uvjerenje uvijek javno isticao. Knez Hollstein bio je isto tako protestant, a protestanti bili su čak svi vojnici njegove pukovnije. Naprotiv su kod španjolskih, bavarskih, talijanskih i austrijskih četa, koje su vodili Pappenheim i Fürstenberg, katolici bili ne samo u većini, nego su gotovo sasvim istisli protestante. O samom Tillyju dalo bi

se usprkos suvremenih nepovoljniih izvještaja reći mnogo dobroga, ali o grofu Holcku, koji nas u prvom redu zanima, nije moguće kazati dobru riječ. Rodom Danac, došao je vrlo rano u vrtlog tridesetgodišnjeg rata, pa je nastojao samo oko toga, da se što više obogati. Sva nedjela, koja se obično upisuju u grijeh Liginoj vojsci, mogu se pripisati grofu Holcku. Sućut, čovječnost i obzir, čini se, da uopće nije poznavao. Najsjajniji njegovi podvizi postignuti su s pomoću usiljenog hoda, koji ga pokazuje uopće majstorom guerilskog rata. Nije još danas jasno, da li je sam Holck sudjelovao u bitci kod Breitenfelda, jer je, čini se, imao zadaću, da štiti lijevo krilo prema gradu Halleu.

Vrlo sposobnim i vrijednim zapovjednikom smatran je Fürstenberg, pa je zato njemu povjeren osjetljiv i težak zadatak, da sa svojom konjicom kod Breitenfelda prvi napadne protivnika. Ostali časnički zbor bio je vrlo šarena mješavina raznih narodnosti, kao Španjolaca (Don Balthasar, Colaldo), Talijana (Coronino, Strozzi, Piccolomini), Valona (Merode), Francuza (Harraucourt) i Nijemaca (Schönberg, Baumgarten, Cronberg).[1])

Velika zbrka vlada kod povjesničara, a i u suvremenim izvještajima o broju i jačini pukovnija, koje su se na Liginoj strani borile kod Podelwitza. Tako THEATRUM EUROPAEUM govori o 18 konjičkih i 14 pješačkih pukovnija, Droysen[2]) o 16 konjičkih i 16 pješačkih, Opitz[3]) o 19 konjičkih i 16 pješačkih. Rudert[4]) je pronašao u leipziškom gradskom arhivu jednu listu, koja se uglavnom slaže s opisom u THEATRUM-u EUROPAEUM-u, pa iz nje vadimo ona odjeljenja, gdje su bili Hrvati. U sastavu glavnine vojske moglo je prema tome biti Hrvata samo među 600 konjanika grofa Holcka i vjerojatno među 220 vojnika pukovnije Wingersky. Ova glavnina upotpunjuje se Bindauffovom listom pomoćnih četa, gdje nalazimo pukovniju Isolani s 400 konjanika, vjerojatno većinom Hrvata i t. zv. hrvatsku predstražu (koja kod Bindauffa nije spomenuta, ali je sudjelovala u boju), te odjeljenja Saradetzky i Forgač. Prema

[1]) Rudert op. cit. 40—41.

[2]) Droysen: Die ersten Berichte über die Schlacht bei Breitenfeld. Archiv f. sächsische Geschichte VII 1869.

[3]) Opitz: Die Schlacht bei Breitenfeld, Leipzig 1892.

[4]) Rudert 43.

tome je Tillyjeva konjica zajedno s pomoćnim četama bila ovako sastavljena:

24	eskadrone predstraža (među njima Isolani sa svojim Hrvatima)	1.440 konjanika
2	puka (Pulks) posebne »hrvat. predstraže«	500 „
16	pukovnija u glavnini vojske	8.320 „
	Ukupno	10.260 konjanika

Tillyjev način borbe u ovoj t. zv. prvoj bitci kod Breitenfelda odgovarao je »španjolskom načinu ratovanja«. Taj način sastojao se u taktičkom udaru najjačim vlastitim snagama na najslabije mjesto protivnika. Udar se izvodio obično naletom pješaka, dok je konjica morala dotle zabaviti neprijateljska krila, a zatim progoniti razbijenog neprijatelja. Prednost ovakve taktike bila je velika, jer ovakav udarac s velikom nadmoći morao je svakako uspjeti, ako je bio spretno izveden. Teška pokretljivost tadanjih vojska učinila je obično, da je ovakav prodor često bio sudbonosan, jer se ničim više nije dao ispraviti. Naprotiv, ako se dogodilo, da glavnina neprijatelja nije odmah uzmakla, onda je vlastita vojska mogla doći u veliku opasnost, jer se i ona nije više mogla upraviti kojim drugim smjerom, te joj nije preostalo ništa drugo, nego da napravi »carrée« i da se ograniči na obranu. Priloženi crteži pokazuju izvođenje navale i obrane na ovakav »španjolski način«.

Do bitke kod Breitenfelda-Podelwitza došlo je uglavnom zbog toga, što carska vojska, a s njome i cijela Liga, nije smatrala pouzdanim kneza izbornika od Saske. Knez izbornik oslanjao se opet na Švede, koji su s jakom vojskom bili razmjerno blizu njegovim krajevima, pa je zato nesmetano nastavljao svojim naoružanjem, ma da mu je car to izričito zabranjivao. Tilly je osim toga htio upotrijebiti povoljni psihološki momenat poslije zauzeća Magdeburga i svojeg sjedinjenja s talijanskom vojskom grofa v. Fürstenberga, pa je nastojao zastrašiti sve one knezove, koje nije smatrao prijateljima svoje stvari. Zbog toga je Tilly gledao, da što prije sa svojom velikom snagom ugrozi saskog kneza izbornika, pa je sa svojom vojskom paleći i plijeneći došao sve do Hallea. U toj nevolji knezu izborniku nije preostalo ništa drugo, nego

da stupi u najtjesnije veze s Gustavom Adolfom, pa je s njime sklopio formalan savez, te je prekoračio Labu i spojio se sa Švedima, ali ipak tako, da je svaka vojska logorovala posebno.[5]) Dakako, da bi za saveznike (Gustav Adolf i Johann Georg od Saske) tada bilo najpovoljnije, da su napali neprijatelja sa svog logora u Dübenu, a ne da čekaju, dok Tilly zauzme Leipzig. Ali Tilly i leipziški magistrat požurili su se da sklope nagodbu, koja bi Leipzig sačuvala od rata. Zapovjednik grada Hans von der Pforta pokušao je doduše da grad utvrdi, pa je u tu svrhu dao zapaliti čitavo jedno predgrađe prema Halleu, ali građani su ga prisilili, da Tillyja pusti u njihv grad. Posadi je bilo dozvoljeno napustiti grad uz Tillyjevu eskotru, ali su svi zajedno bili napadnuti od Šveda blizu Wittenberga i potpuno uništeni.[6])

Tillyju sada nije preostalo drugo, nego da čeka na eventualni napadaj saveznika, koji je bio u njihovom interesu, jer su htjeli spriječiti, da mu stignu pojačanja (Altringer, Tiefenbach), koja su već bila na putu.[7]) 4. rujna 1631. došlo je konačno do sukoba obiju strana, koji je doskora poprimio ogromne razmjere, tako da je bilo jasno, da se radi o velikoj bitci. Vrlo je teško danas točno odrediti postavu Ligine vojske, jer se po svoj prilici radilo o »improviziranoj« bitci sa Tillyjeve strane; jedino je poznato, da je čitava vojska stajala iza reda topova, i to Hrvati Saradetzkoga i Forgača na desnom krilu pod zapovjedništvom Fürstenberegovim, dok je Isolani ostao u samoj predstraži.

Prvi okršaj dogodio se oko 9 sati ujutro, kad je Pappenheimova predstraža naišla na saske konjanike. Saveznici su tada bili još slabi, ali su bacali sve veće snage u boj, tako da se Pappenheim polako opet morao povući prema glavnini. Imade mnogo vjerojatnosti, da su u ovim borbama već sudjelovali Hrvati. Saveznici su uopće trebali prevaliti velik dio puta prije nego što su se sastali sa Tillyjevom vojskom (oko 10 km), a taj put su po svjedočanstvu Gustava Adolfa prevalili u začudo kratko vrijeme od sat i pol. Nastup četa bio je u bojnom redu (in bataglia), a u 11 sati stajale su glavnine obiju vojska jedna drugoj sučelice. U savezničkoj

[5]) Schiller: Geschichte des dreissigjährigen Krieges, 300.
[6]) Rudert 48.
[7]) Rudert 57.

vojsci bilo je prema točnim računima 26.624 Šveda i 18.000 Sasa, dakle su raspolagali bojnom snagom od otprilike 45.000 ljudi. Prednost Tillyjeva sastojala se u tome, što je on protivničku vojsku u miru mogao dočekati, pa je zato i njegovo topništvo mirno moglo gađati, dok su saveznici tek nastupali. Osim toga je za saveznike bilo nezgodno, što se njihova vojska zapravo sastojala iz dvije vojske, dok je Tillyjeva bila pod jedinstvenim zapovjedništvom. Budući da nije bilo uniforma, raspoznavale su se obje vojske po raznim znacima. Tako je savezniča vojska imala zelene grančice na šeširima i kacigama, a ligaši su imali bijelu vrpcu na šljemu ili oko ruke. Bojni zov Šveda i Sasa bio je »Gott mit uns« (XXIII), a ligaša »Jesus und Maria«.[8])

Vatra iz Tillyjevih topova bila je za Švede i Sase to neugodnija, što su se više približavali selu Podelwitzu, koje se nalazilo između obiju vojska. Druga velika neprilika za Gustava Adolfa bili su veliki oblaci prašine, koje je vjetar tjerao njegovoj vojsci baš u lice. Taktički oprez Gustava Adolfa sastojao se u tome, što je glavninu svoje vojske podijelio u dvije veće skupine s pješadijom u sredini. Pješaci su opet bili razdijeljeni u mnogo malih bojna (bataljuna), da budu sposobni za brzo manevriranje, a da kod toga ne smetaju opći bojni red. Sredinom je zapovijedao pukovnik Teufel, lijevim krilom grof Horn, a desnim (prema Pappenheimu) sam kralj. Nastupanje saveznika i čarkanje predstraža trajalo je otprilike do 1 sat u podne, a i u to vrijeme nisu još Švedi ni Sasi zauzeli svoje položaje.

Ovu povoljnu okolnost nastojao je Tilly opet iskoristiti u svoju korist, pa je Pappenheimu dao nalog, da još jednom krilnim zahvatom smeta Švedima, te da pred njihovim položajima zapali selo Podelwitz. Pappenheim ne samo da je taj nalog izvršio, nego je uradio još više od toga, jer se zapleo u pravu bitku sa švedskim desnim krilom. Budući da je Pappenheimu taj napadaj neočekivano dobro polazio za rukom, nastojao je Tilly, da ga podupre vlastitim napadajem na lijevo (sasko) krilo, jer je dobro znao, da su saske čete slabije i manje otporne od švedskih. Uspjeh tih operacija za Liginu vojsku bio je nedvojben: desno švedsko krilo Pappenheim je teško ugrozio, tako da je samo laka pokretljivost švedskih

[8]) Schiller 300.

bojnica spasila čitav položaj, a na lijevom krilu izgubili su Sasi, budući da su još nastupali, gotovo cijelo svoje topništvo. Saveznička vojska nalazila se dakle u 3 sata poslije podne u dosta teškom položaju, pa je Tilly taj čas htio iskoristiti, da započne svojim velikim udarcem (prodorom prema španjolskom načinu), koji bi imao odlučiti o sudbini cijele bitke.

Čim se na saskoj strani opazilo, da Tilly namjerava započeti s odlučnim udarcem, nastojala je saska konjica, da se baci ususret toj glavnoj snazi ligaške vojske. U tom svom pokušaju ona je samo djelomično uspjela, jer su joj se nasuprot nalazile znatno jače snage. Dok su se sa saske strane još borili kirasiri kneza altenburškog i pukovnija Bindauff, mogla se još donekle zadržati Tillyjeva glavnina, ali kad su te čete popustile, morali su se i ostali saski konjanici dati u bijeg. Posljedica toga bilo je izvanredno teško stanje saske pješadije, na koju je u isto vrijeme naišla Tillyjeva glavnina kao i Ligini konjanici, koji su progonili sasku konjicu.

Ovoj carskoj konjici, koja je progonila razbijene Sase, pridružili su se sada i H r v a t i sa svojim vođama Palantom i Saradetzkym. Položaj tih hrvatskih četa bio je vrlo povoljan, jer im se nisu više mogli suprotstaviti neprijateljski konjanici, pa su mirno mogli udariti na saske pješake. Prvi cilj njihova napadaja bila je saska pukovnija »Starschedel zu Fusz«. Saski mušketiri bili su uvjereni, da Hrvatima tane ne može naškoditi, a mnogi od njiih bili su već svoje puške ispraznili, tako da im nije preostalo vremena, da ih opet napune. Na taj način moglo se dogoditi, da su Hrvati zarobili čak zastavu pukovnije »Starschedel«, ma da ju je zastavnik Sittich von Günterodt velikom hrabrošću branio.[9]) Svi viši zapovjednici ove pukovnije uzalud su žrtvovali svoj život; vojnici nisu se više mogli zadržati, te su se dali u divlji bijeg. Dio Hrvata jurnuo je za njima, a drugi su se bacili odmah na slijedeću sasku pukovniju »Klintzig zu Fusz«, koja je također ametom razbijena.

Imademo mnogo suvremenih izvještaja i izjava očevidaca tog podviga hrvatskih četa, pa treba nešto od toga i ovdje navesti. Tako na pr. mušketir Melchior Fröhner priča slijedeće: »Dasz der fähndrich sein fändell hette in einer Handt gehal-

[9]) Rudert 63.

ten, Ach und Weh geschrien. Ob er geschossen gewesen oder nicht köntte er nicht wissen, die Officierer hatten sie vormanet, sie sollten Standt haltten, wehren aber selbst ausgerissen, ein Krawadt hatte das Fändell bekommen, dasselbe abgerissen vnd vmb den leib gewunden.« (XXIV) O samom ishodu ovog sukoba priča na jednak način vojnik Andreas Purckhardt iz Klintzigove pukovnije, koji je izbjegao smrti samo na taj način, što se učinio mrtvim: »Fendrich sey geschossen worden, welches er selber gesehen, er der Soldadt, habe eine Stunde vnder dem toden gelegen, als dann Er sich augerichtet vnd gesehen, das seine Officirer wegk gewesen, als dann er sich aufgemachet vnd davon, hernach mals sich im Höltzell begeben, welches ohne Gefahr vmb 4 Uhr nachmittage gewesen.«[10]) (XXV)

Sve do tog časa hrvatski napadaj je trajao po prilici 40 minuta, ali već tada su ostale saske čete počele uzmicati, a cjelokupna saska pješadija postala je nesigurna. Pojedini odjeli nagnuli su u bijeg, zadržavajući kod toga ipak kakav takav poredak (»mit fliegenden Fahnen vnd laufenden Troupen, vielleicht mit guttem contento«). (XXVI) Hrvati su dakako iskoristili taj bijeg, pa su Sase nemilo progonili, te kod toga zarobili 4 zastave i dva topa. Sasi su se povukli do Eilenburga, iza Leipziga, gdje su se u razmjerno kratko vrijeme opet mogli srediti.

Saski knez izbornik Johann Georg uvidio je odmah, da ovo povlačenje njegovih četa sliči potpunom rasulu, pa je s nekoliko viših oficira htio zaustaviti bujicu, koja se valjala prema Eilenburgu, ali nije u tome uspio, nego je štoviše i sam morao slijediti svoju vojsku. Na taj način je opći položaj poslije 3 sata popodne izgledao vrlo povoljan za Tillyja, ali je ipak bitka kasnije ispala drugačije. Prodor na strani saske pješadije uspio je potpuno, tako da je već komora bila ugrožena, a isto tako uspio je Tillyjev manevar zaokruživanja. Na lijevom krilu Ligina vojska, takoreći, nije više ni imala protivnika, pa se stoga nalazila na istoj visini kao glavnina Gustava Adolfa. Tillyjeva namjera bila je tada, da Švede udari s boka, pa da onda postepeno napreduje prema desnom (švedskom) krilu, ali tu je učinio sudbonosnu pogrješku, što nije računao s pokretljivošću švedskih četa. Gustav Adolf počeo je naime već sada prebacivati konjicu sa svojeg desnog krila na lijevo, a usto mu je uspjelo, da potpuno rasprši Fürstenbergovo odjeljenje carske vojske, koje ga je nastojalo potpuno zaokružiti (vidi priloženu kartu).

Tilly je strahovitom paljbom dočekao prve švedske čete, koje su mu se približavale. U tim okršajima pao je švedski pukovnik Teufel, a pukovnik Courville bio je zarobljen. Tillyjeve »španjolske bojne skupine« mogle su se doduše održati, ali Tillyju nije išlo u račun, da se njegova navala zaustavi i da se zamijeni obranom. Oko 5 sati položaj se promijenio sasvim u korist Šveda: umjesto da je Tillyju uspjelo njegovo bočno napredovanje, sada su Švedi svojim svježim snagama izveli bočni napadaj na Tillyjeve »španjolske skupine«. Ovu operaciju je Gustav Adolf vrlo spretno izveo, jer je kod svog napredovanja obišao Tillyjevu glavninu, te došao po prilici na ono isto mjesto, gdje je Tilly stajao na početku boja. Nakon toga Švedi su napredovali isto onako, kao Tilly protiv Sasa, te su Liginoj vojsci došli za leđa.[11])

Poslije 5 sati bojna se sreća sasvim izmijenila. Švedi su napali Tillyjevo lijevo krilo, koje je već bilo izmoreno i oslabljeno poradi borba sa Sasima, pa su tako uništene tri carske pukovnije: Coronino, Don Balthasar-Lichtenstein i Tilly-Leibregiment. Kod te prilike stradao je i Tillyjev štab, na koji se bacila švedska pukovnija Rheingraf zu Ross. Sam Tilly je time došao u najveću opasnost, jer ga je neki švedski kapetan progonio, bijući ga drškom svoje pištolje. Tek ličnoj požrtvovnosti Tillyjeve pratnje uspjelo je spasiti vojvodu od očite smrti time, što je ubila spomenutog švedskog kapetana. Za Tillyja i njegovu pratnju nije ni poslije toga nestala svaka opasnost, jer se trebalo probiti kroz obruč neprijateljske vojske. Podivljalim konjima već se davno nije više dalo upravljati, pa su tako jahači u divljem trku prešli preko ostalog dijela bojnog polja, kad su tek opazili, da ih konji nose prema Dübenu, gdje se opravdano mogla očekivati neprijateljska posada. Dok su još razmišljali o tome, stvorila se najednom pred

[10]) Glaubwürdiger Bericht und Erzählung, was etwa vorm Jahr d. 7 Sept. bey Leipzig geschehenen Hauptschlacht sonderliches vorgefallen. Slika i letak u Gradskom muzeju u Leipzigu.

[11]) Rudert 68—70.

njima konjanička pukovnija, koje se znaci raspoznavanja nisu mogli prepoznati. Tek u posljednji čas, kad je već cijeli stožer mislio, da je zarobljen, začuo se sa strane konjaničke pukovnije spasonosni povik »Jesus Maria«, — i Tilly je bio spašen. Ispostavilo se, da je to bila pukovnija »Kronberg zu Rosz«, koja se u boju izgubila i tražila priključak glavnini.[12])

Ma da je Tillyjeva vojska na taj način bila pobijeđena, ipak nije toliko nastradala, koliko bi se u prvi čas moglo misliti. To se osobito tiče one skupine, koja je ostala stajati na onom mjestu, gdje su se prije bitke nalazili Sasi, t. j. skupine Wangler. Budući da ovaj dio vojske nije više vidio neprijatelja pred sobom, ostao je mirno do noći na svom mjestu, a onda je slijedio Tillyjev stožer u pravcu prema Leipzigu. Kod ove skupine nalazili su se i Hrvati, koji su sudjelovali u progonu saske konjice i pješadije. Isto tako je i Pappenheim učinio sve, što je bilo do njega, da spasi, što se još spasiti dalo. Uspjelo mu je spasiti i odnijeti čitavu blagajnu i arkiv u Leipzig, pa se prema tome može vidjeti, da su i Švedi bili na kraju svojih sila. Svi se izvještaji slažu u tome, da je konac bitke bio oko 7 sati navečer, pa je Pappenheim cijelu svoju akciju morao provesti noću ili drugog dana ujutro. U svemu je Tilly u bitci kod Breitenfelda-Podelwitza izgubio (što palih a što ranjenih vojnika) oko 22.000[13]), pa je prema Rudertovu računu njegova udarna sila mogla iznositi samo slijedeće efektive:

Pukovnija »Kronberg zu Rosz« . . .	600	konjanika
Pappenheimova konjica	1.000	„
Ostala pješadija	5.000	
Ukupno	6.600	vojnika

Oko 5.400 vojnika mora da se raspršilo ili je otišlo u razbojnike. Tilly je izgubio mnogo zastava i korneta, ali su zato Hrvati u sastavu njegovih četa osvojili mnogo saskih zastava,

[12]) Prema ovom opisu breitenfeldske bitke, koji odgovara najnovijim istraživanjima, sasvim je krivo mišljenje Schillerovo (Geschichte des dreissigjährigen Krieges, str. 301): Kaum sah man diese in Unordnung geraten, so stürzten die Kroaten zur Plünderung.

[13]) Rudert, 78.

tako da je broj zaplijenjenih neprijateljskih zastava iznosio 23. Ligaška vojska povukla se prema Aschersleben u, a Gustav Adolf zaposjeo je sve one položaje, koje je Tilly ujutro istog dana zauzimao. U Leipzigu je stanje bilo očajno, jer se tamo nalazilo oko 5000 ranjenika ligaške vojske, koji su ležali kojekuda po ulicama, a najviše u presvođenim trijemovima gradske vijećnice.

Knez izbornik Johann Georg od Saske sjedinio se poslije bitke sa Švedima, pa je napustio svoje privremeno boravište kod Eilenburga. Gustav Adolf mu nije zamjerio njegovo prilično slabo držanje za vrijeme bitke kod Podelwitza ponajviše zbog toga, što je knez izbornik bio onaj, koji je savjetovao, da se primi bitka s Tillyjem. Johannu Georgu bilo je sada prije svega stalo do toga, da se kazni grad Leipzig zbog brze i nepotrebne predaje neprijatelju. Već 9. rujna, dakle dva dana nakon bitke, stigli su Sasi pred Leipzig i zatražili od ligaškog zapovjednika pukovnika Wanglera, da napusti grad. Slijedećeg dana zaposjeo je knez altenburški gradsku tvrđavu u Leipzigu, pa je započelo čišćenje grada od ostataka ligaša, kao i od njihovih ranjenika. Mnogi od njih primili su ponudu da stupe u sasku vojsku, jer su se tako spasili daljih neprilika.

Švedi su 9. rujna zauzeli grad Merseburg, a 11. Halle s utvrdom Moritzburg. U Merseburgu se sve do tog časa nalazio grof Holck sa svojim konjanicima, pa ima dosta razloga vjerovanju, da je među njima bilo i Hrvata. Tilly se u Tiringiji složio sa svojim pomoćnim četama (koje je već očekivao za vrijeme same bitke), t. j. odjeljenjima Fugger i Altringer, pa je s njima njegova vojska opet porasla na 18.600 vojnika.[14]) Sva ta »armada« nalazila se u dosta lošem stanju, o čemu govore mnogi suvremenici. Vojnici su bili slabo opremljeni i hranjeni, a k tome još vrlo nezadovoljni. Tillyjev poraz bio je dakako od protestanata mnogostruko iskorišten s namjerom, da se podigne moral savezničke vojske. U tu svrhu ispjevano je mnogo pjesama rugalica Tillyju i njegovim vojnicima. U jednoj takovoj pjesmici spominju se i Hrvati:[15])

[14]) Rudert 79.

[15]) Rudert 80.

»Fleuch Tylle fleuch, (Du hast deine Crabaten verlohren)
Den Schelmen ist recht der Barth geschoren (Fleuch Tille
fleuch« (XXVII)

Kod toga treba pripaziti, da »Tille« znači zapravo igru riječima, radi svoje sličnosti s imenom Till Eulenspiegel.[16])

Budući da se Tilly s ostatcima svoje vojske povlačio prema Braunschweigu, nastalo je za Švede i Sase sada pitanje, kojim pravcem će nastupati dalje u pravcu juga, jer se zasada nisu više trebali bojati protivnika. Gustav Adolf je mogao preko Češke izravno napasti Austriju i Beč, ali je s druge strane Liga bila najjača u franačkim i falačkim krajevima, pa se trebalo bojati, da Tilly previše ne ojača, ako bi mu uspjelo da se složi sa španjolskim četama, koje su se nalazile na Rajni. Osim toga smatrao je švedski kralj, da bi njegovo oružano prisutstvo u južnoj Njemačkoj privuklo više njemačkih knezova na njegovu stranu, osobito u času, kad su bili gotovo svi sakupljeni na državnom saboru u Frankfurtu.

Radi svih tih razloga odluči Gustav Adolf, da sa svojom vojskom slijedi Tillyja, a Sasima da prepusti nezaštićenu Češku i Moravsku. Cilj toga njegova pohoda bio je, da napadne samog vođu Lige, bavarskog kralja Maksimilijana, a usput da obračuna s biskupom izbornikom od Mainza, te da upokori svoje protivnike biskupe od Würzburga i Bamberga. Usto mu se pružala prilika da dovede u svoju vlast opatije u Fuldi i Paderbornu, sve istaknute saveznike i članove Lige. Prvi grad, koji je švedski kralj na tom svom pohodu osvojio, bio je Erfurt, koji mu je protestantsko građanstvo bez krvi predalo. Ovdje su Švedi počeli kupiti pomoćnu vojsku, koja bi im kod svih daljnjih akcija zaštićivala leđa. Zapovjedništvo nad tom pomoćnom vojskom povjerio je Gustav Adolf svom savezniku knezu Wilhelmu od Weimara. Zatim je podijelio svoju vojsku u dvije kolone, koje su preko Gothe i Arnstadta prešle Tirinšku šumu i došle na granicu Franačke. Würzburški biskup, nepomirljivi protivnik protestanata, bio je sada prvi na udaru. Švedi su bez većeg otpora mogli postepeno osvojiti čitav teritorij würzburške biskupije, ma da je

[16]) Njemačko lakrdijaško lice s filozofskom primjesom, slično našem grabancijašu.

biskupu u pomoć došao knez od Lotaringije. Svi zajedno bili su potučeni, i Gustav Adolf se spremao da udari na susjednu biskupiju Bamberg.

Dok je Švedima ovako svaki pothvat polazio za rukom, nalazio se Tilly u svom logoru kraj Fulde, pošto se sjedinio sa svim svojim pomoćnim četama, a osim toga i s drugim pojačanjima. Budući da se ovako osjećao dosta jakim, nije ništa željnije očekivao, nego da se ponovno mjeri sa Švedima, pa da tako osveti svoj poraz kod Podelwitza. Ipak Tillyju nije tada bilo suđeno da svoj naum ispuni, jer Maksimilijan Bavarski, kao vođa Lige, nije htio izgubiti još i tu vojsku, pa je Tillyju naložio, da mirno čeka, kako će se stvari razvijati. S Tillyjem je bio u zimskom logoru također Isolano sa svojim Hrvatima, pa i Hrvati grofa Holcka i ostala hrvatska odjeljenja. Tek kad su molbe biskupa würzburškog postale sve prešnije, dozvolila je Liga Tillyju da krene u pomoć gradu Würzburgu, ali kad je tamo stigao, već su grad bili osvojili Švedi. Hrvatske čete, koje su kao najbrže bile uvijek u predstraži, jamačno su prve došle do Würzburga.

Kad je ligaška vojska vidjela, da se ovdje ne da mnogo spasiti, krenula je prema Falačkoj, da tamo zaustavi napredovanje Šveda, a time se ujedno uklonila odlučnoj bitci, kako je to Maksimilijan želio. Na taj način mogao je Gustav Adolf nastaviti svoje osnove protiv Bamberga. Ovako je doskora cijela Franačka bila u švedskim rukama, pa je grofu Hornu bilo povjereno konačno uređenje te nove pokrajine, a glavna švedska vojska krenula je prema Majni, gdje je njen pogled osobito privlačio bogat trgovački grad Frankfurt. I ovo sjedište carskog sabora predalo se vrlo brzo Švedima, tako da je njima sada bio otvoren put prema Mainzu i Rajni. Ti švedski uspjesi imali su za posljedicu, da je njihov ugled u čitavoj Njemačkoj silno porastao, tako da je i sjever Njemačke, kao na pr. Wismar i Lübeck, pa Hamburg i t. d., bio potpuno očišćen od ligaških posada, a grof Georg Hessen-Darmstadtski i drugi vladari u predjelima Wetteraua i Westerwalda morali su se u najmanju ruku pokazati neutralnima, ako nisu htjeli da izazovu švedsku osvetu.

Daljnji uspjeh Šveda bilo je zauzeće Mainza, koji je vrlo hrabro branila španjolska posada, a to je opet pospješilo šved-

sko napredovanje niz obje strane Rajne. Koliko su Švеđani imali sreće, toliko je Španjolce pratila nesreća, pa su redom gubili važna uporišta poradi izdajstva ili nesposobnosti gradskih zapovjednika (Speyer, Mannheim, Landau i t. d.). Budući da je uto već nastupila oštra zima, zadovoljili su se Švedi svojim uspjesima, pa su izabrali za svoj logor kraj oko Mainza, a Gustav Adolf počeo se baviti svojim državnim poslovima.

Čim je u proljeće zavladalo ljepše vrijeme, prepustio je Gustav Adolf upravu svog osvojenog područja na Rajni kancelaru Axelu Oxenstierni, a sam je sa svojom vojskom krenuo opet prema Franačkoj. Razlog toj njegovoj diverziji bili su događaji oko Bamberga. Tamo je već krajem zime prispio Tilly sa svojom vojskom, jer je primio zapovijed, da pošto poto uspostavi opet vlast bamberškog biskupa. Grof Horn sa svojim švedskim četama krivo je računao, da će se moći suprotstaviti Tillyjevim nadmoćnim silama, pa je uzmicao sve dok nije morao napustiti sam Bamberg. Stoga je Gustav Adolf odlučio, da će mu doći u pomoć, pa je u Aschaffenburgu održao smotru nad svojom vojskom, koja je tada bila pojačana odjeljenjima Hornovim, Bannerovim i tirinškom vojskom Wilhelma Weimarskog, te je brojila oko 40.000 momaka.

Pred ovako nadmoćnim neprijateljem povukao se Tilly prema Dunavu, a Švedi su mogli u triumfu ući u velik i bogat grad Nürnberg, koji je već odavna s njima potajno simpatizirao. Time je Gustavu Adolfu daljnje napredovanje bilo silno olakšano, pa se doskora sa svojom vojskom nalazio nadomak bavarske pogranične utvrde Donauwörth, koju je stao opsjedati. Tada je tek Maksimilijan Bavarski uvidio, da mora nešto učiniti, pa je Tillyju zapovjedio, da se suprotstavi švedskom nadiranju. Zauzeće Donauwörtha nije se doduše više dalo spriječiti, te je sada samo malena rječica Lech dijelila Švede od Bavarske, ali Tilly je na suprotnoj obali Lecha poduzeo sve da Švedima taj prijelaz ne dozvoli. To se događalo koncem ožujka, kada Lech obično jako nabuja i postane vrlo opasan, pa je Gustav Adolf s pravom krzmao da napadne Tillyjeve utvrde. Svejedno se na nagovor svojih vojskovođa, osobito Horna, dao na to, da svoje topove smjesti na zgodne uzvisine, s kojih je mogao Tillyju mnogo škoditi, a onda je dao zapaliti mnogo suhog granja, i zaklonjen tim dimom pokušavao

je sagraditi privremeni most preko Lecha, koji bi mu dozvolio prijelaz. Razvio se najprije topnički dvoboj, u kojem je sudjelovao za ono vrijeme vrlo znatan broj topova. Ligaška vojska nastojala je svim silama spriječiti gradnju tog mosta, ali je vatra švedskih baterija uspjela da ih zadrži u nekoj udaljenosti, i most je takoreći pred njihovim očima dovršen. Sam Tilly je s velikom hrabrošću bodrio svoje čete, ali ga je blizu obale najednom pogodila topovska kugla iz t. zv. falkoneta, te ga smrtno ozlijedila. Na sličan način stradao je i njegov general Altringer. Nije nam poznato, da li je u tim borbama sudjelovalo i nešto Hrvata, ali je vjerojatno, da je njihova uloga bila dosta ograničena.

Maksimilijan Bavarski bio je očito zabrinut zbog velike udarne snage švedske vojske, pa je na savjet bolesnog Tillyja bez borbe napustio svoj vrlo dobro utvrđeni logor i povukao se prema Ingolstadtu. Švedima se drugi dan, kad su opazili odlazak carsko-bavarske vojske, učinilo vrlo čudnovato, što Bavarci nisu branili tako dobro utvrđene položaje, ali su iskoristili priliku i doskora po prvi put u povijesti ovoga rata zaposjela je Bavarsku neprijateljska vojska. Kad su Švedi dospjeli do Ingolstadta, umro je u samoj tvrđavi stari Tilly, koji je svojom osobnošću predstavljao snažnu ličnost u prvoj polovici tridesetgodišnjeg rata.

Gustavu Adolfu bio je sada otvoren put prema Münchenu, jedino ga je smetala tvrđava Ingolstadt, ali pred njenim bedemima morao je spoznati, da mu se tu pružao otpor, koji od bitke kod Breitenfelda-Podelwitza nije više doživio. Skretanje bavarske vojske s onog pravca, koji su Švеđani očekivali, a usto i jaka obrana Ingolstadta, prisilili su švedskog kralja, da se odrekao opsade i krenuo prema unutrašnjosti Bavarske. München je ostao bez ikakve obrane, pa su ga Švеđani bez muke zauzeli, ali su grad našli prilično prazan, jer su svi stanovnici pobjegli. Knez izbornik bavarski, Maksimilijan, sklonio se u to vrijeme u grad Regensburg i tamo je željno očekivao pomoć sa carske strane, jer je znao, da se već vode ponovni pregovori za uspostavu Wallensteinovu, kojemu bi odsad bilo povjereno vrhovno zapovjedništvo nad carskim četama u Češkoj te nad svim onim vojnicima, koje će on sam novačiti.

Ratovanje Gustava Adolfa po Njemačkoj može se prema svemu tome nazvati toliko sretnim, da gotovo nije bilo te sile, koja bi mu se s uspjehom mogla suprotstaviti, pa se on tada ozbiljno spremao da napadne cara u njegovoj prijestolnici, Beču. No sreća u vojnom umijeću, koja ga je tako izdašno pratila, nije se priklonila njegovu savezniku Johannu Georgu, knezu izborniku Saskom. Ovome knezu prepustio je Gustav Adolf iza bitke kod Podelwitza da osvoji Češku, dok je sam za svoj cilj izabrao ligaške zemlje. Na sjeveru se u to vrijeme bitka vodila u pokrajini Lausitz (Lužici), koju je napao carski general Tiefenbach s po prilici 15.000 momaka, među njima, kažu, nekoliko stotina Hrvata.[17]) Carevci su oplijenili Bautzen, Görlitz, a H r v a t i su se u predstraži približili čak Dresdenu, gdje su ih tek gradski topovi rastjerali. Dakako, da se iz suvremenih izvještaja opet može zaključiti, da su carske čete i Hrvati strahovito opustošili ove krajeve. Napredovanje Tiefenbachovih četa zaustavljeno je ipak iznenada carskom naredbom, koja je izričito tražila, da se saski posjedi sačuvaju od rata. To se dogodilo zbog toga, što je car u to vrijeme ponovio pregovore s knezom izbornikom saskim, ne bi li ga ipak predobio na svoju stranu i time švedskog kralja lišio važnog saveznika. Međutim, te carske odredbe imale su samo tu posljedicu, da je saska vojska, koja se spremala na Lausitz[18]), sada postala slobodna, pa je provalila u Češku.

U ovom kraljevstvu, gdje je još bila živa uspomena na samosvojnost prije bitke na Bijeloj gori, vladala je velika nesloga između katolika i protestanata, te je to bio među ostalim jedan od razloga, koji su omogućili saskoj vojsci brzo napredovanje. Prag sam nije bio nikako pripravan za obranu, a na bečkome dvoru su se prekasno odlučili da dozovu u pomoć generala Tiefenbacha s njegovom vojskom. Stoga su Sasi bez ikakve muke 5. studenoga 1631. zauzeli Prag, u koji je unišao

[17]) Böttiger: Geschichte der Sachsen. Gotha 1870. T. II 158. — THEATR. EUROP. II. 466 (cit. po Kukuljeviću str. 18).

[18]) Kukuljević citira Boguslawskog: Rys dziejów serbo-lužyckih. Petersburg 1861. str. 228. »Tutaj (u Lužici) spotykali sie Szwedci, Niemci, Wegrzy i K r o a c i, wszyscy zarówno przykladajac sie do zniscenia kraju«.

i knez izbornik Johann Georg, koji je protestante uzeo pod svoju zaštitu i povratio im djelomično njihove posjede.

Tek sada približavala se pomoć katolicima s carske strane, i to vojska Tiefenbachova iz Šleske, kojoj se je pridružilo nekoliko Tillyjevih pukovnija iz gornje Falačke. Sasima je doduše uspjelo da pred Pragom zadrže glavnu silu carevaca, ali ipak nisu mogli spriječiti, da u nekim manjim borbama ne izvuku kraći kraj, pa su tako već po Schillerovu svjedočanstvu H r v a t i došli sve do predgrađa Praga. Čini se, da su to bile čete carskog generala Gallasa, koji je s 10.000 vojnika došao, da brani Češku, a u njegovoj vojsci je, kažu, bilo i dosta Hrvata.[19]) O pojedinačnim borbama Hrvata u to vrijeme, koje Schiller zove »Kroatengefechte«, imademo neka svjedočanstva iz THEATRUM-a EUROPAEUM-a, koja se nalaze i kod Kukuljevića.[20]) Tako su Hrvati prije Božića 1631., iznenada napadnuti od Sasa, izgubili jednog kapetana, kojeg su Sasi zarobili, i imali nekoliko mrtvih, a zatim su opet kod Praga razbili jedno sasko odjeljenje. Na putu u Plzenj napali su Hrvate češki seljaci kod jednog prijelaza preko Moldave, te im tom prilikom razbili brod, kojim su se htjeli prevesti na drugu stranu. Osim toga Hrvati su popalili mjesto Veravu.

Makar je sada gotovo cijelo češko kraljevstvo bilo za cara izgubljeno, ipak Gustav Adolf nije bio zadovoljan držanjem Sasa, koji nisu iskoristili svoju prednost tako, da nastoje probiti se do švedske vojske u Bavarskoj, nego su trošili svoje sile u beznačajnim borbama. U svim zemljama, koje su sačinjavale njemačko carstvo, opažao se jak pokret, koji je išao u korist protestanata, a posljedice dugogodišnjeg ratovanja postale su za cara sve neugodnije. Vanjskopolitički položaj mogao se također označiti nepovoljnim, jer je Španjolska, carska saveznica, imala pune ruke posla, da skrši holandijski ustanak, a s istoka je opet navaljivao na carske zemlje sedmogradski knez Juraj Rákoczy, nasljednik Gabora Bethlena, dok se i sama Turska držala neprijateljski. Osim toga je još došlo do seljačkog ustanka Ob der Ems, koji su pomogli ugušiti Hrvati (v. str. 25.), tako da car Ferdinand II. zaista u ono vrijeme nije znao, otkuda će smoći sile, koje će ga izbaviti iz tog položaja.

[19]) Kukuljević 19.

Bilo je mnogo razloga, koji su upućivali na to, da se glavno zapovjedništvo nad vojskom prepusti Ferdinandovu sinu Ferdinandu III., ali je s druge strane bilo dosta opasno Gustavu Adolfu, najslavnijem vojskovođi svog vremena, suprotstaviti početnika. Otkada je Wallenstein odstupio sa zapovjedništva, a Tilly pao, nije se mogao naći nijedan carski general, koji bi uživao potpuno povjerenje vojske. Stoga se u carskom taboru ozbiljno počelo pomišljati na to, da se Wallenstein opet zamoli, ne bi li se htio primiti tog zapovjedništva. Međutim, pregovori s njime tekli su vrlo sporo, jer Wallenstein je sada znao, da ga trebaju, pa je htio sve ili ništa, t. j. da kao glavni zapovjednik carske vojske imade gotovo neograničenu vlast. Budući da je bečki dvor bio prisiljen, da Wallensteinu prizna sve potrebne koncesije, uvidio je i ovaj, da mu je zgodnije novačiti svoje vojnike pod carskim autoritetom, ali je ipak kod toga vodio svoju posebnu politiku, koja se sastojala u tome, da sklopi što povoljniji savez sa Sasima, s pomoću kojega je smatrao, da će postati jednako strašan Švedima kao i caru. Bečki dvor je u tim pregovorima nastojao da prijestolonasljedniku Ferdinandu III., tada već ugarskom kralju, pribavi mogućnost, da pod Wallensteinovim vodstvom nauči ratni zanat, ali Wallenstein ne htjede o tome ni čuti, jer je smatrao, da će to biti kao neki nadzor nad njime. Konačno su se sporazumjeli u tome, da Wallenstein obrazuje svoju vojsku, te da s njome tri mjeseca privremeno zapovijeda, a onda, da će se već naći kakvo rješenje. Wallenstein je naime bio tvrdo uvjeren, da će njegova vojska ovisiti samo o njegovu imenu, pa da će prema tome sasvim sigurno zadržati glavno zapovjedništvo, dok se car sada na svaki način htio riješiti Ligina tutorstva.

Wallensteinu je u roku od tri mjeseca zaista uspjelo nešto, što je cijela tadanja Europa smatrala isključenim. Svi oni stari ratnici, koji su već jednom pod njime vojevali, htjeli su opet pokušati ratnu sreću, a on sam nije žalio ni truda ni svojih vlastitih sredstava, da ih sve što bolje opremi. Govori se, da je Wallenstein ovom prilikom novačio vojnike od Stettina do Odesse, tako da su mu došli Poljaci, Valoni, Kozaci, Nijemci, Madžari, Rumunji, te razni drugi narodi u tolikom broju, da je njegova vojska u Moravskoj brojila oko 50.000[21]) vojnika.

[20]) Kukuljević 19.

Isolano je tom prilikom po svjedočanstvu Keymovu[22]) doveo još 6.000 Hrvata, s kojima se pridružio svom starom ratnom drugu. Po Kukuljeviću je u svibnju 1632. po hrvatskoj krajini novačio vojnike za Wallensteina pukovnik Daniel Beigott i bojnik Gašpar Starešinić.[23])

Kada je Wallensteinu na taj način uspjelo da u nevjerojatno kratkom vremenu sakupi toliko znatnu silu, stavio je sada on sa svoje strane zahtjeve, koji su se odnosili na njegovu funkciju kao glavnog zapovjednika. Ti zahtjevi bili su za cara gotovo neprihvatljivi, ali on je bio prisiljen, da ih ipak primi. Wallenstein je zahtijevao potpunu i neograničenu vlast unutar svoje vojske, a kralju i prijestolonasljedniku nije bilo dozvoljeno, da se kod nje pokažu, ni da kod nje poduzmu bilo kakav čin, koji bi proizlazio iz njihova autoriteta. To je drugim riječima značilo, da se car lišava svojih suverenih prava kod svoje vlastite vojske.

Kolikogod su bile ogromne koncesije, koje je bečki dvor morao učiniti Wallensteinu, toliko se to s obzirom na težinu položaja smatralo opravdanim, te su se u Wallensteina stale polagati najveće nade. Međutim, bečki dvor se prevario, ukoliko je očekivao od Wallensteina brzu akciju. Pustivši Gustava Adolfa kao glavnog neprijatelja po strani, zadovoljio se Wallenstein raščinjavanjem prilika u samoj Češkoj i u susjednoj Saskoj. Treba uzeti u obzir, da se to događalo upravo u vrijeme, kad je poslije bitke na Lechu cijela Bavarska bez zaštite predstavljala slobodni put švedskim četama u srce Reicha — Beč, pa je car Ferdinand na molbe Maksimilijana Bavarskoga neprestano slao glasnike Wallensteinu, da pomogne Bavarskoj, ali uzalud. Wallenstein je naprotiv 5. svibnja 1632. zauzeo Prag, a zatim je tjerao Sase pred sobom, dok je njegova predstraža pod grofom Holkom s Isolanovim Hrvatima prodrla u Sasku i osvojila Zwickau i Freiberg, a Hrvati, čini se, prodrli sve do Dresdena.

Tada je ipak već došlo skrajnje vrijeme, da Wallenstein krene prema Bavarskoj, gdje je knez izbornik Maksimilijan sa svojom vojskom u najvećoj neprilici zbog švedske premoći stajao kod Regensburga. Sjedinjenje dviju jakih vojska, kao

[21]) Prema tome je krivo, što kaže Kukuljević (str. 21), da je Wallensteinova vojska brojila oko 100.000 momaka.

[22]) Keym II, 47.

[23]) Croatica a. 1632 N. 2, p. 31 u Bečkom ratnom arhivu.

što je bila bavarska i Wallensteinova, imalo je prema mišljenju tadanjih vojničkih krugova odlučili cijelim ratom. Gustav Adolf našao se zatečen pred tolikom silom, jer je sam bio preslab, da se suprotstavi makar i samoj Wallensteinovoj vojsci, ali čini se, da ništa nije učinio, kako bi njihovo sjedinjenje spriječio. Prekasno se sjetio, da bi trebalo Maksimilijanu presjeći put; dok se on još na to spremao, već su se obje katoličke vojske kod Egera sjedinile.

Sjedinjene carsko-bavarske snage sačinjavale su sada silu od jedno 60.000 momaka, pred kojom se švedski kralj nije smio ni pokazati. Stoga su se Švedi povukli u unutrašnjost Franačke i čekali, što će neprijatelj poduzeti. Za Švede nastala je neprilika i u tome, što su se njihove posade nalazile razasute po mnogim mjestima Njemačke, pa ih je sada valjalo brzo skupiti, a s druge strane nisu se ni njihovi saveznici Sasi smjeli ostaviti bez ikakve pomoći. Gustav Adolf nije prema tome bio spreman, kad se približila carsko-bavarska vojska, pa se zatvorio u svoj utvrđeni tabor pred Nürnbergom. Wallenstein se polako približavao tom gradu, te nije smatrao za sebe povoljnim, da napadne švedski utvrđeni logor, nego se također utaborio pored rijeke Regnitz. Tako su dva najslavnija vojskovođe onoga vremena sada jedan drugog promatrali iz svojih tvrđava, a da do otvorene bitke uopće nije ni došlo. Svaki od protivnika nastojao je da drugome onemogući dovoz hrane, i u tom čarkanju prolazili su dani. Kukuljević kaže suglasno s Droysenom, da je kod Neumarkta (gdje je uostalom Wallenstein prije svog dolaska pred Nürnberg priredio veliki mimohod svoje vojske) stajalo nekoliko eskadrona hrvatskih vojnika, koje su se poslije radi švedskog pritiska morale povući. Međusobno napadanje transporta između obje vojske poprimilo je katkad značaj pravog boja. Tako su na pr. Švedani zaplijenili takav transport za carske čete u Freistadtu, a Wallenstein je opet htio da taj transport
načina ni mogućnosti, da se u velikim količinama pribavi.
eskadrona draguna i 500 mušketira, ali su i Švedi poslali velika pojačanja, pa su carevce suzbili.[24]) Budući da se glavna zadaća Hrvata sastojala baš u tome, da za svoju vojsku priskrbe što više hrane, to nije čudo, što su tada bili na dnevnom redu njihovi veći ili manji okršaji sa Švedima ili građa-

[24]) Droysen: Gustav Adolf II 605.

nima neprijateljskih gradova.[25]) Po cijelom kraju stala se sada širiti glad, jer su obje vojske, u jakosti od otprilike 120.000 vojnika, trošile strahovito mnogo živeža, a nije bilo načina ni mogućnosti, da se u velikim količinama pribavi.

Da bi se toj nevolji konačno učinio kraj, izašao je Gustav Adolf iz svog utvrđenog logora poslije 45 dana, otkako su obje neprijateljske vojske stajale sučelice. Zaštitu svog logora prepustio je švedski kralj oboružanim građanima Nürnberga, a sam je svom silom napao Wallensteinov logor, ali kod toga nije mogao postići nikakav značajniji uspjeh. Kukuljević na osnovi prikaza Sporšilovog[26]) tvrdi, da je u toj bitci »razbijeno švedskoga kralja gospodstvo nad Njemačkom«, ma da se to baš ne bi moglo tako jednostavno ustvrditi, a osim toga tvrdi, da je kod samog sukoba obiju vojska 10.000 Hrvata pod Isolanom stajalo kod potoka Bibera, te da Wallenstein osim još nešto Bavaraca na konjima uopće nije imao druge konjice. Svakako je po suglasnim i vjerodostojnim izvještajima sam sukob bio vrlo jak, a uloga hrvatskih konjanika velika, iako izgleda nevjerojatno, da ih je bio tako velik broj.

Još 14 dana iza tog bezuspješnog švedskog pothvata, da se napadne Wallenstein, stajale su još uvijek obje vojske jedna prema drugoj. Prvi su se odlučili Švedi, da napuste ovo besplodno iščekivanje, a za njima je odmah krenuo i Wallenstein prema sjeveru. Budući da je švedskom diverzijom kod Nürnberga južna Njemačka zasada ostala izvan opasnosti, naumio je Wallenstein Sasku odvojiti od Šveđana, pa prema tome tu zemlju odrediti svojim četama za zimsko boravište. Wallensteinova vojska je pred Nürnbergom, upravo kao i švedska, dosta stradala, pa je bilo potrebno da se popuni svježim vojnicima. Stoga je pukovnik Luka Hrastovački bio poslan također u Hrvatsku, da unovači nove vojnike. Hrvatski sabor usprotivio se tome, navodeći među razlozima kao glavne one, koji govore o turskoj opasnosti i o tome, kako već mnogi Hrvati vojuju u tuđini, pa se prema tome ne mogu slati novi vojnici.[27]) Sabor je dapače zabranio Hrastovačkom, na nastavi dalje novačenje i poslao u Beč Gavru Crnkovečkog, da caru izloži stanje, u kojem se tada nalazila Hrvatska.

[25]) Theatrum Europaeum II 575.
[26]) Sporšil: Der dreissigjährige Krieg II 86.
[27]) Acta Regni Congregationum a. 1632.

VI.

BITKA KOD LÜTZENA (1632.)

Pokreti oružanih snaga Wallensteinove i švedske vojske, koji su doveli do sukoba kod Lützena, sastojali su se uglavnom u slijedećem: Pobjedonosni pohod Gustava Adolfa na jug Njemačke bio je nenadano prekinut kod Nürnberga, jer je silan Wallensteinov logor prkosio svim navalama švedskog kralja. Silni gubitci i razne pošasti, koje su se usto u švedskoj vojsci pojavile, prisilili su njeno vodstvo, da zapovjedi uzmak prema sjeveru. Gustavu Adolfu bilo je tada mnogo stalo do toga, da svoju vojsku sjedini sa saskom vojskom kneza Johanna Georga, ali taj njegov saveznik nije više bio tako pouzdan kao pred godinu dana, pa je uz svakojake izgovore zatezao s time, da se sjedini sa švedskom vojskom.

Poslije neriješene bitke kod Nürnberga krenuli su Švedi prema Würzburgu, a Wallensteinova vojska prema Saskoj s namjerom, da Švedima presiječe put. Ovako su se već krajem ljeta u raznim predjelima Saske pojavili carski vojnici, a među njima i Hrvati grofa Holcka. U Leipzigu su se dapače bojali, da ne bi grof Holck sa svojih 7—8000 konjanika pokušao napasti njihov grad, ali do toga ipak nije došlo. Isolano s ostalim hrvatskim četama bio je uz glavninu vojske s Wallensteinom, pa se 9. listopada nalazio u Hoffu. Lake hrvatske čete, koje su bile dodijeljene i Pappenheimu, imale su nalog da prodru što dublje u neprijateljsku zemlju sa zadaćom, da se snabdiju i da smetaju neprijateljske pripreme. Dokazano je, da su Hrvati tom prilikom došli do Labe, pa da su je čak nastojali prijeći na nekoliko mjesta s namjerom, da stignu do Torgaua. O tome govori suvremeni izvještaj: »Am 25. ist das Städtlein Belgern von denen Crabaten in Brandt gestecket worden ... vnd ist fast alles wie auch Kirch vnd Schule in die

asche gelegt«.[1]) (XXVIII.) Širina rijeke i nemogućnost prijelaza prisilila je ipak Hrvate, da se odreknu tog pokušaja (»da sie des Wassers halber an Torgav nicht kommen könnten«), (XXIX.) a osim toga su tri čete teško stradale u okršaju sa saskim konjanicima na torgauskim ledinama (»in der Torgauischen Heyden«).

Wallenstein je dotle zaposjeo sam Leipzig, tako da se i Isolano morao nalaziti u okolici tog grada. Tek tada se odlučio saski knez izbornik da Švedima pomogne, jer se konačno radilo o njegovoj vlastitoj zemlji. Nekoliko saskih pukovnija primilo je prema tome nalog, da se sjedini sa Švedima, ali glavna saska vojska ostala je u okolini Torgaua. Wallenstein je dotle oprezno svoj logor smjestio izvan zidina Leipziga, dapače je opozvao sva ona odjeljenja, koja su unišla u grad, te ih je isto sjedinio s ostalim svojim četama. Čini se, da je to učinio zato, što je primio vijesti, da se Švedi kroz Tiringiju naglo približavaju Leipzigu. Da spriječi njihov spoj sa Sasima, poslao je svoje lake čete (među njima i Hrvate) Švedima ususret u Weissenfels. Ova odjeljenja zaposjela su sam grad i kneževski dvor u Weissenfelsu 30. listopada, ali se dalje nisu usudila, jer je Gustav Adolf istoga dana osvojio Naumburg na Saali. Na taj način su sada obje neprijateljske vojske stajale jedna drugoj sučelice, te se već jasno vidjelo, da do sukoba mora doći.

Čim je Wallenstein uvidio, da se odsudna bitka približava, krenuo je sa svojom glavnom vojskom također prema Weissenfelsu. Tom se prilikom moglo opažati, da je raspolagao ogromnom množinom ljudstva, pa je prolaz te vojske kroz samo mjesto trajao od 7 sati ujutro sve do mrkle noći. 2. studenog stigla je po teklićima u Leipzig zapovijed, da se gradska utvrda stavi u pripremno stanje, a osim toga, da se sruše neke kuće, koje su stajale u blizini. Po tome se može suditi, da je Wallenstein leipzišku gradsku utvrdu zamislio kao čvrstu prihvatnu točku za svoju vojsku u slučaju, da mu ne bi uspjelo pobijediti švedskog kralja. U Weissenfelsu i na gradskim utvrdama u Leipzigu radilo se prema tome dan i noć, ali Gustav Adolf u Naumburgu držao se začudo vrlo mirno, tako da je Wallenstein polako stekao uvjerenje, da ga Švedi ne će napasti. Bilo je više razloga, koji su ga potkrijepili u tom njegovu mišlje-

[1]) Rudert, 86.

nju. Tako je na pr. švedska vojska zbog svojih silnih marševa iz južne Njemačke stigla dosta iscrpljena, a osim toga je bilo već dosta kasno u godini, kad se po običaju onog vremena više nije ratovalo.

Wallenstein je prema tome mislio, da će do sukoba doći tek na proljeće, pa je 5. studenog ujutro poslao Pappenheima sa svim njegovim pješačkim i konjaničkim pukovnijama prema Halleu. Ovo je učinio s razloga, što je htio nešto odteretiti kraj oko Lützena, budući da taj kraj sam nije mogao hraniti čitavu njegovu vojsku, a osim toga mogao mu je Pappenheim dobro poslužiti kao zaštita desnog krila protiv svakog napadaja. Nije nam još danas jasno, zašto je zapravo Gustav Adolf krzmao tada napasti Wallensteina. Imao je doduše i on razloga za to: prije svega htio se je združiti sa Sasima, a inače mu je osobito ponestalo konjice. Švedi su imali jedva 8.000 konjanika, a i ti nisu bili najbolji, dok je Wallenstein njima nasuprot mogao postaviti 10.000 sve najboljih četa, a među njima osobito opasne Hrvate. Ipak je on stvorio svoju odluku onoga časa, kad je doznao, da je Pappenheim otišao iz Lützena, pa je pripremio sve potrebno, da napadne carsku vojsku.

Rano ujutro 5. studenog (drey Stunden vor Tag — dakle po prilici u 4½ ujutro) napustio je Gustav Adolf svoj logor kod Naumburga s namjerom, da potuče oslabljenog neprijatelja. Brzim hodom približavao se Weissenfelsu, gdje je glas o njegovu pokretu izazvao najveće začuđenje. Cesta od Naumburga do Weissenfelsa je duga otprilike 15 km, pa je zato švedski kralj mogao u Weissenfels stići tek poslije izlaza sunca. Wallensteinu doduše nije bilo zgodno, da se sa svojih 12.000 momaka suprotstavi gotovo dvostruko jačoj švedskoj vojsci, ali je on računao, da će se ipak nekako održati, dok mu se ne povrati Pappenheim, po koga je smjesta poslao brze glasnike. Svakako se sam Weissenfels nije dao održati, pa ga je Wallensteinova vojska napustila i zaposjela povoljne pozicije kod Lützena, gdje je u potpunom bojnom redu dočekala Švede.

Gustav Adolf nije se dugo zadržavao u Weissenfelsu, nego je nastavio svoj put prema sjeveru, te je kod mjesta Poserne dosta nesmetano mogao prijeći rječicu Rippach. Jedini sukobi, do kojih je već tada došlo, razvili su se između Wallensteinove zalaznice (Hrvata i draguna) i švedske vojske. Isolano je naime dobio nalog, da sa Hrvatima zadrži švedskog kralja na obali Rippacha, pa se tu razvio pojedinačno dosta žestok boj, u kojemu su Hrvati bili potisnuti, tako da su dapače izgubili jednu zastavu. O tome govori suvremeni izvještaj slijedeće:[2])

»Welchen aber (sc. den Friedlender) Kön. May. eilend gefolget den 5. Nov. nach 3 Stund vor Tage von Naumburg aufgebrochen und noch selben Tags nach Mittag dem Feinde sich praesentiret, ihn durch Spielung grosser und kleiner Stücke zu rucke getrieben, etlich Volk erlegt und eine Standarta, darauf die Fortuna und der Reichsadler gemahlet gewesen von Crabaten überkommen.« (XXX).

Iz ovog kratkog opisa vidi se, da su Hrvati s velikom hrabrošću nastojali sa svojim slabim snagama zadržati cijelu švedsku glavninu, ali su se morali povući, osobito kad su Švedi počeli djelovati svojim topništvom, među kojim je bilo i teških topova. Vrlo je interesantan svakako opis zaplijenjene hrvatske zastave, koji je jedini svoje vrste. Po njemu vidimo, da su se Hrvati borili pod carskim orlom, a inače su polazili za znakom Fortune. Hrvatske čete došle su na obalama Rippacha svakako u vrlo težak položaj, jer nam drugi izvještaj govori o tome, da bi sigurno bili svi uništeni, da nije pao mrak (vnd hette man noch ein paar Stunden Tag gehabt wäre der Feind meistenteils ruinirt worden). (XXXI.).

Budući da u ovo godišnje doba sunce vrlo rano zalazi, nalazilo se već poslije 4 sata cijelo bojno polje u mraku, a magla, koja se još k tome spustila, prisilila je Švede, da ovu noć provedu na obalama Rippacha, pa da tek slijedećeg dana pokušaju svoju bojnu sreću. Stoga su Švedi noćili u punom bojnom poretku (in battaglia), a u njihovu sastavu nalazilo se također nešto Sasa.[3]) U svemu imao je Gustav Adolf pod svojom komandom oko 30.000 momaka.

Za Wallensteina nalazilo se sada težište čitavog položaja u činjenici, da li će Pappenheimu uspjeti da se u redu i na vrijeme povrati natrag, te da mu bude na pomoć. Prema Rudertovu računu mogao je Wallenstein tek oko 7 sati navečer

---

[2]) Slika bitke kod Lützena »Eigentliche Abbildung des Haupttreffens bey Lützen« u Gradskom muzeju u Leipzigu.

[3]) Rudert, 90 — prema tome ne stoji tvrdnja mnogih povjesničara, među ostalim i Droysena, da u bitci kod Lützena Sasi nisu sudjelovali.

biti potpuno obaviješten o boju hrvatskih četa sa Švedima, pa je prema tome kurir sa viješću o tome mogao tek oko 8 sati otići prema Halleu, kamo je stigao u 12 sati u noći. Dok je Pappenheim sredio svoje čete, moralo je opet proći nešto vremena, jer on s time sigurno nije računao, tako da su se njegove čete na bojnom polju u najboljem slučaju mogle očekivati tek u 1 sat po podne slijedećeg dana.[4]) Kako se poslije pokazalo, trebao je Pappenheim još i dulje, jer se teško pješaštvo nespretno kretalo, tako da je u Lützen stigao tek pod večer.

Wallensteinu nije za vrijeme noći ništa drugo preostalo, nego da dade pojedinim četama naloge, kuda se imaju smjestiti, t. j. da odredi svoje položaje za prihvatnu bitku, jer sa svojim slabijim snagama nije mogao ni pomišljati na navalu. Cesta, koja vodi od Weissenfelsa prema Leipzigu, prelazi kod Markranstädta i Lützena preko jednog kanala, t. zv. Flossgrabena, koji spaja rijeku Elster sa Saalom, a proteže se od Zeitza do Merseburga. Wallensteinu je uspjelo da tokom noći uoči stratešku važnost te ceste, koja je tekla između obje vojske, pa je dao produbiti jarke s obiju strana te ceste i u njih je smjestio svoje mušketire, snabdjevši ih dobrim prsobranima (. . . haben sie alsbald die am Weg gemachten Laufgraben noch tieffer gemacht, vund darin etliche hundert Musquetirer geordnet, welche solche Graben zur Brustwehr gebraucht haben.) (XXXII.). Iza tih mušketira postavio je Wallenstein jaku bateriju od 7 topova, koja je imala zadaću da podupre vatru mušketira, a osim toga bilo je postavljeno još mnogo pojedinačnih topova na malenim uzvisinama kod vjetrenjača, kojima obiluje onaj kraj. Svojim desnim krilom naslanjao se Wallenstein na sam Lützen, iza kojeg su stajale čete, a još dalje udesno izvan Lützena nalazilo se nešto Hrvata kao bočno osiguranje. Sredina vojske i lijevo krilo spojilo se ujedno, tako da bi se čak moglo reći, da lijevog krila uopće nije ni bilo. Tu su se nalazile poznate četiri »španjolske« brigade s nešto konjice (Piccolomini), a Hrvati su bili na krajnjem lijevom krilu. Manjak lijevog krila mislio je Wallenstein nadoknaditi Pappenheimom, čim bude ovaj stigao. Carski položaji bili su u neku ruku izvanredni, samo se iz njih nije moglo prijeći u navalu, no to Wallensteinu nije bila ni svrha. On je htio, da

---

[4]) Rudert, 91.

kao pred Nürnbergom izmori Švede, a da kod toga ne stavi na kocku svoju vlastitu vojsku. Mora se priznati, da bi mu to uspjelo, da je raspolagao jačim snagama.

O postavi carske vojske postoji lista,[5]) iz koje se vidi i sastav hrvatskih četa. Isolani je naveden ovdje s 20 satnija, dakle 1000 konjanika, prema tome bilo je njegovo odjeljenje najjače, jer je kod svih ostalih jačina iznosila 10—15 kompanija. Holck je imao po prilici (ohngefähr) 8 satnija, t. j. 400 ljudi, prema tome je i od tog broja otpalo nešto na Hrvate. Svega je Wallenstein imao 99 satnija konjanika i 96 »zastavica« (Fähnlein) pješaka, dakle 14.500 ljudi.[6]) Pappenheimovo odjeljenje bilo je po prilici 10.000 momaka jako, a osim toga bilo je u carskoj vojsci samo neboraca (. . . . viel Dross und wehrloses Gesindlein, benebenst einer grossen Menge Pagagi.). (XXXIII.). Iz suvremenih slika i opisa možemo razabrati, da su Isolanovi Hrvati zapravo bili podijeljeni na dvije skupine, od kojih se jedna nalazila na desnom, a druga na lijevom krilu. Njihova jačina nije bila jednaka, jer se na desnom krilu nalazilo samo 10, a na lijevom 28 hrvatskih četa.[7])

Već je Droysen, a za njime i Rudert opazio, da je točan prikaz bitke kod Lützena vrlo težak, jer je toga dana vladala tako gusta magla, da pojedine pukovnije nisu ni same sebe, a kamoli druge mogle raspoznavati. Stoga ne preostaje ništa drugo, već da na osnovi najvjerojatnijih opisa rekonstruiramo tok bitke; ali kod toga ne možemo biti sigurni, da se svaka pojedinost točno onako događala. Mnogo toga, kao na pr. legenda o smrti Gustava Adolfa i slično, naprosto je poslije izmišljeno, pa se na to uopće ne treba osvrtati.

Namjera Gustava Adolfa bila je, da svoje čete pokrene u napadaj prije izlaza sunca, ali kako je opet vladala gusta magla, čekao je na izlaz sunca do otprilike 7½ ujutro. Formacija švedskih četa bila je ista kao godinu dana prije kod Podelwitza: desnim krilom zapovijedao je sam kralj, sredinom grof

---

[5]) Ova lista nalazi se u leipziškom gradskom arhivu loc. 9231, ali Pappenheimove čete tamo nisu spomenute.

[6]) Po ovim točnim podatcima izlazi, da se nije radilo o 12.000, kako je mislio Schiller.

[7]) Eigentliche und wahrhafte Beschreibung der siegreichen Victori . . . geschehen den 6. Novemb. 1632 zu Leipzig.

de Brahe i Dodo von Inn und Kniphausen, a lijevim krilom knez Bernhard Weimarski. Sredina je imala nalog da nastupa u pravcu sela Meuchena, a krila imala su je u tome potpomagati bočnim zahvatima. Švedski kralj bio je od ranog jutra u sedlu, jer je neprestano očekivao, da će se magla dići. Po novijim istraživanjima[8]) nije vjerojatno, da je prije boja u švedskom logoru održano bogoslužje, u što je još vjerovao Schiller,[9]) jer zato nije bilo ni vremena. Gustav Adolf se vjerojatno zadržavao kod svoje »Avantgardi«, t. j. na desnom krilu kao kod Podelwitza, makar da se ovaj put tu nije nalazilo najopasnije mjesto.

Od cijele švedske vojske bilo je Lützenu najbliže lijevo krilo (Bernharda Weimarskog), pa je Wallenstein tamo prvi potražio dodir s neprijateljem, i to tako, da je hrvatske konjanike poslao, da na svoj poznati način izvedu »arkebuzadu«.[10]) Kad su se Švedi približili Lützenu, našli su samo mjesto već zaposjednuto, ali ga nisu htjeli napasti, nego su ga samo obišli. U tom ih nisu smetale četiri čete carskih konjanika, koje su tamo sasvim mirno stajale. Misli se, da su to bile prihvatne čete za hrvatske arkebuzire, u slučaju, da bi oni morali bježati pred Švedima. Smisao švedske diverzije (slične kao kod Podelwitza) bio je dvojak: ponajprije pružala im se prilika da iznenada napadnu neočekivanim pravcem prema leipziškoj cesti, a da kod toga uživaju sve prednosti zaštite dubokog Flossgrabena, a osim toga omogućilo bi se eventualno sjedinjenje švedskih i saskih trupa, s kojima je Gustav Adolf svakako računao.

Na desno švedsko krilo prenijela se borba tek u 10½ sati, pa možemo računati, da je tek onda prava bitka započela. No i sad nije sa strane Šveda ništa odlučno poduzeto, nego su samo njihovi topovi vodili dvoboj s Wallensteinovim sve do podne. Baš u tome sastojala se sudbonosna pogrješka švedskog kralja, jer je on računao, da će se Wallenstein prenagliti, kao prije godinu dana Tilly, ali vrijeme je išlo samo u prilog carskoj vojsci, jer je ona očekivala Pappenheima.

Uvidjevši sve to, zapovjedio je Gustav Adolf, da njegova osobna garda prva izvede juriš na cestovne jarke i na bateriju,

---

[8]) Rudert, 95.
[9]) Schiller, 352.
[10]) Rudert, 97.

koja je stajala iza njih. Silna navala teških finskih i švedskih konjanika raspršila je lake hrvatske čete, koje su se nalazile na lijevom carskom krilu, mušketiri su bili ušutkani, Švedi su prešli cestu i zarobili bateriju. Wallenstein je smjesta uvidio svoj loš položaj na ovoj strani, pa je odmah premjestio cijelu svoju komoru s lijevog na desno krilo, da je Švedi ne bi zarobili. Švedi su iskoristili svoj uspjeh tako, da su navalili na Wallensteinovu sredinu, ali tu su bili slabe sreće. Izmoreni od prijelaza preko ceste predaleko su zašli u neprijateljske redove, pa su imali ogromnih gubitaka, a na isti način stradala je i t. zv. »plava« švedska pukovnija, koja je poslije kraljeve garde prešla preko ceste. Posljedica toga bila je, da su ostatci Šveda bili prisiljeni da napuste bateriju i da se povuku opet s one strane ceste, tako da su izgubili svaku prednost.

Dok se ovako Wallensteinovo lijevo krilo postepeno sredilo, stiglo mu je i daljnje pojačanje. Pappenheim je sa svojim najbržim četama (dragunima) osvanuo na bojištu, a došao je baš u pravi čas, da i onako potučene Švede još snažnije baci preko ceste. Kod tog pothvata je i sam stradao. Budući da je jašio na čelu svojih četa, pogodilo ga je tane iz falkoneta i smrskalo mu nogu, tako da je za nekoliko sati preminuo. Ali i Gustava Adolfa čekala je ista sudbina. Kralj je isprva s druga strane ceste bespomoćno gledao, kako mu stradava njegova garda, a onda je preuzeo zapovjedništvo nad susjednom pukovnijom »Smaland«, ali i s njom nije mogao u potpunom bojnom redu prijeći jarke pred cestom. Na svoje zadovoljstvo otkrio je konačno ipak neku vrst mosta od trave, gdje je u t. zv. »Marschkolloni« prešao cestu. Čim je kralj stigao na drugu stranu, sukobio se s potpunom svježom Pappenheimovom pukovnijom »Goetz-Kürassiere«, koja ga je dočekala puščanom vatrom. Tom prilikom prostrijeljena je kralju ruka, tako da je morao ispustiti uzde iz ruku, a konj mu je pobjegao. Carski pukovnik von Falckenberg opazio je, da otmjeni švedski konjanik ne vlada više svojim konjem, pa ga je progonio sve dok se pobješnjeli konj nije opet približio pukovniji »Smaland«. Vidjevši, da će mu pobjeći, odapeo je Falckenberg svoj samokres u pravcu Šveda i slučajno pogodio kralja, tako da se mrtav srušio sa sedla.[11])

---

[11]) Rudert, 100.

Jedino na taj način može se točno opisati, kako je došlo do pogibije Gustava Adolfa, a sve drugo, što se o tome priča, kao da bi on pao od ruke nekog Hrvata, pusta je bajka, kojoj su povjerovali i mnogi povjesničari. Prema prikazu, koji smo gore donijeli, vidi se, da Hrvata u onom času uopće nije bilo na tom mjestu, a isto tako nisu ni mogli po bojištu ići za plijenom, jer je bitka bila u punom jeku. Rudert navodi za ispravnost svog prikaza još suvremeni »Bericht eines gefangenen Capuziner Mönchs« iz dresdenskog arhiva,[12]) gdje je doduše na nešto različit način prikazana smrt Gustava Adolfa (kao da ga je ubio carski oficir, koji je kasnije prebjegao k Švedima s namjerom, da ubije kralja), ali se i tu poklapa mjesto i opis same pogibije Gustava Adolfa, a o Hrvatima nema ni spomena.

Smrt švedskoga kralja djelovala je porazno na moral njegovih četa, i ne stoji nikako, da su Švedi iz bijesa podvostručenom snagom odolijevali carevcima, kako su to stariji povjesničari tvrdili. Pukovnik Keyl (Kyle) pokušavao je s cijelom jednom brigadom da prihvati one ostatke Šveda, koji su stigli preko ceste, pa je doduše uspio zadržati Pappenheimove konjanike, ali je to platio ogromnim svojim gubitcima. 33% od njegovih vojnika i časnika ostalo je mrtvo i ranjeno na bojištu. Švedsko desno krilo bilo je za cijeli daljnji tok boja bespomoćno, a bilo bi dapače potpuno uništeno, da nije s lijevog švedskog krila prebačena čitava brigada Mitzlaff, a poslije još brigada Thurn i Kniphausen, dakle u svemu 3750 momaka, koji su zadržali Pappenheimov (odnosno Piccolominijev) napadaj.[13])

U to vrijeme nije ni na lijevom švedskom krilu izgledalo mnogo povoljnije za Švede. Tamo su carevci zapalili mjesto Lützen i povukli se prema svojim baterijama na brežuljku s vjetrenjačama. Bernhard Weimarski mislio je, da treba sada napredovati u pravcu tog brežuljka, ali nije bio dobro obaviješten o položaju carskih topova. Čim je prešao zadnje kuće Lützena, sasula se na njega tuča iz neprijateljskih topova, tako da se brzo opet morao povući. To se dogodilo u isti čas, kad je na lijevo krilo stigao Pappenheim, pa se cijela švedska vojska u tom vremenu stala povlačiti.

[12]) loc. 10839.
[13]) Rudert, 101.

U taj mah uslijedio je veliki prodor Hrvata, o kojem suglasno pričaju svi opisi i povijesni prikazi. Grof Forgač, koji je na desnom krilu zapovijedao Hrvatima, nije se više dao zadržati, te je vrlo spretno za svoj napadaj izabrao slabu točku Šveda između njihovih dviju bojnih linija, iza kojih se nalazila švedska komora i prtljaga. To je bilo silno iznenađenje za švedsku drugu liniju, jer ona tada nije očekivala nikakvog neprijatelja, a osim toga ju je Forgač odvojio od prvog bojnog reda. Njemački konjanici, koji su sačinjavali najveći dio drugog švedskog bojnog reda, došli su stoga u nered (in confusion), pa je za čas izgledalo, kao da će Hrvati zarobiti cijelu kraljevu prtljagu, ali se nisu umjeli brzo snaći. Svakako je njihova navala potpuno uspjela, o čemu govori i švedski letak, koji je poslije bitke izašao:[14])

»Nichtsdestoweniger aber haben sich 2 grosse Truppen Crabathen (44/62) sogleich auch an des Feindes lincken Flügel gehalten, vnterstanden des Königes rechten Flügel zu hinderschleichen, auch mit ihrer grossen Furie und gewaltigen Geschrey so weit kommen, dasz sie die Bagagi und Munition Wägen erlanget und dieselbigen auch etliche von der Cavallerie in Disordre gebracht, welche aber von 3 Squadronen Reutern (41, 42) secundieret worden, so die Crabathen mit ziemmlichen Verlust wider zurücktrieben. (XXXIV)

Drugi slični letak, koji ovdje spominjemo,[15]) priča nam, da su Hrvati svoj uspjeh mogli još bolje iskoristiti, da su kroz maglu mogli vidjeti, kakav su poremećaj prouzrokovali u švedsko-njemačkoj konjici:

»... aber weil eben ein Nebel wieder eingefallen /vnd der Feind solche Disordre dahero nicht sehen können/ welcher sonst /da er's innen worden/ an einen anderen Orte in uns setzen /vnd mehr Confusion hette machen mögen/ endlich wieder in Ordnung gebracht worden.« (XXXV).

Konac ove uspješne navale Hrvata, koja je za Švede mogla imati katastrofalnih posljedica, bio je taj, da su Švedi brzo skupili pojačanja, pa su s tri svježe čete napali Forgača. Razvio se oštar sukob, u kojem su Hrvati imali većih gubitaka,

[14]) Letak u gradskom muzeju u Leipzigu.
[15]) Wahrhaftige Relation von der blutigen Schlacht bei Lützen... den 5 vnd 6 Novbr. 1632.

ali su i Švedi izgubili 1 poručnika, 4 dočasnika i 10 momaka, a teško ranjen bio je i jedan švedski potpukovnik (Röllinger). Svi mrtvi Švedi pripadali su pukovniji »Uslar«, pa se čini, da su se s njezinim odjeljenjima Hrvati sudarili. Pred ovakvom premoći morali su se Forgačevi vojnici dakako povući, a budući da se sve to dogodilo vrlo naglo, nije se dalo spriječiti, da njihov uzmak ne poprimi oblik potpunog bijega, koji se više nije dao zaustaviti, pa Hrvati u daljnjem toku bitke uopće više nisu sudjelovali.

Bernhard Weimarski nalazio se sada pred teškim zadatkom, da sa svojim napola razbijenim četama osveti smrt švedskoga kralja i po mogućnosti potuče Wallensteina, jer je na njegovim leđima odsada počivala cijela odgovornost »branitelja protestantizma«. S druge strane je i on dobro znao, da su carske čete pretrpjele velike gubitke, da je Hrvata uopće nestalo s bojišta, a Pappenheimovi kirasiri, da su bili već izmoreni od dosadašnjeg boja. Dogovorivši se s brigadom Kniphausen, koja je branila sredinu, odlučio se Bernhard Weimarski još jednom zdvojno navaliti na cijeloj liniji. Ponajprije je Kniphausenu uspjelo, da još jednom prijeđe cestu i jarke i da zauzme po drugi put bateriju iza ceste, ali taj svoj uspjeh platio je s 500 mrtvih. Još oštrija borba vodila se kod kneza Weimarskoga, koji je napao bateriju na brežuljku s vjetrenjačama. Čak sami Švedi morali su kasnije priznati »dasz es damals gar besorglich umb die Victoria gestanden« (XXXVI), ali su uz gubitak od 850 mrtvih ipak osvojili i ovu bateriju. Oko 4 sata poslije podne bilo je prema tome desno carsko krilo pobijeđeno, ali je knez Weimarski bio preslab, da neprijatelja još dalje progoni. Kad je to ipak pokušao učiniti, našao se pred potpuno svježim carskim četama — Pappenheimovom pješadijom, koja je tek sada stigla iz Hallea.[16])

Carevci, pojačani tom nenadanom pomoći, uspjeli su se opet srediti, i situacija je po treći put na taj dan za Švede postala kritičnom. Konačno su još gušća magla i rani mrak prekinuli svaku daljnju akciju, i neprijateljske čete su se kao po dogovoru povukle svaka na svoju stranu, smatrajući se nepobijeđenima. Wallenstein se tada doduše nalazio u nešto boljem položaju, pa je namjeravao drugog dana prijeći u

[16]) Letak u Gradskom muzeju u Leipzigu iz god. 1633.

protunapad, ali se bojao kneza izbornika od Saske, koji bi se sa Švedima mogao sjediniti, a osim toga mu je pred kraj bitke neprijateljsko zrno zapalilo cijelu njegovu municijsku kolonu, tako da je uz ogromni prasak otišla u zrak. Ma da su Wallensteina nagovarali, da iskoristi svoj bolji položaj, ipak se on odlučio drugačije, pa je najprije dao da se ukloni njegovo topništvo (koliko ga je još imao), a onda je u 9 sati dao zapaliti svoj logor i u najboljem redu se povukao prema Leipzigu.

Švedi nisu očekivali ovakovu odluku svog neprijatelja, pa su i ovu noć proveli »in bataglia« misleći, da će se sutradan opet naći licem u lice s Wallensteinom. Njihovi gubitci bili su vrlo veliki, pa makar da suvremeni izvještaji, skloni njima, govore o mnogo manjim brojkama, ipak Rudert[17]) uzima, da je u bitci kod Lützena bilo 3000 mrtvih, kojima treba još pribrojiti one, koji su pali prethodnjeg dana u borbama predstraža, pa taj broj doseže 4.200—4.500 momaka. O ranjenima i nesposobnima za borbu nemamo nikakovih podataka. Švedska vojska dospjela je na taj način do kraja svojih sila, pa knezu weimarskom nije preostalo ništa drugo, nego da i svoje čete povuče prema Weissenfelsu, te da im ovako pruži priliku za odmor.

Budući da većina izvora o bitci kod Lützena dolazi sa švedske strane, govorilo se tu dugo o švedskoj pobjedi, ma da to mišljenje nije ničim opravdano. Zapravo su Švedi tom bitkom postigli mnogo manje, nego što su se nadali. Wallenstein je doduše bio prisiljen da se povuče prema Leipzigu, a to je ujedno značilo, da napušta i Sasku, no njegova vojska ostala je još uvijek silna, pa ni u kom slučaju nije bila uništena. Njegovi gubitci cijene se na 6.000 palih i 2.000 ranjenih, a osim toga je izgubio najveći broj svojih topova, ali to sve zapravo nije moglo osjetljivo umanjiti njegovu bojnu snagu. Ozbiljne gubitke pretrpio je samo njegov časnički zbor. Palo je mnogo pukovnika i podpukovnika, a ranjeni su bili gotovo svi, među njima i »General Hrvata« pukovnik Isolano.[18]) Lützenska bitka prema tome ne znači u vojničkom pogledu toliko, koliko u političkom, jer su dva najizrazitija predstavnika zaraćenih strana sada prestala zauvijek ratovati: Gustav Adolf, veliki i idealni zastupnik reformacije, i Pap-

[17]) Rudert, 107.

penheim, katolički »heroički kavalir«, koji je u tridesetgodišnji rat donio nešto od onog fanatizma, kojim su se oduševljavali nekoć križari u Svetoj Zemlji.

Sakupljanje Wallensteinove vojske u Leipzigu vršilo se u najvećem redu, jer je sam Wallenstein pred svim svojim četama došao u grad. Grof Holck dobio je nalog, da se na glavnom trgu sa svojim odjelima postavi »in Pataglia« (u bojni red), pa da sve one vojnike, koji su se razbježali ili su u neredu, povrati njihovim jedinicama. Međutim, najveći dio vojnika nije uopće smio ući u Leipzig, nego je logorovao izvan gradskih zidina (Die meiste Reuterey aber, ohne die Officirer und Beschädigten, haben nicht in die Stadt gedürfft, sondern in denen Vorstädten gehalten, vnd sich daselbst sammeln müssen.« (XXXVII) U 6 sati drugog dana otputovao je Wallenstein prema Chemitzu, kuda ga je slijedila glavnina njegove vojske, samo je grof Holck ostao u Leipzigu kao zalaznica.

Iz Holckovih Hrvata bilo je prema tome sastavljeno ono odjeljenje, koje je imalo zadaću, da se vrati na bojno polje i dopremi u Leipzig sve one topove, koji su tamo ostali. O tome podvigu već Schiller priča slijedeće: »... so gestand doch Wallenstein ... laut seine Niederlage. Zwar tat er noch einen schwachen Versuch, die Ehre des Sieges gleichsam im Flug wegzuhaschen, und schickte am anderen Morgen seine K r o a t e n hinaus, das Schlachtfeld zu umschwärmen, aber der Anblick des schwedischen Heers, das in Schlachtordnung dastend, verscheuchte im Augenblick diese flüchtigen Schaaren ... «[19]) (XXXVIII) I na ovom mjestu, kao i na mnogim drugima, vidi se Schillerova pristranost, koja je iz neodlučne bitke kod Lützena napravila pobjedu protestanata, pa radi toga također umanjuje zaslugu Holckovih Hrvata, koji su u stvari nesmetano prolazili bojnim poljem. Ipak Hrvatima, čini se, nije uspjelo da sa svojim konjima prenesu teške topove, jer su i oni 8. XI. napustili Leipzig neobavljena posla. Čini se, da se tu radilo o 10 hrvatskih konjaničkih četa (»10 Kornets Kroaten, so noch zurück gewest vnd die Stücke, so auff der Wallstatt geblieben hernach bringen sollen aber nichts richten können«) (XXXIX)

[18]) Rudert, 108.

[19]) Schiller, 356.

S Hrvatima otišlo je iz grada i daljnjih 7 korneta za Wallensteinom. Ranjenici su većinom ostali, jer se ispostavilo nemogućim bar i jedan njihov dio prevesti. Izuzeti bili su samo viši časnici, koji su 9. XI. ujutro krenuli kao posljednji s Holckom prema Chemnitzu. U Leipzigu je ostala samo malena carska posada od jedva 600 starih vojnika pod zapovjedništvom pukovnika Mosena. Ona je imala izdržati najveću navalu Sasa, koji su se konačno nakon Lützena podufali da napadnu grad. Učinili su to služeći se lukavštinom, jer su se nenadano skupili iza jednog voza sijena, koji je gradska straža propustila kroz vrata, pa su tako stražu nadvladali i prodrli u grad, ali tvrđavu nisu mogli osvojiti. Posada tvrđave smetala je dapače svojim uspješnim ispadima toliko saske podsjedatelje, da su oni morali zatražiti pomoć čitavih triju pukovnija, dok im je bilo moguće da zauzmu tvrđavu, a i to samo uz uvjet, da carevce puste pod oružjem otići kuda im drago.

Opisi Leipziga iza bitke kod Lützena i opsade gradske tvrđave pokazuju zanimljivu sliku bijede i nevolje, koja je pritisla ovaj inače vrlo bogati trgovački grad. Nesigurnost na cestama bila je tolika, da su svi trgovci izostali s inače glasovitog leipziškog sajma, a po svim ulicama ležali su ranjenici, dijelom i mrtvaci, a da nitko nije ni mislio, kako će im pomoći. Napadaj Sasa pogoršao je još to stanje, pa tako saznajemo, da se među mrtvima također nalazio carski časnik Isolano mlađi, valjda blizi rođak »Generala Hrvata«. 150 kuća u gradu nije više bilo sposobno da plaća porez, pa su se morale na dražbama prodavati, a mnogi imućni građani spali su na prosjački štap.

Wallenstein je do početka zime potpuno ispraznio Sasku: 1. prosinca otišao je iz Chemnitza, 14. iz grada Zwickaua, a već 4. oteta mu je jaka tvrđava Scharffenstein, tako da se potpuno povukao u Češku, gdje se odsada nalazi dulje vremena, a s njime i sva njegova hrvatska odjeljenja.

Treba još nekoliko riječi kazati o prevozu mrtvog tijela Gustava Adolfa u Švedsku, i to s razloga, da se stane na put jednoj povijesnoj laži. Kraljeva lješina mogla se u prvom času vrlo teško naći, ali je kasnije donesena u selo Meuchen, gdje je balzamirana i u pratnji od 200 mušketira i jedne cijele pukovnije konjanika nastavila svoj put preko Grimme i Eilen-

burga u Wittenberg, »Lutherov grad«. Jedne noći ostao je mrtvi kralj u wittenberškoj crkvi kraj grobova Luthera i Melanchtona, čijim zaštitnikom je bio za života, a onda je prenesen u Spandau, gdje mu je došla ususret švedska kraljica. Tom prilikom sastavljen je opis tog susreta, iz kojega vadimo slijedeće riječi: »Die königl. Leiche hat ihr seel. Königl. Mayth. noch so sehr geelliget,[20]) dasz sichs zu verwundern, Ausser, dasz wegen verblutung das Angesicht etwas schmeller als sonst gewesen«. (XL) Čak je Rudert[21]) povodom toga smatrao potrebnim izjaviti: »Danach sind alle Gerüchte von Misshandlung der Leiche durch die Kroaten usw. hinfällig« (XLI). Ova izjava njemačkog povjesničara vrlo je dragocjena s obzirom na to, da se još danas govori o tim tobožnjim nedjelima Hrvata.

Kad je slijedeće, 1633. godine, grof Holck poduzeo svoj poznati pohod na Leipzig, bilo je među njegovim četama opet Hrvata. Njegova bojna sila iznosila je oko 22 pukovnije, i to: 10 pješačkih, 8 konjaničkih, 1 pukovnija draguna, 2 pukovnije Hrvata i 1 pukovnija Madžara. Budući da se tu imenuju posebno pukovnije Hrvata i Madžara, imademo razloga vjerovati, da je u hrvatskim pukovnijama zaista bio pretežni broj Hrvata. Spominju se dapače i imena zapovjednika tih hrvatskih pukovnija: Horatio Palffy i Cura Pischoffsky (?). Prosječno bile su ove pukovnije jake do 500 konjanika, ali je bilo i iznimaka. Prema svemu tome Holck je u svom pohodu mogao računati s 10 tisuća pješaka i 6.000 konjanika, dakle 16.000 vojnika. Leipzig je toj silnoj snazi u najboljem slučaju mogao suprotstaviti samo oko 600 vojnika, pa o ishodu tog pohoda već ispočetka nije moglo biti nikakove sumnje.

Holck je kao poznati majstor guerilskih ratova strjelovitom brzinom izveo svoj naum. Izgleda, da je u cigla 4 dana došao iz Egera (Cheba) u blizinu Leipziga. Seljaci u tim predjelima mogli su se samo divljim bijegom spasiti od bijesne Holckove soldateske, o čemu nam opet pričaju izvori:[22])

»Am 5. und 6. Aug. kam viel Landvolck von Adel vnd Vnadel von Oben herab sehr starck mit vielen hundert Wägen (Karn) Scheuböcken auch etlich tausend Bauersvolck zu

[20]) geähnlicht.
[21]) Rudert, 110.
[22]) Rudert 116.

Rosz vnd zu Fusz mit blossen Hucken auff den Rücken (auch nur mit Rindern beladen) durch hiesige Stadt (sc. Leipzig) vnd dabei fürüber nach der Elbe zu vnd andere Oerter sich begeben (dasz daran ein grosz Elend vnd Jammer zu sehen gewesen (weil zumal das liebe Getreidig im Felde) so theils in Garben (theils abgeschnitten) meisteinteils aber noch vnabgemeyet (vnd noch diese Stunden also stehet) wiewohl ganz nitdergetreten (zerfleischet) vnd verderbet (von den Landmann hinterlassen worden. Dahero dann solch Aussreissen des Landvolcks zu Leipzig ein vberaus grosz Schrecken gemachet (das etliche daselbst eingepackt) vnd den 8. ejusd. vor Mittage sich aus der Stadt begeben.« (XLII).

Vidi se, dakle, da su leipziški građani sami strahovali od Holckovih izvidnica, koje su opet sačinjavali Hrvati, pa zato se u našem izvoru slijedeće mjesto sigurno odnosi na hrvatske konjanike:

»Vnd ob wohl vmb vnd nach Mittag ejusd. viel (senderlich von den Handelsleuten vnd anderen vornehmen Bürgern vnd Witwen mehr nachfolgen sollen) ist ihnen doch die Zeit zu kurz worden (dasz also Sie sampt den Ihrigen vnd ihren Gütern (so all bereit auffgeladen gewesen) vnd theils zum Thor hinaus gebracht (aber weil sich die kayserl. Reuterey Troppen weise hin vnd wieder sehen lassen vn vff diei Flüchtige gute Achtung gegeben (wiederumb in die Stadt gejaget worden vund darinnen vorbleiben müssen).[23])

Hrvatske predstraže uistinu nisu dugo čekale, da napadnu grad. Već 7. kolovoza pokušavale su da prijeđu na dva mjesta gradska vrata, ali bez uspjeha. Nato je slijedećeg dana stigla glavna snaga predstraža pod zapovjedništvom podmaršala Melchiora barona Hatzfelda po cesti iz Grimme pred grad. To odjeljenje sastojalo se iz nekoliko četa konjanika, draguna i Hrvata (etliche Compagnien Reuterey, Croaten vnd Tragonern), pa prije nego su se Leipzižani mogli snaći, već je čitav grad bio opkoljen. 9. ujutro stigao je i sam Holck, koji je pozvao grad na predaju, ali građani su to u prvi mah odbili.

Iza pojedinačnih okršaja, koji su se razvili iz posve ništavih povoda, jer se građanima radilo o tome, da spase neko-

[23]) Kurtze (Jedoch eingentliche Wahrhaftige Beschreibung) der dritten Bloquir — Beläger — und Einnehmung der Chur. fürstl. Sächs. Stadt Leipzig. 1633.

liko bureta pive, koja su ostala izvan gradskih zidina, a carevci su ih u tome smetali, dao je Holck da se grad bombardira iz teških topova. Gradsko vijeće je nato uvidjelo svu ozbiljnost položaja, pa je poslalo posebno izaslanstvo u Holckov tabor, da s njime pregovara o predaji grada. Holck je to izaslanstvo dočekao vrlo neprijazno, pa ga je podsjetio na obećanja, koja su mu dali prije godinu dana s obzirom na njegu carskih ranjenika iza bitke kod Lützena, a koja nisu izvršili (. . . die kranchen beschädigten Soldaten | mit gebührender Nothdurft vnd Unterhalt | wider alle gethane Parollen | Zusage vnd Versprechen | verlassen | endlichen niedergemacht). (XLIV) Poslije ponovnih molba dao se Holck ipak smekšati, jer mu je konačno bilo stalo samo do toga, da Leipzig dobro opljačka. Drugog dana je prema tome Holck jednostavno ušao u grad, samo tvrđava je ostala izvan njegove vlasti i dalje se hrabro opirala. Već 15. kolovoza napustio je Holck daljnje podsjedanje tvrđave, pa se dao na pljačku grada. Gradsko vijeće moralo je po njegovoj naredbi da u roku od 24 sata dobavi 200.000 talira. Kad se pokazalo, da to nije bilo moguće, zadovoljio se grof Holck i sa 70.000, ali su zato njegovi vojnici u malom pokušali ono, što je njihovom zapovjedniku uspjelo u velikom. Čete, koje su prolazile glavnim gradskim ulicama provaljivale su lijevo i desno u građanske kuće i uzele ono, što im se sviđalo. Nemamo nikakovih glasova, da li su i Hrvati kod tih pljačka sudjelovali, ali je to malo vjerojatno, s obzirom na to, što je u Leipzig unišla samo pukovnija »Adelshoff«, dok su sve ostale čete logorovale izvan grada.

Budući da je Holck konačno uvidio, da Leipzig uistinu nije sposoban platiti naloženu kontribuciju, odlučio je napustiti grad, a da bude siguran za isplatu svog potraživanja, prisilio je gradonačelenika i neke senatore, da se priključe njegovim četama kao taoci. Isto se dogodilo i vijećnicima grada Hallea, gdje je Holckov pukovnik Breda zatražio, da mu se plati kontribucija od 15.000 talira.

Odlazak Holckovih četa iz Leipziga nije se vršio u potpunom redu; naročito je bilo mnogo slučaja pljačke. Sam general uzeo je sa sobom sve, što mu se svidjelo, među ostalim sve konje, koji su bili sposobni, zatim puščanog praha, olova i vina, koliko su čete mogle ponijeti. Kada je pukovnija

»Adelshof« prolazila glavnom gradskom ulicom (Grimmaische Strasse), razišli su se njeni vojnici po građanskim kućama i vršili pojedinačne pljačke. Nemamo nikakovih svjedočanstava o tome, da su kod tih pljačka sudjelovali i Hrvati.

Dva dana poslije svog odlaska iz Leipziga umro je grof Holck u selu Adorfu, valjda od kuge, koju je zadobio u okuženom Leipzigu. Sačuvano je mnogo letaka iz onoga vremena, koji su tom prilikom bili tiskani, no svi oni vrlo nelijepo govore o Holcku, jer se zbog svog postupka prema građanima odviše omrazio. Sve se to slaže s onim Holckovim karakterom, koji smo već prije nastojali prikazati, pa taj carski »condottiere«, pod čijim su se zapovjedništvom nalazili i mnogi Hrvati, sigurno nigdje nije uživao osobitih simpatija. Ipak je jedno sigurno: Holck je bio izvrstan vojskovođa, kad se radilo o vojnama na prepad, pa tako i njegov posljednji pohod na Leipzig sigurno nitko ne bi na sličan način izveo, kao što je to njemu uspjelo. Dakako da uspjeh baš nije bio toliki, koliki je carska stranka s pravom mogla očekivati. Nasuprot je Liga tom prilikom morala izgubiti jednog od svojih najboljih taktičara i osobitog majstora u vodstvu lakih predstraža, među koje su se brojili također Hrvati. Poslije Holckove smrti izvršena je pregrupacija njegovih četa, pa su mnoge pukovnije bile drugačije raspoređene, ili ukoliko su bile slabog brojnog stanja, dodijeljene drugima. Na taj način su i Hrvati promijenili svog gospodara, i djelomično došli pod druge vođe, ali bez sumnje nikome nije više uspjelo, da ih na sličan način vodi, kao što je to uspjelo grofu Holcku.

Zanimljivo je, da Schiller nije ličnost Holckovu gotovo nikako zapazio, a na svaki način nije shvatio njene važnosti. Radi toga ga i ne susrećemo u trilogiji »Wallenstein«, gdje bi mu zbog njegovih karakterističnih sposobnosti upravo bilo mjesto uz Isolana, oba Piccolominia, Terttzkog, Illoa i drugih generala Wallensteinove vojske.

Iza bitke kod Lützena, u kojoj je pao tako važan vojskovođa, kao što je bio Gustav Adolf, dolazi sasvim prirodno do zastoja u tridesetgodišnjem ratu. Švedski regenti s obzirom na svoje dobre saveze nisu doduše bili ni časa u dvojbi o tome, da li treba nastaviti rat, ali je ipak smrću kraljevom i s njome povezanom promjenom na prijestolju bilo skopčano neko mirovanje švedske vojske, koje je neprijatelj tek djelo-

mično izrabio, a s druge strane nije sada bilo više one jake veze, koja bi vezala njemačke protestantske knezove. Caru se prema tome još jednom pružila prilika da uništi sve svoje neprijatelje jednim udarcem, a to bi se zaista dogodilo, da je poslušao umne savjete Wallensteinove, koji mu je savjetovao, da proglasi opću amnestiju. Međutim car nije bio sklon ovakvome rješenju, jer je od svog oružja očekivao još bolje uspjehe.

Wallenstein je poslije lützenske bitke dosta neaktivan ostao u Češkoj, a poslije je premjestio svoj stožer u Šlesku. Saske čete su se sa svoje strane sjedinile s glavninom švedske vojske, ali se ta sjedinjena vojska ubrzo opet razišla. Sasi su pošli prema Lausitzu, gdje je opet došlo do bojeva s carevcima, a švedska sila je uglavnom krenula s vojvodom Bernhardom Weimarskim u Franačku. Već u početku svoje vojne 1633. god. vojvoda Bernhard je zaposjeo bamberšku biskupiju, te se požurio prema Dunavu, gdje je čekao grof Horn. Opet su Švedani na taj način ugrozili Bavarsku, a carski general Altringer, budući da mu Wallenstein iz Češke nije poslao pomoć, nije bio u stanju da to prodiranje zadrži. Tek neki tehnički nedostatci, a čini se i neke pobune zaustavile su švedsku vojsku, kojoj se konačno suprotstavio i Johan von Werth s bavarskim četama i nešto malo Hrvata.

Nemiri u švedskoj vojsci, a i osobne ambicije Bernharda Weimarskog, zadržale su švedsku akciju tako dugo, dok je već za nju prošao najpovoljniji čas. Samo grof Horn, koji se opet odvojio od glavne vojske, postigao je neke lokalne uspjehe u Gornjoj Falačkoj. Međutim spremala se sa španjolske strane odlučna pomoć carevcima, jer je bilo u interesu katoličke Španije, da se rat čim prije svrši. Kardinal-infant, brat španjolskog kralja, podigao je vojsku od 14.000 momaka, koja se pod vodstvom kneza Ferie dolazeći iz Italije najednom pojavila u Bavarskoj. Wallensteinov general Altringer dobio je zato carsku zapovijed, da se odmah pridruži španjolskim četama, a to će, kako ćemo kasnije vidjeti, biti jedan od najodlučnijih razloga, da je došlo do izdajstva i pogibije Wallensteinove. Bernhard Weimarski nije protiv ove nove carske vojske ništa odlučno poduzeo, ali zato je grof Horn vrlo smjelo sa svojim slabim silama išao ususret neprijatelju. Međutim, na najveće začuđenje Hornovo, nije neprijatelj bitke

prihvatio, nego je radije krenuo prema Breisgauu i Elsaszu, gdje ga je zatekla zima, u kojoj je najveći broj Španjolaca i Talijana poginuo, pa je tako propalo cijelo poduzeće.

Vojvoda Bernhard je, oslobodivši se neprijatelja, smjelim zahvatom zaposjeo grad Regensburg. Kod ovih operacija bilo mu je važno, da sa svojom vojskom zatvori cestu, koja vodi od Ingolstadta prema Regensburgu. U tom njegovom pothvatu nastojalo ga je, kažu, 800 Hrvata smetati time, što su htjeli tu cestu silom opet otvoriti, ali su kod Abensberga zapali u neprijateljsku zasjedu.[24]) Posjedom Regensburga došao je vojvoda Bernhard do one čvrste točke, koja mu je trebala za njegove daljnje pothvate protiv Bavarske i Austrije. Doskora je počeo izvoditi svoj naum, tako da je opet krenuo niz Dunav, osvojio Straubing, te pred neprijateljskom vojskom Johanna von Wertha prešao ušće Isara i ugrozio Passau i Linz. Iz nepoznatih razloga, valjda da ne bude previše udaljen i odsječen od svojih baza, zaustavio se Bernhard Weimarski ipak na Innu, gdje se u borbama proti njemu pojavljuju opet Hrvati.[25]) Wallenstein se također napokon odazvao neprestanim molbama cara, pa je sa svojom vojskom došao u pomoć Bavarskoj, ali se nakon kratkog vremena, zajedno sa svim svojim hrvatskim četama povukao u Češku.

S pravom primjećuje Schiller u svojoj klasičnoj povijesti tridesetgodišnjeg rata, da se neaktivnost najvažnijeg carskog vojskovođe u tako važnoj godini, kao što je bila 1633., iz logičnih razloga ne da razumjeti, pa se već onda u Beču uveliko stalo sumnjati u lojalnost Wallensteinovu. Carski je dvor s razlogom sumnjao, da Wallenstein vodi potajne pregovore sa Sasima, a možda i s Francuzima, koji su se počeli uplitati u njemačke prilike. Stari neprijatelji Wallensteinove ličnosti u Beču počeli su opet pridizati glave i napadati ga kod cara, pa je dvor zato nastojao, da s jedne strane pregovara sa svojim vojskovođom, a s druge strane, da mu neprimjetno smanji vlast. U tom pogledu vrlo je dobro došla španjolska vojska, koja je boravila u Bavarskoj. Vojska kardinal-infanta nije dakako bila pod Wallensteinovim zapovjedništvom, pa ako su pojedini carski generali dobili nalog, da se njoj pridruže,

---

[24]) Theatrum Europaeum II., 138.
[25]) Schiller, 375; Kukuljević 27.

onda je samim time morala nestajati moć Wallensteinova. No ni ovome dakako nije izmaklo, što se u Beču protiv njega sprema, pa je zato gledao da na svaki način zadrži svoj položaj. Zato je svojim generalima davao točne upute, kako će se držati u slučaju, da ih opozovu i izuzmu iz njegova zapovjedništva, a caru se osvetio i time, što je pustio na slobodu začetnika češke bune, grofa Turnskog, kad mu je dopao šaka. Ovoj pobjedi kod Steinaua slijedile su pobjede nad Sasima kod Glogaua, Liegnitza i Frankfurta na Odri. Pukovnici Illo i Götz bili su poslani, da kroz Pomoraniju stignu sve do obala Baltičkog mora. Kako je u tim sastavima bilo i Hrvata, prošli su oni opet te krajeve, u kojima su se već jednom borili.

Wallensteinovo ustručavanje, da vojnike stavi na raspolaganje Španjolcima, kao i vijesti o njegovoj nevjeri pospješile su njegovu tragediju, koja je po Schillerovoj drami postala toliko poznatom, da na ovom mjestu nije potrebno o njoj opširno govoriti. Značajno je, da kod sastanka u Plznju, gdje su bili sakupljeni svi njegovi časnici, vidimo i Isolana, koji dapače tamo vrši jednu od glavnih uloga. Tragične noći od 25. veljače, kad se dogodilo umorstvo Wallensteinovo u Egeru (Chebu), nalazile su se pred gradom uz ostalu vojsku također tri pukovnije Hrvata pod Isolanom.[26]) O vjernosti tih hrvatskih četa prema caru nije moglo biti ni časa sumnje, pa zato vidimo, da su se one poslije Wallensteinove pogibije smjesta priklonile novom zapovjedniku, generalu Gallasu. Isolano je bio zbog tog svog držanja nagrađen nekim Wallensteinovim imanjima, koja su pripala carskom fisku.

Poslije smrti tako sposobnog generala, kao što je bio Wallenstein, nastala je dakako opet potreba, da se carskoj vojsci na čelo postavi sposoban vojskovođa. Car Ferdinand II. mogao je sada konačno da izvede svoju namjeru, koju mu je Wallenstein osujetio, naime da taj položaj povjeri svome sinu Ferdinandu III., tada već izabranom ugarskom kralju. To imenovanje je bilo samo načelne prirode, a inače je carsku vojsku vodio general grof Gallas. Pod carskim zastavama stala se sada opet prikupljati vrlo jaka vojna sila, kojoj se kasnije pridružio i kardinal-infant iz Italije, a čini se, da su opet izvršena nova novačenja po Hrvatskoj i Madžarskoj, jer vidimo, da grof Andrija Palfy iz tih zemalja dovodi nove vojnike.[27]) U Gallasovoj vojsci bile su čini se 184 hrvatske satnije pod Isolanovim vodstvom. Te čete su većom ili manjom srećom vojevale u Šleskoj i gornjoj Švapskoj protiv Šveđana. Iz tih pojedinačnih čarkanja sačuvale su se u Theatrum-u Europeum-u razne epizode, koje spominje i Kukuljević.[28])

[26]) Pismo generala Gallasa caru Ferd. II. u Militär Zeitschrift 1811. H. V. p 102. — Kukuljević, 28.

[27]) Kukuljević, 28.
[28]) Kukuljević, 28 — 29

VII.

BITKA KOD NÖRDLINGENA I NJENE POSLJEDICE

Ferdinandu III. bilo je prije svega stalo do toga, da se opet domogne grada Regensburga, koji je Bernhard Weimarski na tako spretan način oteo carskoj stranci, stoga je sakupio svoju cijelu vojsku pred Pragom i s njom krenuo prema Regensburgu. U toj vojsci nalazilo se čini se 18.000 »hrvatskih« konjanika, pa se većim djelom njihovoj zasluzi imade pripisati, da je Regensburg poslije duže opsade zaista pao natrag u carske ruke. Slično se malo poslije toga dogodilo s gradom Donauwörthom, koji je zadesila ista sudbina. Iza tih uspjeha krenula je carska vojska, a s njome i Hrvati, pred Nördlingen, ali i švedska vojska pod vodstvom Bernharda Weimarskog i grofa Horna približavala se tom gradu. Bernhard Weimarski, ozlojeđen naglim uspjehom carevaca ,htio je makar pod cijenu velike bitke zapriječiti njihovo daljnje napredovanje, makar grof Horn nije trenutak smatrao podesnim za takovu bitku. Međutim Šveđani, naučeni na pobjede, nisu se dugo ustručavali, i tako je došlo do bitke kod Nördlingena.

Cijeli ishod te bitke bio je ovisan o nekoj uzvisini, koja je dominirala carskim logorom. Šveđani su se požurili da tu uzvisinu zaposjednu, prije nego ih neprijatelj pretekne, ali transport topova po raskvašenim stazama na tu uzvisinu bio je mučan i iziskivao je previše vremena, pa su tako Šveđani došli prekasno. Sada se moglo raditi samo o tome, da se po danu ta uzvisina jurišom preotme carevcima. To je Šveđanima uistinu velikom hrabrošću uspjelo, no budući da su u isto vrijeme udarili s raznih strana, nastalo je u osvojenim pozicijama veliko komešanje, koje se još povećalo slučajnom eksplozijom baruta u tim položajima. Taj nered iskoristila je carska

konjica, po svoj prilici Hrvati, koja je Švede oštro napala i potjerala natrag.

Vojvodi Bernhardu nije preostalo drugo, nego da pokuša sa svježim snagama ponovno osvojiti uzvisinu, pa je zato sedam puta sam predvodio svoje čete, ali svakog puta uzaludno. U švedskim redovima su se skoro iza toga opažale posljedice, što se nisu mogli domoći spomenute uzvisine, jer ih je sada carsko topništvo osjetljivo gađalo. Zbog takvog položaja morao se grof Horn sa švedskom pješadijom povući dalje u nizinu, a vojvoda Bernhard nastojao mu je kod toga pomoći, ali je sam imao posla s nadmoćnim neprijateljem, koji ga je napokon sasvim natjerao u bijeg. Potučena konjica Bernharda Weimarskoga splela se u svom bijegu s Hornovim pješacima, i tako je poraz švedske vojske postao općenitim. Gotovo cijelo švedsko pješaštvo sasjekli su carevci; 12.000 Šveda prekrilo je bojno polje, a carskim četama uspjelo je zaplijeniti preko 300 zastava. Među zarobljenim švedskim časnicima nalazio se i sam grof Horn, koga su, čini se, uhvatili upravo Hrvati, a osim toga još nekoliko švedskih generala i pukovnika.

Hrvati su 7. rujna 1634., na dan bitke kod Nördlingena, stajali na desnom krilu pod zapovjedništvom Isolana i Johanna von Wertha. Njihov napadaj na lijevo švedsko krilo, koje je zauzelo fatalnu uzvisinu, bio je toliko silan, da su Švedi odmah nagnuli u bijeg. Kod konačne likvidacije švedskog pješaštva sudjelovali su i opet Hrvati, jer je to upravo bila zadaća za njih. One Šveđane i Wirtemberžane, koji su se htjeli spasiti bijegom, kroz sam grad Nördlingen, zaobišli su Hrvati kraćim putem, te su njihov poraz učinili potpunim time, što su zaplijenili i sav materijal, koji su ovi odnosili.

Njedna bitka u tridesetgodišnjem ratu, u kojoj su sudjelovali Hrvati, nije ove toliko proslavila, koliko upravo bitka kod Nördlingena. Spomen na tu bitku slavio se po svim carskim zemljama, pa čak i po hrvatskoj Granici (der Crabathischen Gränzen). Povjesničar Walwasor načuo je isto tako nešto o hrvatskom junaštvu prigodom bitke kod Nördlingena pa kaže: »Das gewaltige Haupttreffer von Nördlingen — berechtiget die Crabaten keines geringen Lobs der Streitbarkeit, angemerkt sie damals die ersten gewest so den Truppen, nach angefangenere Schlacht ein Stück Wegs herumgeschwungen,

und der schwedischen Armee von Hinten zu ganz unvermutlich eingehauen etc. ...« (B VI p. 303) (XLV)

Neočekivani ishod bitke kod Nördlingena pokazao je svim knezovima u Njemaškoj, da se vojna premoć sada nalazila kod carevaca, a to je imalo posljedicu, da su svi gledali, kako će na diplomatski način okrenuti leđa svom dosadanjem savezniku. Bilo je međutim vanjskih sila, koje nisu dopuštale da Šveđani potpuno izgube igru, jer to nije bilo u njihovome interesu. Najvažnija od tih vanjskih sila bila je Francuska s kardinalom Richelieuom, koj je smatraoi, da je tek sada došao pravi čas za njegov nastup u tridesetgodišnjem ratu. Posljedice bitke kod Nördlingena bile su dakle veće nego se moglo očekivati, jer tek sada tridesetgodišnji rat gubi potpuno karakter vjerskog rata, koji je dosad imao, a na njegovo mjesto stupa diplomatski i vojnički sukob raznih sila, koje s vjerskim pitanjem nemaju više ništa zajedničko. Šveđani, a i protestantski njemački knezovi, bili su prisiljeni da sebi osiguraju francusku pomoć, pa su radi toga pristali na to, da Francuska svoje pravo na Elsas sada realizira. Kao protuuslugu obvezala se Francuska, da će novcima i vojskom podupirati Šveđane i njihove saveznike. Richelieu se kod toga naravno htio poslužiti starim načelom »divide et impera!«, pa je uistinu opremio nekoliko vojska protiv cara i njegovih saveznika, od kojih se jedna pod vodstvom kardinala de la Valetta sjedinila s vojvodom Bernhardom i bez prethodne objave rata krenula protiv carskih četa.

Hrvati su nastojali proširiti svoj uspjeh iza bitke kod Nördlingena, pa su progonili Šveđane, tako da im je u ruke pala cijela prtljaga vojvode Bernharda Weimarskog, a Isolano je osvojio gradove Salzungen i Meinungen, a osim toga ih vidimo pred Dinkelsbühlom, Mergentheimom i Rothenburgom. Isolano je bio zbog svojih zasluga uzvišen na grofovsku čast, a njegove čete javno pohvaljene. U pojedinačnim borbama i sukobima, koji su se razvili iza bitke kod Nördlingena, susrećemo na mnogo mjesta Hrvate. Tako se njima pripisuje zauzeće Stuttgarta, a budući da se sada rat prenio i na francusko zemljište, vidimo hrvatske čete, kako nastoje prodrijeti u Elsas i Burgundiju. Švedske posade u nekim utvrđenim mjestima, kao što su na pr. bile tvrđave Hanau i Höchst kod Frankfurta na Majni, bile su prilično nemoćne, te su se ograničile na pojedinačne ispade, kojom prilikom su se znale pobiti i s Hrvatima. Isolano je u ono vrijeme boravio oko Fulde i u susjednim krajevima, gdje se borio protiv vojvode Ernesta od Eisenacha i vojvode Vilima od Sachsen-Weimara.

Vojvoda Bernhard povukao se poslije nesretne bitke kod Nördlingena na jug kod Heilbronna, a zatim je s ostatcima svojih četa pošao na sjever prema Frankfurtu na Majni. Tamo je namjeravao da se sjedini s četama iz Hessena i Lüneburga, koje su mu dolazile u pomoć. Ova namjera ipak mu nije uspjela, jer je ova pomoćna vojska bila opozvana, da brani Donju Saksonsku, a u isto vrijeme spremao se kardinal-infant, da sa svježim talijanskim i španjolskim četama iz Bavarske prodre prema Nizozemskoj. Stoga se vojvoda Bernhard morao još dalje povući prema Mainzu, pa je tako čitav kraj na istoku, kao na pr. Würtemberg i kraj oko Frankfurta na Majni s predjelima Wetterau i Vogelsberg prepustio neprijatelju.

Kardinal-infant od Španije polazio je sa svojom silnom vojskom od Nördlinga prema Rajni, ali se kod toga ispostavilo, da mu manjska laka konjica, koja bi mu izviđala zemljište, održavala doticaj s neprijateljem i skrbila za hranu. Stoga mu je na njegovu molbu ugarski kralj (Ferdinand III.) poslao u pomoć 40 satnija Hrvata, Madžara i Poljaka (oko 2000 konjanika), koje su ga imale pratiti do Audernacha na Rajni, naime do onoga mjesta, gdje bi se vjerojatno mogao sukobiti sa Šveđanima. Te čete su na svom prolazu k Rajni strahovito poharale neka mjesta u kneževini Hessen, a među ostalim osobito grofoviju Ysenburg-Büdingen s tvrdim gradom Ronneburgom i utvrđenim gradovima Gelnhausen i Büdingen. Hrvati su tim krajevima prolazili dva puta: prvi put pod vodstvom generalmajora von Ossa na putu u Andernach, a u listopadu 1634. prilikom svog povratka iz Andernacha.[1])

Koncem mjeseca listopada 1634. nalazila se glavna sila Šveđana kod Erfurta, te se spremala da tamo prezimi. Još prije toga vratio se vojvoda Bernhard na desnu sfranu Rajne, pa je zaposjeo one krajeve ,koji su poslije prolaza kardinal-infanta postali slobodni. Švedska vojska se uopće u ono vrijeme na-

[1]) Potanje o tome vidi moj članak u Hrvatskom Kolu XX. — 1940. str. 222.

lazila u vrlo teškom položaju, jer su je počeli ostavljati svi oni prijatelji, koji su gledali samo na njene uspjehe. Osobito se nepouzdanim pokazao saski knez izbornik, pa se počelo na veliko govoriti o tome, kako će car sa Sasima sklopiti mir pod posebnim uvjetima. Hrvati su se koncem 1634. i početkom 1635. još hrabro borili protiv Sasa, te se njihovo četovanje nastavljalo u raznim krajevima. Spomen na ovakove četničke bitke i čarkanja sačuvao se još kod Görlitza i Chemnitza. S druge strane došlo je također do sukoba s Hessima, gdje su Hrvati katkada, budući da su bili raštrkani, izvukli kraći kraj. U tim borbama istakao se hrvatski pukovnik Blašković, koji je u Hessenu prigodom borbe poginuo, i njegov drug pukovnik Rajković.[2])

15. lipnja 1635. došlo je konačno do posebnog mira između cara i saskog kneza izbornika u Pragu. Praški mir nastojao je ispraviti one nepravde, koje je učinio edikt o restituciji, koji je bio glavni razlog neprijateljstvu između Saske i cara. Mnogo od onoga, što je Gustav Adolf već prije via facti oživotvorio, primilo je sada naknadnu sankciju od cara, a povrh toga dobili su Sasi još cijelu Lužicu (Lausitz) kao carsko leno. Praški mir bio je zamišljen kao uzor općem miru između cara i svih protestantskih knezova, s ciljem da se Švedani izoliraju. Ma da se među protestantima isprva digla prava bura, ipak su domala mnogi od njih pristupili tom miru, osobito izborni knez brandenburški, knez Wilhelm Weimarski, vojvoda anhaltski, knezovi od Mecklenburga i Braunschweig-Lüneburga i hanseatski gradovi, dok je grof Wilhelm Hessenski ostao za sada još po strani. Već samim time pokazalo se, da je godina 1635. zaista bila kobna po Švedane, jer njihov položaj u Njemačkoj nikada još nije bio toliko uzdrman. K tome je još dolazilo, što su njihovi glavni saveznici bili doduše u stanju, da im pruže neku potporu, ali politički nisu značili upravo ništa, kao na pr. vojvoda Bernhard, čija se glavna snaga sastojala u njegovoj hrabrosti.

Svim ovim neprilikama suprotstavio se zaista hrabro švedski kancelar Axel Oxenstierna. Prilike su ga natjerale, da je sada potražio što uži savez sa Francuskom, a Francuska je opet uvidjela, da nipošto ne služi njenom interesu, ako dopusti, da

[2]) Kukuljević, 34.

švedske čete u Njemačkoj propadnu. Stoga su Francuzi u prvom redu nastojali, da Švedane riješe neprilika u Poljskoj, kako bi im ostale slobodne ruke protiv Austrije. To je diplomatskom akcijom uspjelo, ma da su Švedi kod toga pretrpjeli izvjesnih gubitaka. Budući da se nakon toga grof kasselski Wilhelm i vojvoda Bernhard opet sjedinio sa Švedanima, bile su carske čete na Rajni prisiljene da izvedu diverziju, te da tako podijele svoje snage. Rat se dakle prema tome u svojoj trinaestoj godini nastavio pojačanom snagom, ma da je bilo manje učesnika ,ali oni koji su preostali bili su odlučni da borbu izdrže do kraja.

U tom času činilo se caru zgodnim, da svoga sina, Ferdinanda III., službeno proglasi njemačkim i rimskim carem, makar je to Francusku i Švedane izazvalo u najvećoj mjeri. Izbor novog cara prošao je među njemačkim staležima velikom većinom, pa je tako postao pravomoćnim, a neprijateljstva su se smjesta nastavila pojačanom snagom. Sasi, koji su dosada bili švedski saveznici, prometnuli su se odjednom u njihove neprijatelje. Protiv njih borio se s velikim uspjehom švedski general Banner, koji se osobito proslavio bitkom kod Wittstocka (24. rujna 1636.), gdje je porazio mnogo jačeg neprijatelja — sjedinjenu sasko-austrijsku vojsku.

Međutim bili su završeni i direktni pregovori između vojvode Bernharda i francuskog državnika, kardinala Richelieua. Vojvoda Bernhard Weimarski došao je u tu svrhu u Francusku i sklopio je s kardinalom Richelieuom mjeseca listopada 1635. u St. Germainu en Laye ugovor, kojim mu se garantira godišnja penzija od pol milijuna livresa kao lična pripomoć, a 4 milijuna godišnje za snabdijevanje vojske. S tom pomoći započeo je vojvoda Bernhard opet svoje operacije zajedno s francuskom vojskom na Rajni. Protiv ove švedsko-francusko-njemačke vojske vojevao je carski general Gallas, koji je poslije bitke kod Nördlingena svoju bojnu silu nastojao popuniti novim vojnicima iz svih krajeva monarhije, pa tako i iz Hrvatske Krajine. Gallasu je zaista uspjelo da potisne Francuze i Švedane sve do Metza, te da oslobodi švedske opsade gradove Mainz i Frankenthal. U ovim njegovim uspjesima sudjelovale su dakako vrlo marljivo hrvatske čete, o kojima se u ono vrijeme priča, da su se borile pod barjakom, na kojem je s jedne strane bila naslikana Bogorodica, a s druge

sv. Mihajlo.[3]) Uza sve svoje napredovanje nije Gallasu ipak uspjelo da sa svojom vojskom prezimi u Francuskoj, kako se nadao, nego je radi neprijateljskog otpora bio prisiljen da se vrati na Rajnu, te na proljeće slijedeće godine pokuša sreću.

Kao dragocjen spomenik, koji nam potvrđuje sudjelovanje Hrvata u ovoj godini tridesetgodišnjeg rata, ostaje nam grob hrvatskog vojnika u mjestu Dillingenu na Dunavu, koji je publiciran u reviji »Vitezović«.[4]) Ovaj Hrvat pripadao je Fuggerovoj pješačkoj pukovniji, koja se borila u bitci kod Breitenfelda-Wiederitscha. Natpis na tom grobu glasi ovako:

»Anno 1635, den 29 January starb der Wohl-Edle und gestrenge Herr Janusch Heruath (Heruath-Hervath = Hrvat) von Pritokh (Pritoky-Pretoke) ein Cornet unter dem löbl. graf. Fuggerschen Regiment der Croaten. Gott gnad seiner Seel.« (XLVI)

Sam spomenik je još prilično sačuvan, a na njemu je isklesana priprosta podoba vojnika. Čudno je svakako, što se u natpisu spominje Fuggerova pukovnija kao »hrvatska«, jer koliko znamo, to nije bila inače karakteristika ove pukovnije.

Odmah s proljeća 1636. carske su čete provalile u Francusku, i to ovaj put kod mjesta Breisacha na Rajni. Hrvati su prodrli daleko u Burgundiju, pa se tako rat prenio u unutrašnjost Francuske. S druge strane prodirali su iz Holandije Španjolci u Francusku, pa su zauzeli dosta mjesta u Pikardiji. Ovoj vojsci bile su dodijeljene i neke hrvatske čete pod Isolanom, te su sačinjavale prethodnice i čistile kraj od neprijatelja. Svi ti uspjesi carskog oružja ipak nisu bili toliki, da bi osigurali pobjedu, ma da je nešto kasnije napredovanje Johanna von Wertha na Sommi pokazalo, da su laki odjeli bili u stanju učiniti prava čudesa. Pod zapovjedništvom Johanna von Wertha bili su u predstraži Hrvati i Poljaci, koji su zauzeli grad Bray, a kasnije su slijedili Francuze sve do Compiegnea, te zauzeli tvrđavu Corbin. Najslavniji podvig hrvatskih konjanika bio je, da im je tom prilikom uspjelo prodrijeti čak u okolicu Pariza, tako da su od St. Denisa mogli pregledati sav francuski grad.

[3]) Kukuljević, 36.
[4]) Grob Hrvata u Dillingenu, »Vitezović« I, br. 8.

Iza tog uspjeha, koji je ipak bio vrlo prolazne naravi, jer je izveden s preslabim (izviđačkim) snagama, morao se Johann von Werth opet povući, a kako su Švеđani u isto vrijeme imali nekoliko uspjeha u Njemačkoj, morala se skoro čitava carska vojska povratiti iz Francuske. Za vrijeme tog povlačenja došlo je do nekoliko istaknutih okršaja, u kojima se spominju i Hrvati. Tako je Isolanov sin Ljudevit prigodom opsade tvrđave St. Jean de Laune zapovijedao zalaznicom, te je u junačkoj borbi s neprijateljem i sam pao. Kukuljević[5]) drži, da se s generalom Gallasom tada u Francuskoj nalazilo 10 hrvatskih pukovnija pod Isolanom i Baćanom, a u Burgundu da su bile tri najbolje hrvatske pukovnije pod pukovnicima Forgačem, Korpusom i Menhardom (?). Rat se sada opet prenio na Lotaringiju i u krajeve oko Rajne, gdje se Hrvati opet spominju prigodom nekog sukoba s Francuzima kod Koblenza.

Vojvodi Bernhardu dakako nije bilo drago, što se njegovi saveznici Francuzi tako slabo drže, ali nije mogao gotovo ništa poduzeti, da im pomogne, štaviše, pokazalo se, da se sam nije mogao održati na Rajni. Čarkanje njegovih četa sa carskima traje po prilici dvije godine, sve do 1638., a za to vrijeme vidimo Hrvate, kako se bore s jedne strane protiv kardinala La Valeta, a s druge strane protiv Švеđana i četa iz Hessena. Ovo četovanje raspada se u bezbroj malenih sukoba i ratnih epizoda, kojih vjerodostojnost nije uvijek zajamčena.[6])

Tridesetgodišnji rat poprimio je drugu sliku tek 1638., kad je vojvoda Bernhard konačno raspolagao s dosta četa, da se mogao odvažiti na odlučan korak. Početkom veljače napustio je svoj zimski logor, te je mimo svakog očekivanja opet osvanuo na Rajni. U brzom tempu osvojio je nekoliko važnijih gradova i počeo opsjedati tvrđavu Rheinfelden. Carski general Savelli uočio je dobro znatnost tog položaja i nije ga htio prepustiti neprijatelju, pa je zato ovoj tvrđavi došao s vojskom u pomoć. U sastavu te vojske bili su i neki Hrvati pod Johannom von Werthom. Carskoj vojsci je tom prilikom uistinu uspjelo da potisne Švеđane te da spasi Rheinfelden, a čini se da su kod toga Hrvati imali većih zasluga. Pobjeda carevaca

[5]) Kukuljević, 37.
[6]) Kukuljević 38—40. — Događaji, koji se tu pričaju izvađani su ponajviše iz Theatrum Europ., ali se valjda radi o četama, koje su samo po oružju bile hrvatske.

kod Rheinfeldena ipak nije bila konačna, jer je Bernhard Weimarski, iskoristivši njihovu sigurnost, odmah treći dan iza bitke opet osvanuo na bojištu, gdje je izvojevao veliku pobjedu. Carska vojska bila je tom prilikom potpuno uništena; sam knez Savelli, Johann von Werth i još nekoliko drugih zapovjednika i visokih časnika bili su zarobljeni. Johanna von Wertha dao je kasnije Richelieu otpremiti u Francusku, da svom narodu pokaže neki vidni uspjeh svojih ratničkih pothvata. Dakako, da poslije ovakove odlučne pobjede vojvodi Bernhardu nije bilo teško osvojiti i tvrđavu Rheinfelden i okolišna mjesta, te krenuti prema Breisachu na Rajni, kamo je dospio s velikom vojskom, jer se ta putem sve više upotpunjavala.. Tvrđava Breisach smatrala se u ono vrijeme osobito važnim strateškim mjestom, jer je predstavljala ključ cijele Alzacije. Sa carske strane ulagali su se veliki napori u to, da se Breisach drži, što dulje bude moguće, pa je taj zadatak povjeren talijanskoj vojsci generala Ferie, a cijelo to poduzeće moglo se dosta uspješno izvesti, budući da je tvrđava bila dobro izgrađena i branjena svim sredstvima.

Uza sav prirodni povoljni položaj Breisacha odvažio se vojvoda Bernhard Weimarski ipak na juriš, uzdajući se u tada već tradicionalnu svoju sreću. Njegova osnova sastojala se u tome, da tvrđavu treba odrezati od svijeta i lišiti je svakog dovoza provijanta, a bezbrižnost zapovjednika Breisacha učinila je svoje, da je ta osnova dosta dobro napredovala. Kada se to uvidjelo u carskim redovima, pokušavalo se svom silom, da se tvrđavi pomogne, pa se tako požurio general von Götz s velikim kolonama provijanta da pomogne gradu, ali ga je vojvoda Bernhard susreo i potukao, a jednako dogodilo se kasnije i vojvodi lotaringijskom. Kad se i treći pokušaj generala von Götza, da pomogne posadi, izjalovio, nastala je u Breisachu glad, koja je prisilila hrabru posadu, da se preda.

O sudjelovanju Hrvata u svim tim borbama sačuvalo se relativno dosta spomena. Čini se, da su Hrvati bili u samoj tvrđavi među posadom, a isto tako u onim vojskama, koje su tvrđavi pohitale u pomoć, dakle su se nalazili u samoj tvrđavi i izvan nje, kako to ističe već i Kukuljević.[7] Iz tvrđave su često Hrvati pokušavali učiniti ispade, ali zbog neprijateljske

[7]) Kukuljević, 41.

nadmoći nisu imali mnogo uspjeha. Po Theatrum-u Europaeum-u uspjelo je Hrvatima nekoliko puta da svojom akcijom pomognu posadi Breisacha da dođe do hrane, a osobito se spominje neka epizoda, gdje su 300 Hrvata, svaki s vrećom brašna na leđima, uspjeli da se probiju kroz neprijateljsku vojsku i da ovu hranu donesu u Breisach. Isto tako istakli su se Hrvati u manjim guerilskim borbama oko tvrđave, gdje su neprijatelju katkada zadali dosta osjetljivih gubitaka. Takovih borba bilo je kod Stollhofena i Drusenheima.

Zauzeće Breisacha je najsjajnija točka u karijeri vojvode Bernharda, ali budući da se on odlučio odsada voditi politiku na svoju ruku, morao se sukobiti s francuskim interesima, koje je budno čuvao kardinal Richelieu. Odsada je vojvodi Bernhardu Francuska uskratila svaku pomoć, pa je to dakako osjetljivo usporilo njegove operacije. Umjesto da iskoristi prednosti, koje mu je pružila pobjeda kod Breisacha, vojvoda je ostao u defenzivi, sve dok nije slijedeće (1639.) godine umro od neke bolesti, koja je bila slična kugi, a u starosti od 36 godina. Svakako je njegovom smrću nestao jedan od najistaknutijih vojskovođa protestanata u tridesetgodišnjem ratu.

Iza vojvode Bernharda preuzeo je zapovjedništvo nad švedskom i njemačkom protestantskom vojskom general Banner. Rat se sada opet prenio na Sasku, gdje su se ratne operacije vodile paralelno s događajima u Alzaciji i Francuskoj već od 1637., kada je Banner počeo opsjedati Leipzig. Grad Leipzig se tog puta spasio, a Banner se povukao do Torgaua. Kada je kasnije premoć carskih četa postala prevelikom, morao se Banner ukloniti prema Pomorju, gdje je svoje čete pojačao rezervama iz Švedske i Livonije, pa je 1638. novim snagama mogao započeti pohod na Njemačku. Ovaj put imao je Banner uspjeha, pa je do kraja 1639. sa svojom vojskom strahovito opustošio Češku i potukao nekoliko carskih vojska, a zatim je uspješno vodio rat u Saskoj, gdje su mu među ostalim bili protivnici i Isolanovi Hrvati, koji su ovamo došli poslije događaja kod Breisacha.

Kolikogod je Banneru bila sretna godina 1638., toliko je opet nesretno ratovao 1640., kad je redom izgubio sve svoje stečene pozicije, te se progonjen povukao u Tiringiju, da kod Erfurta u logoru sačeka pojačanja. Te godine umro je general Hrvata Isolano u 56. godini u Beču, ne ostavivši za sobom

muškog potomka, tako da je njegova porodica s njime izumrla. Kukuljević[8]) citira neke stihove (epigram), koje je njemu u počast ispjevao nepoznati pjesnik:

»En Isolanus adest, quem Martia facta loquuntur,
Vultus sudore, et dextra cruore madet.
Per ferrum flammamque ruens et flumina tranans,
Vincere, vel fas (sic ait ille) mori.
Si post fata venit laus, fama, Nepotes
Discant extinctis vivere corporibus.« (XLVII)

Budući da se Bannerovo djelovanje uvijek razvija od jedne skrajnosti do druge, ne znači za povjesnika ove epohe nikakovo iznenađenje, da se taj švedski general u Erfurtu doskora opet toliko oporavio, da je uspješno mogao produžiti svoje ratovanje. To se dogodilo naročito radi toga, što su njegovu vojsku pojačali ostatci Bernhardove vojske kao i nova francuska vojska pod generalom Guébriantom. Sa carske strane preuzeo je vrhovno zapovjedništvo Piccolomini, koji je došao iz Nizozemske, pa su sada pod njegovo zapovjedništvo došli i Isolanovi Hrvati. Piccolomini je nastojao izbjeći sukobu s Bannerom, a isto je učinio i zapovjednik bavarske pomoćne vojske general von Mercy, tako da tada do bitke uopće nije došlo. Obje vojske sklonile su se nato u pokrajini Hessen, koja je zbog neprestanih ratova tada već bila na rubu propasti.

Posljednji podvig Bannerov bio je direktni udarac protiv Regensburga, u kojem se upravo održavao državni sabor. Budući da je pred Regensburg zajedno s Guebriantom dosta nenodano došao, mogao je caru stvoriti najvećih neprilika, ali nije mogao prijeći nabujali Dunav, pa je odlučio napasti nezaštićenu Moravsku, gdje se nadao obilnom plijenu. Tu se od njega odijelio Guébriant sa francuskim i weimarskim četama, ali videći se ovako odvojen pred nadmoći carskih četa, smatrao je Guébriant opet najboljim, da se u Saskoj sjedini s Bannerom, pa su tako obje vojske dospjele u Halberstadt, gdje je Banner smrtno obolio i umro (20. svibnja 1641.).

Bannera je zamijenio kao vrhovni zapovjednik švedskih i savezničkih četa u Njemačkoj general Torstenson, koji je bio

[8]) Kukuljević, 40.

snabdjeven svježim vojnicima i novcem za nastavak rata. Preporođena švedska vojska doskora je zaposjela Šlesku i prodrla do u srce Moravske, pa je poslije opsade Olomouca izravno ugrozila Beč. Tek Piccolomini i nadvojvoda Leopold uspjeli su da cara obrane i potisnu Torstensona natrag u Sasku i u Lužicu, gdje je ovaj čekao na zgodnu priliku, kada će mu opet uspjeti da provali u Češku i ponovi svoj podvig. O Hrvatima ne govori se u tim borbama mnogo, pa je vjerojatno, da su ih upotrijebili u borbama protiv Guébrianta u Njemačkoj.

Međutim je zanimljivo, da se prigodom opsade Olomouca po prvi put u povijesti tridesetgodišnjeg rata javlja h r v a t s k i b a n N i k o l a Z r i n s k i time, što bečkom dvoru nuđa oružanu pomoć.[9]) Zrinski je u to doba bio pripravan da postavi 500 momaka, koje bi on sam skupio i unovačio, ali sve to uz pogodbu, da bude zapovjednik hrvatskih i madžarskih četa u tom ratu. Budući da su s bojišta poslije uzmaka Torstensonova iz Moravske počeli stizavati povoljniji glasovi, bečki je dvor ponudu Zrinskoga odbio.

[9]) Szénchy: Grof Zrinyi Miklos I, 100—122.

VIII.

BITKA KOD WIEDERITSCHA-BREITENFELDA

(Druga bitka kod Breitenfelda)

(1642.)

Prošlo je opet dosta vremena, otkako su se posljednji put odlučno sukobile carska i švedska vojska u krajevima oko Leipziga. Mnogo se toga odonda izmijenilo: bečki dvor se konačno riješio Wallensteina, na prilično podli način, ali nevolja nije birala sredstava. S druge strane rat, koji je ispočetka započeo kao čisti vjerski rat, prometnuo se, osobito poslije 1634., u kabinetski rat, u kome je glavnu ulogu igrala francuska diplomacija, na čelu s njenim predstavnikom kardinalom Richelieuom. Vojvoda Bernhard Weimarski nije mogao u punom smislu naslijediti ulogu »zaštitnika protestantizma« od mrtvog švedskog kralja, jer ga je francuska diplomacija sve više tjerala, da igra ulogu nekog pustolova. Jedino čime se švedska vojska sada opet mogla ponositi, bilo je to, da je zbog svježih pojačanja iz Švedske postala nacionalnijom, nego što je bila. Time je ona zadobila opet svoj pređašnji karakter, koji ju je vodio od pobjede do pobjede, pa su time u neku ruku opet bile obnovljene slavne tradicije.

Ali uza sve to Švedi nisu više zauzimali onaj položaj, koji su imali prije. Nije se sada više radilo o tome, tko će u Njemačkoj vladati, a tko će biti pobijeđen, nego švedska vojska se očajno borila za sam svoj opstanak. Zbog neprestanog ratovanja ponestalo je ljudi, i Švedi se nisu žacali, da čak zločince uzmu pod svoju zastavu, samo da tom zlu nekako doskoče. Uopće su se u to doba sve vojske smanjile, što je jasno, kad se uzme u obzir, da se rat približavao svome svršetku. Protivničke vojske nisu više ni mislile na to, da jedna drugu uništi, nego se radilo samo o tome, da se međusobno što više izmore.

Da se ovakav učinak postigne što jednostavnijim sredstvima, podijelile su se »armade« u mnogo malih skupina, koje su imale zadatak pojedinačno napadati neprijatelja, a osim toga same se brinuti za svoju prehranu.

U godini 1642. bilo je stanje na ratnom polju slijedeće: Švedi su svim svojim raspoloživim silama nastojali prodrijeti u Češku. Sjedinjene švedske vojske Torstensona i Königsmarka približavale su se ubrzanim hodom Leipzigu, i slučaj je htio, da su se s carskim četama ogledale upravo na onom mjestu, gdje se jedanaest godina prije toga vodila bitka Tillyja s Gustavom Adolfom. 7. listopada napustio je Torstenson Zittau, pa je 14-og došao na desnu obalu Labe kod Torgaua. Tamo se sjedinio s lijevim krilom grofa Königsmarka, ali ih je nestašica živeža obojicu prisilila, da se što brže domognu Leipziga, prije nego će carevci jačim silama tamo stići.

Leipzig je opet, kao uvijek dosada, raspolagao samo slabom posadom, a Šveda je bilo 16 do 18 hiljada. 17-og ujutro pokazala se silna švedska vojska na poljanama Breitenfelda. Budući da se grad nije htio predati, započela je 20-og oštra paljba iz švedskih topova, koja je gradu kao i nekim istaknutim zgradama nanijela mnogo štete. Poslije te topničke priprave pošli su Švedi na juriš, ali nijesu sa sobom ponijeli dosta ljestava, pa su ispod zidina zastali i nisu ih mogli prijeći. Budući da su kod toga pretrpjeli izvjesnih gubitaka, ostali su 21-og na svojim položajima i nisu više uznemirivali grad. Samo švedski general-major Schlange pošao je sa svojim odjeljenjima na izviđanje prema Breitenfeldu, ali je tamo naišao na lijevo krilo carevaca pod Buchheimom, među kojima je, čini se, bilo mnogo Madžara i H r v a t a. To se dogodilo kraj sela Mügelna (... den lincken Flügel der Keyserlichen nebst denen Vngern vnd Croaten bey einem Dorff Mügeln an eine Pasz stehend«).[1]) Kako se Schlange osjećao preslabim, povukao se opet prema Leipzigu, a carska se vojska morala one noći smjestiti negdje između Grimme i Wurzena.

---

[1]) Grüngliche und eingendliche Relation von der harten und strengen Belagerung der... Stadt Leipzig 1642... »Alles aus selbst eigener Erfarung beschrieben und in Druck gegeben im angehenden 1643 Jahre« Spis sa bakrorezima pisan vjerojatno od jednog svećenika u Arhivu grada Leipziga.

Za Torstensona taj oolpžaj nije bio povoljan, jer se morao bojati, da mu leđa ne ostanu slobodna. Radi toga napustio je opsadu Leipziga 22. listopada i krenuo brzo prema Seehausenu. Taj odlazak uslijedio je u posljednji čas, jer je već carska predstraža dolazila gradu u pomoć, a za njom je slijedila cijela glavnina. Švedska brigada Wrangel je skoro stradala na taj način, što su je carevci nastojali odrezati od ostale vojske. Hrvati su, čini se, opet bili prvi, koji su se približili Lepzigu i oni su vjerojatno sudjelovali kod navale na brigadu Wrangel. O događajima 21. listopada sačuvan je još osobni prikaz švedskog general-majora Schlangea, koji spominje Hrvate:

»Den 21 erhielt ich Nachricht / dasz der Graf von Buchheim mit des Feindes lincker Flügel / nebenst denen Vngarn und Croaten 2 Meil Wegs von des Feinds Lager voraus / vnd hierhero marschiert / worauff ich mit der gantzen Cavallaria auszgangen / in Meynung denselbe anzutreffen / weiln ich aber in der Nacht Kundschaft erhalten, / dasz der Feind mit seinem gantzen Trosz zwischen Grimmen und Wurtzen stände / habe ih mich wieder zurück und anhero gezogen.« (XLIX)

Torstenson se uklonio iz Leipziga, tako da su njegove čete u bojnom redu okomito stajale prema cesti Podelwitz-Wiederitsch. Carevci su s mnogo pouzdanja opazili, da se sada neprijatelj povukao iz grada, pa su zaposjeli selo Seehausen i u njemu udarili svoj glavni stan.

Mnogo se već raspravljalo o tome, zašto je Torstenson smatrao zgodnim napustiti Leipzig i boriti se na otvorenom polju. Suvremeni opisi druge breitenfeldske bitke smatraju, da je Torstenson htio povući svoju vojsku do Hallea, da se tamo sjedini s Francuzima i onda pojačan navali na carevce. Tek na putu u Halle, da je preinačio svoju odluku i odlučio se boriti u spoznaji »der Sieg käme doch einig und allein von Gott dem Herrn (dessen Ehre er suchte) der könne jhme so wohl an diesem, al an einem anderen Orte helfen.«[2]) Vjerojatnije je ipak ono, što kaže Rudert[3]), naime, da je Torstenson od početka bio spreman da primi bitku, ali je htio imati slobodna leđa, a osim toga je sigurno uspomena na švedskog kralja djelovala na njegovu odluku, da za bojište izabere upravo ono mjesto, gdje se Gustav Adolf prije 11 godina proslavio. Ovo bojište moralo je i tadašnjem jednostavnom plaćeniku podati nešto od onoga, što danas zovemo ratnim oduševljenim, a to je bilo nešto sasvim nepoznato u ono doba.

[2]) Bericht, wie es bei dem blutigen Treffen bei Leipzig um Breitenfeld... abgelaufen. Arhiv grada Leipziga.
[3]) Rudert 134.

Carevci su u to vrijeme u Seehausenu bili uvjereni, da su Švedi pobjegli, ali su ipak za svaku sigurnost poslali Hrvate za njima. Torstenson je naprotiv svu noć proveo u sedlu, a s njime i sva njegova vojska (... gantz still ohne Fewer anmachen / mit gesattelter vnd gantz allerste Reuterey) (LI). Tek ujutro 23-eg, kad se činilo, da iz boja ne će biti ništa, dana je u švedskom logoru zapovijed za molitvu, ali još prije nego se mogla izvršiti, pokazali su se već Hrvati na protivničkoj strani (»... eh die Betstunde vollendet zeigten sich die Croaten) (LII). Pojava tih hrvatskih lakih konjanika pokazala je Torstensonu, da su carevci noću prišli bliže njegovim položajima nego što je to on očekivao. K tome je još za Švede nepovoljno bilo i to, što su im se carevci približavali u desnom uglu, pa su ih prema tome mogli obuhvatiti sa strane. Da se to ne zbude, dao je Torstenson nalog, da se švedsko lijevo krilo okrene prema neprijatelju za 45 stupnjeva.

Oko 7 sati ujutro dospjela je valjda glavnina carevaca na bojište. Oni su već noću krenuli »in Battaglia« iz Seehausena i polagano napredovali prema sjeveroistoku. Budući da sunce 23. listopada u tim krajevima izlazi u 7.06 (po današnjem računu bio je to 3. studenoga), čini se, da je ispravan onaj račun, koji kaže, da se prije tog vremena neprijateljske vojske nisu mogle »vidjeti«. Carska je vojska nastupala s najvećim pouzdanjem u pobjedu, jer je bila u velikoj mjeri nadmoćna švedskoj. Radilo se o kakve 54 eskadrone konjice = 5.400 konja i oko 12 pukovnija pješaka = 16.000 vojnika, dakle po prilici 21—22.000 momaka. Sve su to bili stari vojnici (eytel gute Knechte).

Prema starim slikama i opisima postave carske vojske čini se, da su se Hrvati nalazili samo na desnom krilu, gdje su izričito spomenuti »Croaten«.[4]) S druge strane, s obzirom da

[4]) Kurtzer und auszführlicher Bericht In der uffm Breitenfeld (ein Stund von Leipzig) Sontags den 23. October... vorge-

smo prije govorili o tome, da je i pod Buchheimom bilo Hrvata, a Buchheim je sa svojom pukovnijom stajao na lijevom krilu, mora se smatrati, da je Hrvata (izmiješanih s Madžarima) bilo i na desnom krilu. Suvremene slike naznačuju samo »6 esc. Croaten auf dem rechten und 8 escadrons auf dem linkken Flügel, so gleich durchgangen«.[5]) (LIII) U isto vrijeme izgleda, da je nešto Hrvata zaostalo i u Leipzigu, ili su oni dobili nalog, da tamo ostanu, jer jedan švedski glasnik priča, da je u Leipzigu vidio »Viel Croaten ein und ausgehen!« (LIV). Svakako je Buchheim u bitci stajao na krajnjem lijevom krilu isto tako, kao Hrvati na kranjem desnom. O zapovjedniku hrvatske samostalne skupine ne govori se žalibože ništa. Tečaj bitke pokazao je međutim, da se glavna slabost carske vojske sastojala baš u lijevom krilu, jer je ono bilo sastavljeno od manjih samostalnih jedinica, koje nisu međusobno bile dobro povezane. To je među ostalim i jedan od uzroka, zašto je kasnije to krilo tako brzo popustilo pritisku neprijatelja.

Bitka kod Wiederitscha-Breitenfelda je jedina od velikih bitaka u okolini Leipziga, gdje su Hrvati sudjelovali samo u maloj mjeri, odnosno kao promatrači. Tok prvih sukoba u bitci dade se najbolje prikazati po opisu samog carskog generala Piccolominija[6]), koji je on skoro iza bitke sastavio. Prema tom opisu Švedi su najprije s konjicom svog desnog krila napali carsko lijevo krilo. Budući da carevci na svoju štetu nisu zaposjeli selo Klein-Wiederitsch i prijelaz, koji je vodio preko potoka Rietschkea, omogućilo je to Torstesonu da lijevo carsko krilo uhvati s boka. Prednost ovog švedskog napadaja sastojala se i u tome, što su među švedske konjanike bili pomiješani i mušketiri (kao što su to Švedi uopće običavali), pa je bojna vrijednost švedskih četa time bila povećana. Carske su čete tom napadaju začudo slabo odolijevale i skoro se dale u bijeg.

Carski pukovnik Kurt Reinecke von Callenberg, koji se kasnije radi tog poraza morao opravdati, daje nam točnu

gangenen starcken und Blutigen Treffen. Nach eines vornehmen Officierers Auszsag (der selbsten darbey gewesen) zusamm getragen 1642.

[5]) Eingentliche Abbildung des Haupt Treffens... Breitenfels bey Leiptzig. Arhiv grada Leipziga.

[6]) Gradski arhiv u Leipzigu, loc. 10.828.

sliku uzroka, koji su doveli do takvog stanja u carskim redovima. Prema Callenbergu nije naime već na početku bitke bilo sve u redu na carskoj strani. Vojvoda je najprije zapovjedio, da svi podzapovjednici i pukovnici dođu k njemu, a kad su se već bili zaputili, opozvao je opet svoju naredbu. Posljedica toga bila je već neka nervoza kod svih časnika. Da taj dojam ispravi projašio je vojvoda odmah nakon toga uz frontu cijele svoje vojske, što je doduše vrlo ratnički i lijepo izgledalo, ali ipak nitko nije znao, u čemu se zapravo sastoji njegova zadaća (wie aber ein Esquadron den anderen secundieren sollen ist: vielleicht wegen der Kürze der Zeit nicht befohlen worden«) (LV). Uza se to došlo je i do toga, da je promijenjen čitav ratni plan od jučerašnjeg dana, pa se valjalo upravljati prema novome, koji nitko nije poznavao. Dokaz tome je među ostalim, što postoje znatne razlike između Callenbergova opisa bitke i opisa u THEATRUM-u EUROPAEUM-u, koje se ne mogu drugačije protumačiti nego samo tako, da su postojale dvije razne osnove za bitku. Konačno bila je pogrješka carevaca i to, što im se njihov prvi i drugi bojni red zajedno s predstražom nalazio gotovo zajedno bez razmaka, tako da je propast jednog dijela morala za sobom povući dosljedno i propast svih ostalih jedinica.

Prema tome su Švedi odmah u svom prvom naletu postigli veliki uspjeh. Carska eskadrona Pompejo odmah je nagnala u bijeg, a tom bijegu se bez pravog razloga priključila čitava pukovnija Madlung. Ovako je prvi bojni red carevaca naletio na drugi, pa su onda svi zajedno došli u nered. Carski časnici, koji su bili malo prisebniji, kao na pr. pukovnik Gall i Callenberg, pokušavali su taj bijeg zaustaviti time, što su sami krenuli na juriš sa svojim jedinicama, ma da su se ovako sukobili sa svojim vlastitim vojnicima. Ali ni taj pokušaj nije uspio, jer je opći položaj već bio vrlo nepovoljan. Gall i Callenberg morali su se stoga povući za »otprilike 100 koraka«.

Callenberg uza sve to nije htio vjerovati, da je sve izgubljeno, pa je od ostataka sviju jedinica, koje su na tom krilu stajale, još jednom složio neku vojsku i s njome nastojao zaobići švedsko krilo. Dvije švedske čete osujetile su ipak i ovaj napadaj, pa su preostalih 30 carskih konjanika potjerale sve do iza Seehausena. Tamo su se carevci opet pokušavali srediti, ali su svi zapovjednici uvidjeli, da se lijevo carsko krilo

više ne može spasiti. Stoga su svi zajedno odlučili, da će pojačati desno krilo i tamo »kao pošteni ljudi svoj život staviti na kocku!«.[7]) No čim su se približili desnom krilu, morali su na svoj užas vidjeti, da i tamo nije njihova vojska bolje prošla, te da pojedinci već počinju bježati prema gradu Delitschu.

Na desnom carskom krilu razvijala se bitka ispočetka nešto povoljnije za carevce. Tamo su Švedi bili donekle smeteni time, što je odmah na početku boja pao njihov vođa predstraže generalmajor Schlange. Njega su ranjenog zarobili carevci i poveli ga sa sobom, ali je on na putu umro, pa su ga oni ostavili u nekom selu, gdje su njegovu lešinu kasnije Švedi opet pronašli. Carskoj vojsci uspjelo je dapače da potuče i švedsku pukovniju Banner, te da zarobi njenog zapovjednika, s kojim su vojnici odmah nemilosrdno postupali (»allerhand Thätlichkeitten und vmbarmherzig proceder emit mir vorgenommen«). Taj pukovnik Banner (nema veze sa švedskim generalom istoga imena) bio je već prije za vrijeme boja teško ranjen (»durch Pistolenschusz ins gesicht zu Maul hinein vnd beim Ohr wiederumb hinaus«) (LVI.) pa ga je samo intervencija carskog časnika Schleinitza spasila od očite smrti.

Desno krilo ipak nije moglo doći do pobjede, jer te čete nisu iskoristile svoj početni uspjeh, nego su mirno ostale na svojem mjestu. U tom položaju zatekla ih je onda katastrofa lijevog krila, pa su sada svi skupa jedino čekali na ishod operacija u središtu, koje su imale odlučiti čitavom bitkom.

Pješaštvo u središtu borilo se na carskoj strani ispočetka također uspješno. Razlog tome bilo je među ostalim i to, što su švedski topovi gađali previsoko, jer su bili krivo postavljeni. Carevci su nasuprot tome upotrebljavali »lančane kugle« (Kettengugeln), neku vrst karteča, pa su Švedima nanijeli dosta ozbiljnih gubitaka. Jednim ovakovim pogodkom bio je dapače pogođen Torstensonov stožer, pa je ta kugla najednom pogodila pet osoba. Torstensonu nije se ništa dogodilo, samo je njegova svečana dolama, koju je tom zgodom nosio, bila posve uništena. Carske pukovnije de Soye, Don Camillo Gonzaga, Ranfft i Wangenheim (sve pješaci), krenule su zatim na juriš i prolazno zarobile gotovo cijelo švedsko topništvo. U tom, po carevce vrlo povoljnom času, osjetila se najednom neugodna

[7]) Rudert, 141.

praznina na lijevom krilu, koje je tada zbog švedskog juriša već potpuno otpalo. Švedi su prema tome carski napadaj u središtu ne samo zadržali, nego su tada sa svoje strane potisnuli carevce, osvojili svoje topove natrag i zarobili carske, pa su sada obje vojske opet stajale jedna prema drugoj »pique gegen pique« (koplje protiv koplja).

Još uvijek nije bitka za carevce bila izgubljena, jer se iza njihovih leđa nalazila šumica, u koju se se u krajnjem slučaju mogli povući, ali je upravo radi toga bila njihova najveća pogrješka, što se te šumice nisu već prije domogli. Švedski »Generalwachtmeister« Lillie Höck opazio je odmah taj položaj, pa se pod svaku cijenu nastojao domoći te šumice u zaleđu carevaca, što mu je nakon ogromnih žrtava konačno i uspjelo, ali samo prolazno, jer je sam, a s njime i svi njegovi vojnici, izgubio život. Ma da taj smjeli švedski pokušaj zaobilaženja nije uspio, ipak je donio željeno djelovanje. Kad su naime carski vojnici iza svojih leđa čuli ratnu buku, mislili su, da im više nema spasa. Pješaci su brže bolje napustili bojne redove (»lieffen gantz zusammen, die Ordnung des Fectes verlassend«)[8]) pa su se nastojali dokopati spomenute šumice. Zapovjednici činili su nadljudske napore, da to rasulo spriječe, ali moral carskih četa bio je toliko pokoleban, da su vojnici jednostavno okrenuli leđa i ostavili časnike u neprijateljskom ropstvu. Na taj način došao je čak glavni zapovjednik, najvojvoda Leopold Wilhelm, u najveću opasnost, jer je neki neprijateljski vojnik dojašio tik do njega, pa je htio prema njemu ispaliti svoju karabinku, ali je puška u taj čas zatajila. Neka vrst improvizirane tjelesne garde sakupila se zatim oko nadvojvode, pa ga je provela kroz švedske redove.

Cijela bitka je prema svemu tome svršila potpunim porazom carevaca. Njihovo konjaništvo raštrkalo se sada na sve strane, a pješaci su se sklonili u šumicu, koja se sada pokazala pravom mišolovkom. Torstenson je naime, čim je uvidio, da će se neprijatelji skloniti onamo, dao nalog, da se sa svim raspoloživim snagama udari na tu šumicu, a osim toga, da svi švedski topovi uprave svoju vatru na ono mjesto. Dakako, da su sada carevci nastojali opet izaći iz te klopke, ali tu ih je opet sjekla švedska konjica, pa se taj čitavi pokolj svršio

[8]) Piccolominijev izvještaj.

time, da je oko 3.000 carevaca ostalo što mrtvo, a što opet ranjeno, dok su svi ostali prebjegli Švedima. Za slabi moral carevaca u toj bitci vrlo je značajno, da suvremeni izvještaj spominje, kako su oni »pod svojim zastavama u čietavim satnijama prelazili Švedima i dalje stupali kraj švedske prtljage, baš kao da su već odavna pripadali toj vojsci« (»... die da meistenteils sich so fort gutwillig ohne einigen Zwang vnterstellet vnd sampt ihren Fahnen Compagnieweis (so viel derer dabey vbrig gewesen) neben der schwedischen Bagage hergemarschirt) nicht anders als wenn Sie solcher Parthey geschworen hetten«.)[9])

Jedino na tom mjestu spominju suvremeni ratni izvještaji opet Hrvate, za koje smo već kazali, da u toj bitci osim izviđanja nisu odigrali nikakovu zamašniju ulogu. H r v a t i i Madžari su prema tome iza početnih čarkanja pod Bucheimom i u svojem samostalnom odjelu mirno čekali, kako će se bitka razviti. Kad su vidjeli, da sve ide po zlu, i kad su carski vojnici počeli bježati prema šumici, okrenuli su jednostavno svoje konje i odjahali s bojišta. Tom prilikom saznajemo također, da su Hrvati tek prije kratkog vremena uopće dospjeli u sastav ove carske vojske. (»Die Kroaten und Vngern die noch nie bey einer solchen Hatz gewesen sondern neulich in Meissen bey die Armee kommen)« (LVII). Ma da su neki njemački povjesničari zbog takvog držanja Hrvatima stavljali prigovore,[10]) ipak treba uzeti u obzir ono, što smo već prije kazali o manjkavoj organizaciji carevaca, tako da Hrvati vjerojatno uopće nisu znali, koja im je zadaća, a osim toga su oni bili u prvom redu izviđačke čete, pa se prema tome njihov zadatak nikako nije mogao sastojati u aktivnom zahvatu u neprijateljske redove.

Dakako, da su gubitci carevaca bili u pravom razmjeru s težinom njihova poraza. Povjesničar Pfufendorf misli, da je u bitci palo 5.000 carevaca, od kojih je velik dio pao tek poslije poraza zbog potjere švedskih četa za njima. Švedi su izgubili mnogo odličnih časnika, što među ostalim pokazuje, da su imali vrlo smjele oficire. Sa švedske strane poginula su dva generala (Lillie Höck i Schlange), a sa carske jedan (de Soye).

[9]) Kurtze aber doch gründliche Relation überdas blutige Treffen... am 23 Oct. 1642, Leipzig, Gradski arhiv.
[10]) Droysen i dr.

U Leipzig se sklonilo 340 carevaca, koji su trebali pomoći kod obrane grada, ali su zbog svoga slabog morala bili više na štetu nego na korist. (Wann sich aber ein wenig gefahr ereignete, vnd in sonderheit wenn Sie vff dem Schlosse wachen musten, verliessen Sie die Posten, vnd versteckten sich hin vnd wieder...) (LVIII) [11]) Leipzig se u ovakovim prilikama mogao držati samo još do 26. studenog, a onda su njegovi zapovjednici sklopili časne ugovore, pa su pod oružjem smjeli ostaviti grad. Priča se, da je mnogo leipziških građana iz puke znatiželje promatralo na bojnom polju tok bitke, no kad se bojna sreća okrenula protiv carevaca, nisu se više svi mogli sklonuti u grad, pa su unatoč tome, što nuđahu velike otkupnine, izgubili svoje živote. O Hrvatima ni u tim pokretima, koji su neposredno slijedili iza bitke kod Breitenfelda-Wideritscha, nema više nigdje spomena, pa se čini, da su odmah krenuli na istok, ne dodirujući uopće grad Leipzig.

Carska vojska povukla se iza svog poraza u Češku, gdje se kod grada Plznja imao izvršiti »Generalrendezvous«. Prije svega nastojalo se, da se pronađu krivci, koji su bili odgovorni za neočekivani poraz 3. studenog. Najprije su bile 5. studenog okrivljene saske pukovnije Callenberg, Gerssdorf i Schleinitz, da su one skrivile poraz, ali se skoro uvidjela zabluda. Konačno je bila egzemplarno kažnjena pukovnija Madlung, koja je na početku bitke svojim bijegom skrivila propast lijevog carskog krila. »Eksekucija« nad tom pukovnijom izvršila se 28. studenog u Rookzahnu. Kako je ta »eksekucija« protekla, nalazimo opisano u suvremenom letku, koji je iz kulturnopovijesnih razloga vrlo zanimljiv. Cijela pukovnija morala je nastupiti na mjesnom trgu. Zatim je krvnik slomio na sramotnom stupu sve zastave pukovnijskih satnija, kao i sve sablje časnika. Iza tog čina strijeljani su svi časnici i viši zapovjednici, a od ostale vojske je svaki deseti vojnik obješen. Sam pukovnik i vlasnik pukovnije bačen je u tamnicu u Pragu, a s njime i čitav njegov stožer. Svi su oni poslije bili mačem pogubljeni. Od drugih pukovnija, za koje se mislilo, da se također nisu dobro borile, smaknuta su 2. prosinca u Plzenju još dva zastavnika, dok su vojnici većim dijelom bačeni u tamnicu.

[11]) Kurtze Relation etc.

U carskom taboru raspravljalo se tada još o tome, da li bi bilo uputno Švede pod Leipzigom napasti jakom konjicom, koja bi se sastojala iz 5.000—6.000 konjanika, jer su carevci znali, da Švedima upravo manjka konjica. U tom pothvatu opet su dakako kao prethodnice i izviđačke čete imali služiti Hrvati. Brzi pad Leipziga, kao i poodmaklo godišnje doba bili su ipak uzrokom, da je nadvojvoda odustao od tako pustolovne osnove. Carevci su se radi toga nastojali sjediniti sa svim svojim raspršenim dijelovima, tako da su po broju iza toga bili ipak jači od Šveđana. U svemu je moglo biti na carskoj strani 12.000 konjanika i bar isto toliko pješaka, dakle u svemu 24.000 vojnika, dok je Torstensonova vojska bez komore iznašala 11.000 momaka, a k tome je još došlo 8.000 weimarskih četa (Weimarische Völker), u svemu dakle 19.000.[12]) Ovako je uspjeh Šveda u drugoj bitci kod Breitenfelda bio u tome, što su carevce potisnuli iz Saske i zauzeli Leipzig, ali inače se u razmjeru sila na bojištu vrlo malo promijenilo. Svakako je za Švede značilo vrlo mnogo, što su zarobili cijelu blagajnu i srebrno posuđe nadvojvode, jer je to pomoglo, da opet srede svoje dosta slabe finansije.

Leipzig je ovoga puta dosta slabo prošao. Šveđani su tražili, da im se stave na raspolaganje velike svote novaca, a osim toga su za svoje potrebe uzimali i robu stranih trgovaca, koja se našla u gradskim spremištima. Ipak je građanstvo, koje je u duši bilo sklono protestantskoj stranci, s velikim strpljenjem podnosilo te neprilike, jer se nadalo, da će mu ipak konačno biti bolje. Mnogi građani su naime kroz neprestane ratne zapletaje toliko osiromašili, da je u gradu zavladala velika bijeda.

Torstenson je poslije svoje pobjede, koja je i njega stajala mnogo žrtava, bio preslab, da svoj uspjeh nekako iskoristi ili da slijedi neprijateljsku vojsku u Češku. Stoga je najprije dao svojim četama, da se odmore, a zatim je još iste zime krenuo pod saski grad Freiberg, koji je vrlo uporno, ali i bezuspješno podsjedao. Taj pothvat stajao ga je samo mnogo žrtava, a konačno ga je približavanje Piccolominija prisililo, da i te krajeve napusti.

Za hrvatske vojnike bile su sada važnije operacije protiv Francuza pod Guébriantom nego akcije Torstensonove, pa zato

[12]) Rudert, 155.

valja da razmotrimo ovaj sektor rata. Guébriant je namjeravao krenuti u pomoć Torstensonu, ali se ipak bojao, da se previše ne udalji od Majne i Rajne, te se u tim krajevima s promjenljivom srećom borio protiv Johanna von Wertha i bavarskog generala von Mercyja. Ovako je došlo 1642. i 1643. do mnogobrojnih sukoba, među kojima je jedan od najvažnijih navala na francuski tabor kod Tuttlingena. Carevci su iskoristili zimsko vrijeme, kao i slabo iskustvo Francuza u ovakovim borbama, pa su prepadom nastojali uništiti sve zimske logore Francuza. U ovom pothvatu igrali su zamašnu ulogu hrvatski laki konjanici pod Johannom von Werthom, pa je i njihova zasluga, što je taj pothvat u punoj mjeri uspio. A Francuzi su bili pobijeđeni još prije nego što su se pravo snašli.

Za carevce nastala je u to doba nova opasnost, jer se erdeljski ustanik Juraj Rakoczy iznova pobunio, a Torstenson je prodirao kroz Češku i Moravsku nastojeći da se sjedini s njime. U toj nevolji opet se javlja Nikola Zrinski s 3000 svojih konjanika te polazi u boj protiv Šveđana. U sukobu s njima porazio je jednu švedsku četu, a zatim se povukao do Požuna, gdje je svoje čete iznova sredio. Poslije toga vidimo, kako njegove čete tu i tamo vode borbu protiv neprijatelja sve do prijevoja Jablunke.[13]) Konačno je došlo do mira s Rakoczyjem, pa se Zrinski povratio u domovinu. Za taj rat protiv Rakoczyja i Torstensona dobio je i senjski kapetan nalog, da polovicu svojih četa otpremi na ugarsku frontu.[14])

[13]) Szechy: Grof Zrinyi Miklos I. 100—120.
[14]) Croatica 1644 May N. 3 K. K. Kriegsministerium Wien p. 37.

IX.

BRAĆA ZRINSKI U BORBI

U posljednjoj fazi tridesetgodišnjeg rata susrećemo još oba naša slavna junaka, grofove Nikolu i Petra Zrinskog, u borbama širom Češke, Moravske i istočne Njemačke. Njihov nastup u tridesetgodišnjem ratu dostojan je tradicija njihova oca, bana Jurja Zrinskog, čije smo junačko ratovanje protiv Bethlena imali prilike razmotriti govoreći o razdoblju od godine 1623. do 1626. Gotovo sve podatke o bavljenju Nikole i Petra Zrinskoga kod carske vojske i njihovu sudjelovanju kod ratnih operacija zahvaljujemo njihovu drugu, kanoniku Jurju Rattkayju Velikotaborskom, koji nam ovdje služi kao najpouzdaniji izvor.[1])

Prema Rattkaju bili su Švedani god. 1646. naročito opasni, te su osobitom okrutnošću (singulari crudelitate) haračili po Moravskoj. (Očito se radilo o odjeljenju Torstensonovu). Kralj je nato s Madžarima udario svoj tabor kod Szakolca (Skalica), ali je nevolja bila u tome, što nije raspolagao s dosta pouzdane vojske. Stoga se zaključilo, da se Hrvati zovu u pomoć, pogotovo zato, što je s druge strane prijetio erdeljski pobunjenik Rakoczi, pa je trebalo pošto poto spriječiti, da se on ne združi sa Švedima.[2]) Hrvati su se odazvali, a Nikola Zrinski je u svoje ime sakupio trista svojih međimurskih konjanika i pohitao caru u pomoć.

[1]) Rattkay Georgius de Nagy-Tabor: Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae, Viennae 1652.

[2]) Porrò status et ordines Hungariae conveniunt Croatiae et Sclavonie Regna per litteras, ubi et ipse Ferdinandus, ut qui animo atque corona coniuncti essent, ad communium propulsandum periculum subsidio quoque vicinis adessent vicaria, postulante, necessitate auxilia repensuri. Rattkay, 239.

Sudjelovanje braće Zrinskih u tridesetgodišnjem ratu i njihova pomoć caru bila je, čini se, vezana na neke uvjete, koje je car prije toga morao ispuniti. Radilo se uglavnom o slijedećem: krajiški general grof Herberstein nastojao je Petru Zrinskom preoteti neki mlin u Martinšćici nedaleko Rijeke. Iz toga se razvila ljuta parnica, koju je Petar dovršio na taj način, što je mlin jednostavno dao zaposjesti, ma da je kod toga došao u sukob sa carskim četama. Sada je Petru Zrinskom prijetila osuda zbog veleizdaje, ali je ipak stvar bila doskora izglađena, i to naročito zbog toga, što je car Ferdinand III. trebao braću Zrinske u tridesetgodišnjem ratu.[3]) Osim toga, čini se, da je Petar imao još i drugih neprilika, jer Kukuljević[4]) govori o nekoj drugoj parnici, koju je on 1645. imao s bivšim svojim skrbnikom Tomom Mikulićem Brokunovečkim. Sve to je valjda Nikolu Zrinskog natjeralo, da caru aktivno pomogne, pa da se sa svojim konjanicima 1646. priključi banskoj hrvatskoj vojsci.[5]) Četu svoju odjevenu u vrlo sjajne uniforme doveo je Nikola Zrinski u Skalice, gdje je pred carem izveo mimohod i zadivio sve prisutne velikaše.[6]) Prema Šišiću[7]) odlikovalo se to odjeljenje Nikole Zrinskoga doskora u borbi protiv Švedana i njihovog saveznika Jurja I. Rakoczyja, nanijevši im teških gubitaka i zaplijenivši im nekoliko zastava. Čini se, da je protiv Šveda Zrinski vojevao u sastavu hrvatske banske vojske, koja je bila pod zapovjedništvom bana Ivana Draškovića,[8]) a proti Rakoczyja se sjedinio s generalom Bucheimom. Car Ferdinand III. odlikovao je Nikolu Zrinskog zbog tih njegovih zasluga doskora naslovom

[3]) Šišić: Posljednji Zrinski i Frankopani na braniku domovine, Matičina Spomen-knjiga str. 9.ff.

[4]) Kukuljević: Književnici u Hrvatah s ove strane Velebita živivši u prvoj polovici XVII. vijeka. Arhiv za povjesnicu jugoslavensku, Str. 78.

[5]) Šišić op. cit. str. 12.

[6]) Itaque cum omnes belli nerve sucurissent, privato attamen nomine comes Zrinius tricenaria sue aere comparata turma Caesari obsequiosus, Hungariae profciscus esse voluit. Apropinquans Szakolczam apparatu ac ordine honorifico ipse ante alios ostro aroque refulgens, evaginate acinace, inspectantem Caesarem Allemanicis ac Pannonicis stipatum turmis praegreditur, obsequiaque veneratur.

[7]) Šišić op. cit. str. 12.

[8]) Kukuljević: Književnici etc. str. 78.

»generala svih hrvatskih četa« (Croatarum omnium generalis), koji je prije njega već nosio grof Isolano, ali poslije toga nije bio podijeljen Piccolominiju, na koga je prešlo zapovjedništvo nad hrvatskim četama.

Slijedeće, 1647. godine zaprijetila je carskoj vojsci opet opasnost od švedskog generala Wrangela, koji je prodirao kroz Češku. Car Ferdinand III. preuzeo je osobno zapovjedništvo nad svojom vojskom, ali budući da je francuskoj diplomaciji uspjelo cara potpuno odvojiti od Lige, pa i od njegovih protestantskih saveznika, mogao je on proti Švedana podići jedino oko 12.000 momaka. Kao svog vojskovođu izabrao je Ferdinand III. doonda nepoznatu ličnost, kalvinista iz Hessena Melandera, budući da su svi njegovi sposobniji generali već pali u ratu, koji je trajao 29 godina. No sudbina, koja se toliko puta poigrala s pojedinim strankama i njihovim uspjesima u tom europskom sukobu, opet se jednom priklonila austrijskom dvoru. Upravo sudbonosno je bilo za Švеđane i njihove saveznike Francuze, što tada nisu iskoristili beznadan položaj Ferdinandov, nego je Turenne ostao na nizozemskoj granici, a samo je Wrangel pokušavao prodrijeti u Češku. Prvi grad, koji je Wrangel napao i podsjedao bio je Eger (Cheb). Carska vojska pohitala je doduše u pomoć, ali budući da je morala ići zaobilaznim putem, da ne uništi neka imanja predsjednika austrijskog ratnog vijeća von Schlicka, došla je dakako prekasno, pa je Eger dotle pao. Obje vojske, carska i švedska, približile su se tada, te je sav svijet očekivao odlučnu bitku, jer je to bilo u interesu obih zaraćenih stranaka, budući da su se vojske morale snabdijevati na licu mjesta, a hrane je već nedostajalo. Međutim nije se dogodilo ništa odlučno, ma da su carske i švedske čete često bile odijeljene jedino opkopima i grabama, koje su same podigle. Budući da na taj način nije dolazilo do većih ratnih akcija, ograničile su se obje vojske na pojedinačna izviđanja i nagle napade, dakle upravo na onu vrst četovanja, koja je toliko pogodovala taktici hrvatskih četa. Car Ferdinand htio je na taj način sačekati, šta će biti s pregovorima s Bavarskom, jer mu je bilo bezuvjetno stalo, da Bavarska napusti svoju neutralnost.

U to vrijeme došao je na češko bojište i g r o f P e t a r Z r i n s k i, koga Rattkay zove »mladićem orijaške snage i divovske jakosti«. Carski tabor nalazio se tada kod Budjejovica, pa se Petar Zrinski tamo priključio carskoj vojsci s 6 satnija hrvatskih vojnika.[9]) Ferdinandu III. nije taj hrvatski junak bio nepoznat. Još prije nego li je pošao Petar Zrinski na bojište, desio se navodno jednom zgodom u lovu u okolici požunskoj zajedno s carem. Za vrijeme lova napadne lovce najednom sedmogodišnji vepar, ali Petru uspije, da ga sa svojim mačem u kraljevoj prisutnosti ubije tako, da mu je jednim zamahom mača odsjekao glavu. Car je nato pokušao sam zamahnuti tim mačem, ali ga nije mogao ni podići, toliko je bio težak.[10]) Petar Zrinski bio je upravo u ono vrijeme imenovan kapetanom žumberačkih uskoka uz uvjet, da imade ugarskog kralja služiti u ratu kroz tri mjeseca s 600 momaka, a prije toga već je obnašao čast kapetana slunjskog i velemeričkog.

Prema Rattkayju[11]) i Kukuljeviću[12]) vojevao je Petar Zrinski na češkom bojištu s velikim uspjehom. Wrangel je sa svojim Švedima nastojao naglim zahvatom zarobiti samog cara u njegovu taboru kod Budjejovica, a kod toga pomagala mu je špijunaža u carskim redovima, koja se sada godinu dana prije završetka tridesetgodišnjeg rata već dovoljno razvila. Hrvati su, čini se, tom prilikom spasili cara, jer su za vrijeme ovog noćnog švedskog napadaja jedini bili tako brzo na nogama, da su taj napadaj mogli odbiti. Drugom jednom prilikom nalazila su se hrvatska odjeljenja na putu prema Egeru, pa su Hrvati 10. srpnja uhvatili 40 švedskih konjanika i doveli ih u carski tabor.[13]) Nekoliko dana zatim (15. srpnja) došlo je opet do sukoba sa Švedima, koji su sa svojim brzim odjeljenjima napali carsku zalaznicu i prtljagu. Hrvati su to spriječili i razbili Švede.[14])

Kad se carski tabor premjestio iz Budjejovica u Plzenj, pošao je onamo i Petar Zrinski sa svojom četom. Prema Kukuljeviću[15]) bili su u toj četi od hrvatskih časnika još Juraj grof Frankopan, sin Vukov, Toma Eszterhazy, Krsto Lamber-

---

[9]) Kukuljević : Borba etc. 43.
[10]) Šišić, 12.
[11]) Rattkay, 40. ff.
[12]) Kukuljević, 43. ff.
[13]) Kürschner : Zur Geschichte der Belagerung Egers. Mith. des Vereins für Geschichte der Detschen in Böhmen XI. Jahrg. N. 1. p. 28—29.
[14]) Kukuljević 44.

ger i kanonik Juraj Rattkay. Poslije sjajnog mimohoda hrvatskih četa pred carem, bili su Hrvati stavljeni pod zapovjedništvo generala Johanna von Wertha. Petar Zrinski se i dalje isticao brzim akcijama, koje su bile na veliku korist carskim četama. U to vrijeme je i cijelo bojište poprimilo sasvim drugi oblik, jer se Bavarska napokon ipak odlučila poslati caru pomoćnu vojsku u Češku, pa se švedski vojvoda Wrangel našao u opasnosti, i stoga su se Švedi brzo stali povlačiti iz Češke. Carskom generalu Melanderu bilo je sada dakako stalo, da Švede što snažnije progoni, pa je zato Johann von Werth dao nalog hrvatskim četama, da se od njih odvoji jedno odjeljenje, kojemu će biti jedina zadaća da slijedi jednu sporednu švedsku skupinu, koja je pošla prema sjeveru. Ovo hrvatsko odjeljenje bilo je pod zapovjedništvom Jurja Frankopana, Jurja Rattkayja i stražmeštra Damjana Požežanina, a slijedilo je Švede vrlo uspješno boreći se s njima više puta, tako da je konačno dospjelo do saskih gradova Zwickaua, Annaberga i Schneeberga.[16])

Carska vojska je međutim pod Melanderovim vodstvom doprla do Tiringije, pa je grof Petar Zrinski bio poslan pred tvrđavu Erfurt, da čuva carsku vojsku, koja je bila na prolazu, od napadaja švedske posade. Ova mjera opreza pokazala se vrlo potrebnom, jer su Hrvati pod Jurjem Rattkayjem i Stjepanom Bogdanićem preko tri sata odbijali neprijatelja, koji je preko gradskih opkopa htio provaliti.[17]) Wrangel je i dalje uzmicao pred carevcima i nastojao se domoći pokrajina Westfalen i Lüneburg, da se tamo sjedini s Francuzima pod maršalom Turenneom. Melander je slijedio Wrangela u stopu sve do Wesere, ali budući da ga Bavarci iz taktičkih i diplomatskih razloga nisu dosta pomagali, krenuo je preko Jene i Erfurta u Hessen, gdje je njegova vojska silno pritisla ovu već i onako sasvim iscrpljenu pokrajinu. Kraj takvih prilika, stradala je Melanderu i vlastita vojska, dok se Wrangel u Lüneburgu mogao prilično oporaviti. Stoga se sada položaj opet promijenio, pa kad je švedski general zimi 1848. opet preuzeo inicijativu i krenuo protiv Hessena, nije mu se Melander mogao oduprijeti, pa je brzo uzmaknuo prema obalama Dunava, gdje se namjeravao zadržati.

[15]) Kukuljević 44 ff.

Wrangelu je u to vrijeme uspjelo raznim sredstvima prisiliti Francuze, da se sjedine s njegovom vojskom, što mu je na kraju nužno trebalo, pa su tako Wrangelove i Turrenove armije započele posljednju veliku vojnu u tridesetgodišnjem ratu protiv Bavarske. Savezničkim jakim silama pošlo je za rukom potisnuti Melandera u Češku, da spase Eger, koji su carevci opsjedali, te da potuku carsko-bavarsku vojsku kod Zusmarhausena. Melander je u toku ovih ratnih događaja zadobio smrtnu ranu, a bavarski general von Gronsfeld postavio se iza rijeke Lecha, da zaštiti Bavarsku od svakog upada Šveđana i Francuza.[18]) Hrvati su u ovim operacijama sudjelovali pod vodstvom Johanna von Wertha a Kukuljević nam tim povodom priča jednu zgodu, u kojoj su se istakli:

»Još se koncem 1647. (?) proslaviše Hrvati pod svojim generalom Ivanom od Verta u Bavarskoj proti sjedinjenoj švedsko-francuskoj vojsci. Rečeni general saznavši, da se oba zapovjednika franceske i švedske vojske, Turenne i Wrangel, zabavljaju lovom, naumi ih uhvatiti, te ode sa 2000 vojnikah, većom stranom Hrvatah, prema Dahovi (Dachau), gdje bijaše u okolici lov. Osam stotina neprijateljskih konjikah, koji čuvaše drum, što vodi u Monakovo, bješe u jednom trenutku raspršeno, druga četa od 600 momakah, koja je stražila šumu, bude poubijana. Jur se stave naši u potjeru za vojskovođama, ali carska četa, što je ovim imala zatvoriti put do svojih, dodje prekasno i tako uzmaknu vojskovođe, nu brat Wrangelov i tri švedska pukovnika padoše Hrvatom u ruke. Kasnije kad neprijateljska vojska iz Bavarske natrag krene, stavi se opet Ivan od Verta sa svojimi konjici u potjeru za njimi.«

[16]) Kukuljević 44.

[17]) Rattkay, 246. Continuabatur hic prosper succesus ad Erfordiam Thuringiae Urbem, iussus enim eum agmine suo Zrinius Urbis portis incumbere, ne praetergediens Caesarianus exercitus detrimenti quidpiam ab irrumpente hoste capiat, ubi praeunte Georgio Rattkayo ac Stephane Bogdanovicio Manipulo uni eo usque velitatum est (Zrinio interim cum coeteris ad clivum collis Urbi propinquum consistente) ut tribus propemondum horiens ante ipsa Civitatis propingnacula et fossam absumtis, erumpentes hostes saepius repulerint, ac suos illaesos, detonationibus licet undique qua machinis, qua minoribus sclopetis adversarius, non sine laude in castra reduxerunt.

[18]) Schiller 418.

Junaštvo Hrvata ipak nije moglo u ovom kritičnom času mnogo pomoći carskoj vojsci. Wrangel i Turrene prešli su Lech na onom istom mjestu, koje je svojedobno branio Tilly i gdje je bio smrtno ranjen. Bavarska je bila doskora preplavljena švedskim i francuskim četama, koje su na okrutan način osvetile nevjeru bavarskog kneza izbornika, jer je napustio neutralnost i priključio se caru. Austrija je time došla u najveću pogibelj, jer sada nije bilo nijednog znatnijeg generala, koji bi se mogao suprotstaviti jednom Wrangelu, Turreneu ili Königsmarcku. Stoga je na carskom dvoru nastala najveća zabrinutost, ali je Austriju konačno spasio slučaj, koji nije mogao predvidjeti ni slavni Piccolomini, kad je u zadnji čas pohitao iz Holandije, da spasi cara. Rijeka Inn, koja inače nijednoj vojsci ne bi stavila osobite zapreke, nabujala je u ono vrijeme tako silno, da je saveznici nisu nikako mogli prijeći, ma da su deset puta uzastopce pokušavali da preko nje sagrade most. S druge strane onemogućili su se Švedi i Francuzi u Bavarskoj zbog svojeg haračenja u tolikoj mjeri, da su se konačno morali povući prema Gornjoj Falačkoj, gdje ih je dočekao glas o westfalskom miru.

Tridesetgodišnji rat približavao se sada svome završetku, a slučaj je valjda htio, da se dovrši upravo tamo, gdje je i započeo, naime u Češkoj. Švedski general Königsmarck je sa svojim »letećim odjelom« iznenada stigao pred Prag, gdje se na nevjerojatno laki način domogao praške Male strane. U tome mu je pomogao neki bivši carski pukovnik Odowalsky, koji se caru htio osvetiti, što mu kao invalidu nije dao penzije, pa je čitav taj pothvat, kažu, Švede stajao tek jednog mrtvog vojnika. Začudo Šveđanima ipak nije pošlo za rukom osvojiti čitav grad Prag, jer se druga strana, t. zv. »Staro mjesto« držalo usprkos svih švedskih navala. Šveđani su kod ove akcije dobili čak pojačanja u svježim četama iz Švedske, koje je vodio Karl Gustav, prijestolonasljednik iza kraljice Kristine, a osim toga nalazile su se pod Pragom domala sve švedske čete, koje su se nalazile u blizini. Upornost branitelja Praga i dolazak veće carske vojske, s kojom su bili i Hrvati pod generalom Goltzom, prisilili su švedsku vojsku, da se povuče u svoja zimska skloništa, gdje se kratko vrijeme iza toga pročulo, da je u Münsteru i Osnabrücku zaključen mir, koji je imao izmorenom svijetu da konačno poslije trideset godina neprestanog ratovanja donese željeni mir.

X.

POSLIJE WESTFALSKOG MIRA

Mirovne odredbe, koje su bile 1648. izrađene u Münsteru i Osnabrücku, značile su za Njemačku u mnogo pogleda nešto sasvim novo. Makar je tim mirom praktično bilo završeno jedno od najažalosnijih doba cijele njemačke povijesti, ipak je sam mir na daljnji razvitak njemačkog državnog života djelovao vrlo nepovoljno.

U prvome redu tome je bila kriva ona odredba, koja je predviđala teritorijalno zauzimanje njemačkih krajeva po stranim velevlastima. Do 1848. ovakovo pravo pripadalo je samo danskom kralju, koji je u svome svojstvu kao grof hollsteinski imao u tom pogledu nekih prava, ali sada su ta ista, ako ne i veća prava, dobili i Švedi. Zauzimanje dijela Pomorja, te Wismara i Lübecka osiguralo je Švedima u savezu s njihovim ostalim posjedima gospodstvo nad obalama baltičkoga mora. Osim toga došla su i druga područja pod švedsku vlast, kao na pr. grad Bremen i biskupija Verden. Švedska je tako postala moćnim gospodarom u samoj Njemačkoj, a pogotovo zato, što su se njeni posjedi nalazili na raznim točkama njemačkog državnog područja. K tome je sa njemačkog stanovišta bilo gotovo nepodnošljivih, da su se prema wesftalskom miru sva ušća važnih plovnih rijeka odsada nalazila u tuđim rukama, ili su bila izložena tuđem pritisku.

Naravno, da je i Francuska nastojala u toj situaciji prigrabiti za sebe sve, što joj se učinilo važnim. Prije svega uspjelo je Francuskoj dobiti priznanje svojih posjeda u području Toula, Verduna i Metza, a k tome je još došla Gornja i Donja Alzacija, pokroviteljstvo nad deset alzaških slobodnih gradova, kao i tvrđave Breisach i Philippsburg. Osobito karakteristični za francuske imperijalističke ciljeve bili su pregovori oko Breisacha i Philippsburga, jer je tu Fran-

cuska prekoračila dapače Rajnu, koju je inače kao prirodnu granicu između sebe i Njemačke uvijek isticala.

Najteže za Njemačku bilo je to, što cijelo njeno preostalo područje nije više tvorilo nikakovu jedinicu u državnom pogledu, nego je naprotiv bio uzakonjen partikularizam, od kog je Njemačka toliko trpjela. Westfalskim mirom svršava se u neku ruku ustavna povijest »svetog rimskog imperija njemačke nacije«, a počinje novo razdoblje, koje je konačno tek šaka Napoleonova potpuno razbila. Na kraju tridesetgodišnjeg rata je Wallenstein uspio stvoriti jedinstvenu vojničku carsku silu, koja je imala općeniti karakter, ali westfalskim mirom je naravno opet porasla samosvijest pojedinih malih potentata, izborni knezovi došli su do nove moći, a 300 njemačkih staleža ponovno je oživjelo, dapače im se priznalo pravo, da na svoju ruku mogu sklapati saveze s vanjskim silama, ako budu smatrali, da im je to potrebno. Naravno, da se na taj način vidi, kako je Njemačka u budućnosti morala postati rascjepkanom državom, a jedinstvena vanjska politika nije se na taj način pogotovo mogla voditi.

Ako su prilike prema vani ovako nepovoljno izgledale, ne može se dakako ustvrditi, da su bile bolje prema unutra. Osobito štetnim pokazao se konfesionalni razdor, koji tridesetgodišnji rat nikako nije ublažio. Državni sabor isključio je svako majoriziranje u pogledu vjerskih pitanja, a to je štetno djelovalo na unutarnju politiku, jer je time ta rascjepkanost postala još legalnom i zakonima sankcioniranom. Treba doduše priznati, da odsada vjerska pitanja više nisu u toj mjeri zadirala u politiku, ali ipak je religiozna podvojenost oslabila želju za zajedničkom državom i za zajedničkim životom. Prema tome nedostajalo je Njemačkoj onoga vremena sve, što jednu državu čini jedinstvenom i jakom. To se još više osjećalo zbog toga, što se nasuprot ovakovoj nesređenoj državi nalazila čvrsta cjelina jedne francuske ili švedske sile, a s druge strane morali su se poslije westfalskoga mira rješavati problemi, koji su bili neizmjerno teški i zakučasti.

Razdvojenosti unutar državne organizacije odgoravala je potpuna novčana propast, koja je u onim godinama zavladala Njemačkom. Upravo posljednjih godina rata strahovito se haralo među pučanstvom. Seljaštvo je bilo zajedno sa svojim malim posjedima potpuno uništeno, a budući da radne

snage gotovo nije bilo, nije se ovakvo stanje nikako moglo ispraviti, pogotovo jer su nadnice silno poskočile. Poradi toga zaduživali su se seljaci, gdje su mogli, pa su im ovako imanja izgubila na vrijednosti, dok im nisu bila oduzeta, a ostali su im sami tereti i dugovi. Nešto bolje bilo je stanje po gradovima, koji ipak nisu tolik opretrpjeli. Doduše i njihova novčana snaga potpuno je smalaksala zbog pretjeranih kontribucija, a nedostatak radne snage i tu se teško osjećao. U isto vrijeme iskoristilo je inozemstvo slom domaće njemačke industrije, pa su strani proizvodi preplavili cijelu Njemačku, a strani kapital stao se sve više širiti. Vanjska trgovina, kojom su se njemački slobodni gradovi toliko ponosili, propala je posvema, a od nekoć ponosne Hanse nije ostalo gotovo ništa, jer savez Bremen-Hamburg-Lübeck bio je samo blijedi odraz njenog nekadanjeg sjaja.

Budući da su i gradovi ovako propadali, propadalo je i građanstvo a s time nešto najvrednije, što je njemačka kultura uopće imala. Mnoge škole morale su se zbog ratnihi operacija zatvoriti, a tamo gdje su se poslije rata nastavljale, izrodile su se u puko oponašanje inozemnih uzora, te im je tako manjkala svaka originalnost. Uzorom u društvenom životu postao je versailleski dvor, a sve ono, što se tamo moglo zapaziti, oponašalo se krajnjom pedanterijom. Na taj način je i umjetnost, osim muzike, izgubila svaku originalnost.[1])

Dakako, da su za ponovnu izgradnju Njemačke i sviju njenih tekovina trebale čitave generacije, koje bi se tom poslu posvetile, a za to ljudi poslije tridesetgodišnjeg rata nisu bili sposobni. Prije svega ostala je velika pustoš na svim stranama, a isto tako nije se pravo znalo, što će se raditi s onim hiljadama vojnika, kojima je rat bio pravi zanat, te osim njega nisu imale nikakvog zanimanja niti su se u što drugo razumjele. U red takvih vojnika spadali su i neki Hrvati, kojima je vojništvo postalo zanmanjem. Poslije svršetka ovog najduljeg rata u europskoj povijesti vratile su se dakako gotovo sve hrvatske čete u domovinu, gdje su opet bile upotrebljene za obranu svojih granica od Turaka, a ukoliko se radilo o velikaškim banderijima, ove su čete bile opet raspuštene.

[1]) Deutschland nach dem Westfälischen Freiden von W. Windelband D. A. Z. 18. Februar 1940.

Interesantno je ipak to, da je vojevanje Hrvata u trideset-godišnjem ratu ostavilo u Europi dosta uspomena kod ostalih naroda. Taj spomen sačuvao se u narodnoj predaji u Njemačkoj, te u nekim pučkim pjesmama, uzrečicama i sl., a katkada može se naići i na kipove Hrvata i sl.[2]) Jedan od svakako najzanimljivijih izdanaka ovog zanimanja za Hrvate jesu t. zv. »hrvatske garde« ili »hrvatske dvorske straže«, koje su neki slavohlepni njemački potentati osnovali. Jedan od njih, saski izborni knez Johann Georg II., osnovao je tako 1656. u Dresdenu uz svoju švicarsku gardu također i posebni vojnički odio »Kurfürstliche Kroaten Leib Compagni zu Ross«. Johann Georg II. vojevao je u trideset-godišnjem ratu zajedno s braćom Zrinski, pa je tamo upoznao Hrvate i njihove vojničke vrline. Ovi »hrvatski gardisti« ostali su na saskom dvoru sve do god. 1680., kad je Johann Georg II. umro, a njegov nasljednik nije za ove sjajne ceremonije imao previše smisla. 13. studenog 1680. smješteni su ovi Hrvati privremeno u tvrđavu Zwickau, a poslije toga su otpušteni. A. von Spaić našao je vrlo zanimljiv dokumenat iz god. 1685., koji se odnosi na ove Hrvate u saskoj službi.[3]) Ovakvi i slični dokumenti upućuju nas na to, da vojevanje Hrvata, makar je bilo izvan domovine i za tuđeg gospodara nije bilo uzaludno, jer je Europa usred jednog, po nju tragičnog vremena, stekla neka saznanja o tom dalekom narodu s izvrsnim vojničkim sposobnostima.

Kraj

---

[2]) Ovakvi kipovi mogu se na pr. vidjeti na ulazu u opati u Corvey.

[3]) A. von Spaić: Die kroatische Leibgarde in Dresden, Tagespost N. 225 15 September 1935.

LITERATURA

Ballagi Aladar: Wallensten horvát korabelyosai (1623.—1626.), Budapest, 1882.

Ballagi Aladar: Wallensteins kroatische Arkebusiere. Aus unbenützten arch. Quellen. Budapest 1884.

Droysen Gustav: Gustav Adolf, Leipzig 1870.

Droysen Gustav: Die ersten Berichte über die Schlacht bei Breitenfeld. Archiv für sächsische Geschichte VII. Leipzig 1869.

Heusohn Karl: Schreckenstage unserer Heimat vor 300 Jahren, Haimatblätter für den Kreis Büdingen, Dezember 1934.

Kukuljević Ivan: Borba Hrvatah u tridesetoljetnom ratu. Arhiv za povjestnicu jugoslavensku. XII, Zagreb 1882.

Kukuljević Ivan: Književnici u Hrvatah s ove strane Velebita živivši u prvoj polovini XVII. vieka. Str. 22. ff.

Lahne W.: Magdeburgs Zerstörung in der zeitgenössischen Publizistik. Diss. 1931. Magdeburg.

Ratkay Georgius de Nagy-Tabor: Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae. Viennae 1652.

Rudert Otto: Die Kämpfe um Leipzig im grossen Kriege 1631.-1642. Schriften des Vereins für die Geschichte Leipzigs 20. und 21. Bd. Leipzig 1937.

Opitz Walter: Die Schlacht bei Breitenfeld am 17. September 1631. Leipzig 1892.

Salamon Ferencz: Kissebb törtelnelmi dolgozatai (Zrinyi Miklos ifjusaga), Budapest 1875.

Széchy Karoly: Grof Zrinyi Miklos (1620.—1624.), Budapest 1896.—1902. 5. Vol.

Šišić Ferdo: Posljednji Zrinjski i Frankopani na braniku domovine. U knjizi »Posljednji Zrinski i Frankopani«, Zagreb 1919., Matica Hrvatska.

Valvasor Ivan Weikhard: Die Ehre des Herzogtums Krain B. VI. Rudolfswerth 1880.

Wagner Tivadar: A Zrinyek Csehorszagban, Szászádok 1887.

Schiller Friedrich: Geschichte des dreissigjährigen Krieges.

Anonym.: Grob Hrvata u Dillingenu g. 1635. Revija Vitezović I, br. 8.

TUMAČ STRANIH REČENICA

I. Tri pukovnije prolazile su preko Rajne, u jednoj su bili pješaci, u drugoj konjanici, a osim toga pukovnija draguna.

II. Vojništvo je u spomenutom bojevanju bilo tako izučeno, da je, ako se već izmiješalo, ipak u najkraće vrijeme opet moglo zauzeti svoja mjesta i time uspostaviti red, jer se skoro treći dio vojske sastoji od časnika, kojemu se daje najveća važnost.

III. Plemena nazvana »Uskocima ili Vlasima« grčke vjere, koji žive pod turskim gospodstvom.

IV. Pregovarao sam s Lengyelom Balthasarom, koji je bio kapetan u Papi, da se unovači 1000 hrvatskih arkebuzirskih konjanika; on je bio u Madžarskoj da se raspita, bi li se to moglo izvršiti.

V. Moji Madžari su slabi — ne mogu ih nigdje upotrijebiti.

VI. Protiv drugih Madžara i Turaka nemaju hrabrosti, ne mogu ih nikako na njih natjerati.

VII. Vjernost ovog naroda bila je besprimjerna.

VIII. koji treba da umre, da bi imao od čega živjeti.

IX. Godine 1631. — Hrvati — imali su djelomice pojase od zlata i srebra oko tijela, a katkad i cijele oklope od zlata i srebra na prsima i čelu i ukrase na uzdama, sedlu, kuburama i sabljama.

X. Haj, tko to tamo jaše?
Šta li to može značiti?
Svi imadu duga koplja,
Što li će s njima započeti?
Krive sablje su im o boku,
Vjere mi, to su Hrvati!

XI. Ali sada su svi Hrvati iz zemlje otišli, a ono što je još tamo preostalo, ako se može unovačiti, ne ostaje u vojsci i loše se može upotrijebiti.

XII. Haj, ovdje moramo uzmaknuti,
ali zato ne ćemo oprostiti
Pappenheimu i Hrvatima,
To su pravi izrodi pakla,
Te hoćemo dostići,
Da, sve je uzalud,
Bijesni lavovi,
Ti su već među njima,
Naši malakšu,
Njihovi jure za njima,
Ni vrag im ne može uteći.

XIII. Hrvat je sasvim drugačije radio, nama je preostalo još samo pabirčenje.

XIV. Ako je trebalo nešto zapaliti
Koliko Hrvata, Madžara i Poljaka ima pri ruci — koji će čitavu zemlju — u prah i pepeo pretvoriti

XV. I mi ne dolazimo praznih ruku!
Bilo nam je dojavljeno kod Donauwörtha,
Da je švedski transport na putu
Sa zalihama, oko 600 kola —
Hrvati su mi ga još uhvatili,
Mi ga donosimo!

XVI. Nezahvalnima ne treba služiti

XVII. To zvuči kao latinska poslovica
Gospodine brate, kako se kaže njemački?

XVIII. 3.000 Kozaka, 1000 talijanskih konjanika, 1000 Hrvata i Madžara i 3000 madžarskih konjanika.

XIX. A sada da između mnogih smrti
Oplačem prvu podkralja Zrinjskog,
Koji se hrabro kod Huna borio za svog kralja,
Te je kao pobjednik mnoge triumfe slavio
Ipak ga je, kada je uživao zasluženi mir,
Uništila zločinačka ruka otrovom.

XX. Desfours traži konjanike (Petra Gala), ali to mu sigurno ne će uspjeti, jer ja nemam većeg razbojnika od njega, a radi razbojništva bi ih on htio.

XXI. Da su i drugi njemački suvjernici, dapače neki domorodci, t. j. rođeni Magdeburžani, upravo tako plijenili kao i Hrvati.

XXII. Hrvata strašni čopori

XXIII. Bog s nama!

XXIV. Da je zastavnik svoju zastavu držao u jednoj ruci te je mnogo zapomagao. Da li je bio nastrijeljen, nije mogao saznati. Časnici su od njih tražili, da ustraju na svojim mjestima, ali su sami pobjegli. Neki Hrvat spopao je zastavu, te ju je otrgnuo i savio sebi oko tijela.

XXV. Zastavnik je bio nastrijeljen, što je on sam vidio, a on, vojnik ostao je jedan sat ležati među mrtvima, a kada se uspravio, vidio je, da su njegovi časnici otišli, te je onda sam otišao u šumicu, gdje je bez opasnosti ostao do 4 sata poslije podne.

XXVI. S lepršajućim zastavama, a možda u dobrom redu.

XXVII. Bježi, Tilly, bježi! Izgubio si svoje Hrvate. Obješenjacima smo pravo pokazali. Bježi, Tilly, bježi!

XXVIII. 25. je gradić Belgern od Hrvata spaljen... te je gotovo sve, pa i crkva i škola, pretvoreno u pepeo.

XXIX. jer se zbog vode nisu mogli približiti Torgauu

XXX. Koga je (misli na vojvodu friedlandskog) Nj. Kr. Veličanstvo brzo slijedilo, te je 5. studenog 3 sata prije dana krenulo od Naumburga i još se istog dana poslije podne suprotstavilo neprijatelju, te ga upotrebom velikih i malih topova prisililo na uzmak, nešto vojnika pobilo i jedan stijeg, na kome su bili naslikani carski orao i Fortuna, otelo od Hrvata.

XXXI. Da je još nekoliko sati bio dan, bio bi neprijatelj većim dijelom uništen.

XXXII. Naskoro su jarke sa strane ceste iskopali još dublje i tamo smjestili nekoliko stotina mušketira, koji su ove jarke upotrijebili kao prsobran.

XXXIII. Mnogo komore i neboračkog mnoštva, k tome velika množina prtljage.

XXXIV. Bez obzira na to 2 velike čete Hrvata, koje su se nalazile na lijevom krilu neprijatelja, usudile su se došuljati iza kraljeva desnog krila, te su s velikim bijesom i silnom vikom došli tako daleko, da su dohvatili kola s prtljagom i municijom, te su i nešto konjice doveli u nered, ali je konjica pojačana s 3 eskadrone, koje su Hrvate s priličnim gubitcima potjerale opet natrag.

XXXV. ... ali budući da je opet pala magla, a neprijatelj takav nered nije mogao pregledati, jer da ga je mogao opaziti, napao bi nas na drugome mjestu i doveo do još veće pometnje među pojedinim odjelima, ipak je ovako konačno došlo do reda.

XXXVI. Da je tada bilo vrlo malo izgleda za pobjedu.

XXXVII. Najveći dio konjice, bez časnika i ranjenika, nije uopće smio unići u grad, nego je ostao u predgrađima i tamo se morao sakupljati.

XXXVIII. ... Tako je ipak Wallenstein priznao javno svoj poraz. Poduzeo je doduše još slab pokušaj, da čast pobjede još u posljednji čas ugrabi, te je drugog dana poslao svoje Hrvate da pregledaju bojište, ali prizor švedske vojske, koja je tamo stajala u bojnome redu, otjerao je smjesta ove brze odjele.

XXXIX. 10 »korneta« Hrvata, koji su još zaostali sa zadaćom, da one topove, koji su ostali na bojištu, dovedu ovamo, ali im to nije uspjelo.

XL. Kraljevska lješina je pokojnom kralju bila još tako slična, da je bilo upravo čudno, samo što je lice radi jakog krvarenja bilo blijeđe nego obično.

XLI. — Prema tome su sve glasine o nekakovu zlostavljanju lješine sa strane Hrvata bespredmetne.

XLII. 5. i 6. kolovoza došlo je mnogo svijeta sa sela, plemića i neplemića odozgo s mnogo stotina kola, te nekoliko tisuća seljaka na konjima i pješice s prtljagom na leđima, a također i samo djecom natovarenih kroz ovaj grad (t. j. Leipzig) s namjerom, da bježe prema Labi i drugim mjestima, a bili su vrlo jadni i nemoćni. Zlo je još veće, što je žito u polju ostalo dijelom u snopovima, a dijelom požnjeveno, te još ovaj čas ovako stoji, a seljak ga je pustio zgaženo, razbacano i pokvareno. Stoga je bijeg ovog seljačkog stanovništva u Leipzigu izazvao užas, tako da su neki i u gradu spremili svoje stvari i dali se na put.

XLIII. Naskoro su tog istog dana poslije podne mnogi, naročito između trgovaca i drugih otmjenih građana i udovica htjeli za njima slijediti, no ipak im je vrijeme za to postalo prekratko, tako da su doduše sa svojom natovarenom imovinom mogli otići kroz gradska vrata, ali budući da su se carski konjanici tu i tamo pokazivali, te su osobito pripazili na bjegunce, bili su opet potjerani u grad i tamo su onda morali ostati.

XLIV. Jer su ranjene vojnike, koji su ostavljeni njima na brizi i skrbi, nasuprot svojim obećanjima i ugovorima na divljački način ubili.

XLV. Veliki i glavni sukob kod Nördlingena pruža priliku, da se pohvale Hrvati, jer su oni tada bili prvi, koji su se došuljali iza neprijateljskih četa i švedskoj vojsci nenadano pali iza leđa.

XLVI. Godine 1635. 29. siječnja umro je plemeniti i pravedni gospodin Januš Heruat (Heruat — Hervath — Hrvat) Pritočki, zastavnik u pukovniji Hrvata grofa Fuggera. Bože smiluj se njegovoj duši!

XLVII. Ovdje je Isolano, čija vojnička djela govore,
Lice je znojem, a desnicu krvlju natopio.
Prolazeći kroz gvožđe i vatru i prelazeći rijeke
Pobijediti (govorio je) ili bih htio umrijeti!
Ako poslije čina dolazi slava, unuci će
Svojim govorom oživjeti tijelo umrloga.

XLVIII. ... na lijevo krilo carevaca i na Madžare i Hrvate kod nekog sela Mügelna.

XLIX. 21. primio sam vijest, da je grof Buchheim s neprijateljskim lijevim krilom, te Madžarima i Hrvatima nalazi 2 milje pred neprijateljskim taborom, te da

nastupa ovamo. Nato sam izašao s cijelom konjicom s namjerom, da ga pronađem, ali budući da sam noću opet primio vijest, da neprijatelj sa svojom komorom stoji između Grimme i Wurtzena, povukao sam se opet ovamo.

L. Pobjeda ipak jedino i samo dolazi od Gospodina Boga, čiju slavu ispunjujem. On mi može ovdje, kao i na drugom mjestu, pomoći.

LI. Sasvim tiho, a da nisu zapalili vatre, s osedlanom i sasvim spremnom konjicom.

LII. Prije nego je prošao čas molitve, već su se pokazali Hrvati.

LIII. 6 eskadrona Hrvata na desnom i 8 eskadrona na lijevom krilu, koji su odmah utekli.

LIV. gdje mnogo Hrvata ulazi i izlazi.

LV. No kako bi jedna eskadrona pomagala drugoj, to valjda zbog kratkoće vremena nije bilo zapovjeđeno.

LVI. Hitcem samokresa u lice, kroz usta unutra, a kroz uho opet van.

LVII. Hrvati i Madžari još nikad nisu bili u takvoj bitci, nego su se tek onomadne kod Meissena priključili vojsci.

LVIII. Ako se približila kakova opasnost, i pogotovo, ako su na dvorcu morali stražiti, napustili su svoja mjesta, te su se tu i tamo sakrivali.

KRONOLOŠKI PREGLED DOGAĐAJA U TRIDESETGODIŠNJEM RATU S OSOBITIM OBZIROM NA SUDJELOVANJE HRVATA

1618. Češko plemstvo se diže na cara.

1619. Hrvatski ban Nikola Frankopan diže vojsku za tridesetgodišnji rat.
Vojna carskog generala Boucquoia u Moravskoj. — Bitka kod Záblatha.

1620. Hrvatski Sabor proglašuje »insurekciju« (općeniti ustanak).

8. XI. Bitka na Bijeloj gori.

1622. Hrv. Sabor poziva sve plemiće, a napose duhovne i svjetovne velikaše, da se priključe carskoj vojsci.
Bitka kod Wimpfena, u kojoj sudjeluju i Hrvati.

1623. Rat s danskim kraljem Kristijanom IV. — Hrvati zauzimaju Heidelberg.

1625. Isolano novači vojnike u Hrvatskoj i Madžarskoj. — Car Ferdinand II. potvrđuje ga zapovjednikom nad hrvatskim odjelima.

25. IV. Bitka kod Dessaua. — Hrvati u carskoj vojsci progone Mansfelda od Njemačke sve do sjev. Ugarske. — Rat protiv Bethlena, u kome sudjeluje i Juraj Zrinski.

18. XII. Smrt Jurja Zrinskog.

1629. Kongres u Lübecku. — Edikt o restituciji. — Opoziv Wallensteina s glavnog zapovjedništva.

1631. Opsada, zauzeće i uništenje Magdeburga.

7. IX. Bitka kod Breitenfelda — Podelwitza.

5. XI. Sasi zauzimaju Prag.
Pohod Gustava Adolfa na jug Njemačke.

1632. Wallenstein ponovno vrhovni zapovjednik.

5. V. Zauzima Prag.

5. XI. Bitka kod Lützena. — Smrt Gustava Adolfa.

1633. Pohod grofa Holcka na Leipzig.
Bernhard Weimarski zauzima bamberšku biskupiju i združuje se grofom Hornom.

1634. 25. II. Smrt Wallensteinova.

7. IX. Bitka kod Nördlingena.
Kardinal Infant iz Italije prolazi s vojskom kroz Njemačku u Nizozemsku.

1635. 15. VI. posebni mir između cara i saskog kneza izbornika u Pragu.
U listopadu: ugovor između kneza Bernharda Weimarskog i kardinala Richelieua u St. Germain en Laye.

1636. Isolano s Hrvatima ratuje u Francuskoj.

1637. Banner opsjeda Leipzig.

1638. Opsada tvrđava Rheinfelden i Breisach na Rajni. — Banner ponovno vrši pohod u Njemačku.

1639. Banner u Češkoj.

1640. Smrt Isolana. Zapovjedništvo nad hrvatskim četama preuzima Piccolomini.

1641. 20. V. Smrt Bannera — zamjenjuje ga kao zapovjednik švedskih četa gen. Torstensohn.

1642. 26. X. Bitka kod Wiederitscha-Breitenfelda. Početak akcije franc. generala Guébrianta.

1643. Navala Hrvata na franc. tabor kod Tutlingena — Juraj Rákoczy vodi rat protiv cara. — Nikola Zrinski bori se u Češkoj protiv Torstensohna.

1646. Nikola i Petar Zrinski polaze na bojište.

1647. Borbe između švedskoga generala Wrangela i carskog vojvode Melandera na sjeverozapadnim granicama Češke i u Tiringiji.

15. VII. Sukob Hrvata sa Šveđanima.
Hrvati vojuju pod Ivanom od Verta u Bavarskoj protiv Turennea i Wrangela.

1648. Westfalski mir (mir u Osnabrücku i Münsteru).

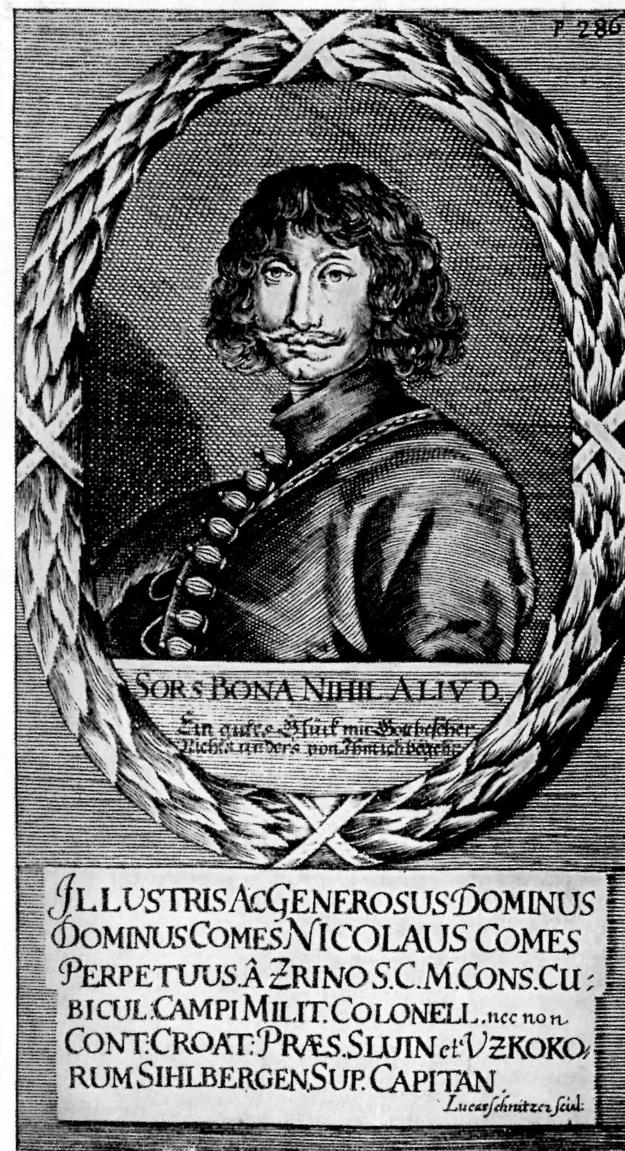

GROF LODOVICO ISOLANO
zapovjednik hrvatskih četa
Originalni bakrorez u grafičkoj zbirci knjižnice hrvatskog sveučilišta u Zagrebu

KNEZ JURAJ (IV.) ZRINSKI

Slika u Hrv. drž. arhivu u Zagrebu

KNEZ NIKOLA ZRINSKI

Slika u Hrv. drž. arhivu u Zagrebu

KNEZ PETAR ZRINSKI

Slika u Hrv. drž. arhivu u Zagrebu

PUKOVNIK PETAR RAJKOVIĆ

PUKOVNIK MARKO MIRKOVIĆ

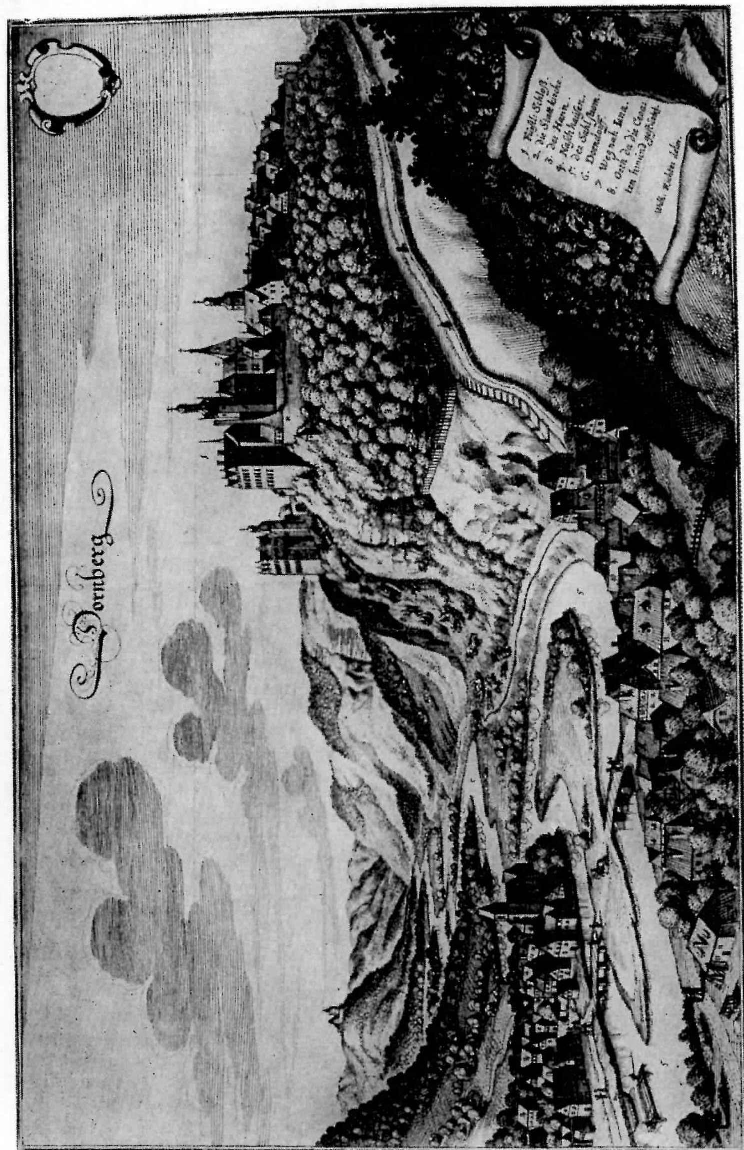
JURAJ ERDEDI

BITKA KOD LÜTZENA

16. studenoga 1632., u kojoj su sudjelovali i Hrvati (čete br. 57 i 62 u tumaču desno)

Originalni bakrorez u grafičkoj zbirci knjižnice hrvatskog sveučilišta u Zagrebu

OPSADA MAGDEBURGA

GRAD DORNBERG U TIRINGIJI

Hrvati su noću iza izgubljene bitke projahali kroz gradska vrata i svojom nepažnjom pali u dubok klanac, kojim teče rijeka Saala

Slika u Hrv. drž. arhivu u Zagrebu

SADRŽAJ: